”Många obehagliga och för äkta makar skamliga uppträdanden”

Argumentationen vid behandlingen av äktenskaplig oenighet inför Vörå kyrkoråd 1794–1865

Anna Sofia Blomström

Matrikelnummer: 40942

Avhandling pro gradu

Handledare: Johanna Ilmakunnas

Fakulteten för humaniora, psykologi och teologi

Åbo Akademi

ÅBO AKADEMI – FAKULTETEN FÖR HUMANIORA, PSYKOLOGI OCH TEOLOGI
Abstrakt för avhandling pro gradu

Ämne: Nordisk historia	
Författare: Anna Sofia Blomström	
Arbetets titel: ”Många obehagliga och för äkta makar skamliga uppträdanden”: Argumentationen vid behandlingen av äktenskaplig oenighet inför Vörå kyrkoråd 1794–1865	
Handledare: Johanna Ilmakunnas	
Abstrakt:	

Äktenskapet var länge en angelägenhet för hela omgivningen. Konflikter inom äktenskapet betraktades som ett brott mot den religiösa och världsliga ordningen, dels eftersom de ansågs hota makarnas salighet, dels eftersom hushållets fortsatta existens riskerade upplösas på grund av trätorna. Därför behövde äktenskapet kontrolleras av kyrkliga och världsliga myndigheter. Kyrkorådet i Vörå socken var en sådan instans som kallade in äkta makar till förhör när det nåddes av uppgiften att paren inte levde upp till den äktenskapliga standarden för tiden och området. Äktenskaplig oenighet var det breda brott som makarna anklagades för och inför rådet redogjorde de för anledningen till den uppkomna konflikten och sin egen och den andra makens andel i den.

I denna avhandling studeras de argument som kyrkorådet och de inkallade makarna tillgrep för att plädera för sin sak utifrån en samling bevarade äktenskapsmål som protokollfördes från år 1794 till år 1865. En mikro- och manlighetshistorisk ansats tillämpas för att förstå hurudana försummelser inom äktenskapet och/eller hushållet som människorna stod inkallade för. En ambition är att lyfta fram de enskilda människorna och hur de uppfattade ett gott äktenskap, manlighet och kvinnlighet, samt hurudana handlingsalternativ de hade att tillgå i sin argumentation. Kyrkans lära uttolkad genom hustavlan fungerar tillsammans med den kyrkliga och världsliga lagen som den större strukturen som aktörerna var bundna till.

Analysen är indelad i fyra tematiska kapitel. Det första undersöker de religiösa referensramarna som kyrkorådet och makarna hade att tillgå i sin argumentation samt kyrkorådets förfarande vid äktenskaplig oenighet. I det andra analyskapitlet studeras våldets betydelser och hur det tolkades av makarna, omgivningen och kyrkorådet. Våldet är en genomgående komponent i oenigheten och dess historiska dimension beaktas. Det tredje analyskapitlet fångar upp omständigheter som användes för att påvisa hur den andra parten hade brustit i sitt husbonde- eller husmorsämbete genom arbetsförsummelser, alkoholism eller olovliga relationer. Slutligen studeras svårigheterna med att ingå och avsluta ett äktenskap i det fjärde analyskapitlet.

Slutsatserna som framgår är att människorna hade ett handlingsutrymme trots att de var bundna till starka hierarkiska strukturer. Deras uttalanden tyder på att de var medvetna om hur de förväntades bete sig utifrån sina hushållspositioner i förhållande till den kristna läran som kyrkorådet bevakade. Makarna anammade samma lära för att framställa sig själva i god dager och den andra maken som den felande parten. Oenigheten innebar att någon av makarna, ibland bägge två, hade frångått sin givna roll inom äktenskapet. Hustrurna krävde respekt och männen underordning. Kyrkorådet anslöt sig till samma tolkning i de tillrättavisningar som det utdelade, men det var svårare för en hustru att få sin version av konflikten accepterad. I relation till äktenskapsfrågor skapade kyrkorådet skillnader mellan över- och underordnade manligheter och kvinnligheter genom förhörsförfarandet.

Nyckelord: äktenskaplig oenighet, kyrkoråd, 1700-tal, 1800-tal, mikrohistoria manlighetshistoria, Vörå

Datum:	Sidoantal: 77
Abstraktet godkänt som mognadsprov:	

Innehåll

1 Inledning ... 1
Syfte och frågeställning ... 2
Källmaterial och urval ... 4
Tidigare forskning ... 7
Teori och metod ... 10
Manlighets- och genushistorisk teori, begreppstillämpning ... 10
Textanalys och mikrohistoria som metod ... 14
2 Kyrkan som moralisk fostrare ... 21
Kyrkorådets argumentation vid behandlingen av äktenskaplig oenighet ... 25
Kyrkorådet som skiljedragare ... 31
3 Det äktenskapliga våldet ... 33
Ett hetsigt, vresigt och trätgirigt uppförande ... 35
Vrede och bannor, hugg och slag ... 39
4 Försummandet av hushållet ... 45
Herre i sitt hus ... 45
En misslyckad hushållning ... 47
Dryckenskapslasten ... 49
Förargeligt, olovligt och otuktigt umgänge ... 53
5 Att ingå och avsluta ett äktenskap ... 59
Att äktenskapet med Wigsel fullborda ... 59
Skilsmässomöjligheter i teori och praktik ... 64
6. Avslutning ... 70
Käll- och litteraturförteckning ... 73

1 Inledning

År 1804 hävdade bonden Johan Andersson Skarp inför Vörå sockens kyrkoråd att han tidigare hade luggat sin hustru Maria Zacharisdotter för hennes ovett, ”hwartill han trodde sig hafwa fullkomlig rättighet, utan åtal af någon”.[1] Johans förfarande hade då redan nått kyrkorådet, som trots hans självsäkerhet i saken ställde in de båda makarna för att förhöra sig om anledningen till deras äktenskapliga oenighet. De båda hördes tillsammans med tio vittnen och inför kyrkorådet nystades en konflikt som involverade ett flertal av socknens invånare upp. Fallet är ett exempel bland de många äktenskapliga konflikter som behandlades av Vörå kyrkoråd mellan 1794 och 1865 och som åskådliggör de komplexa motsättningar som existerade inom och mellan hushåll och församling.

Kyrkorådet i Vörå var den instans som ansvarade för ordningen i det förindustriella, agrara samhälle som socknen utgjorde under undersökningsperioden. Det fungerade som ett lokalt rättssystem och var skyldigt att ingripa i händelser som idag skulle betraktas som privata angelägenheter eller lösas straffrättsligt. Med en sammansättning på sex stycken sexmän, kyrkvärden och prästen skulle kyrkorådet ansvara för att tolka och utdöma mångahanda olika tvister. Till de mest dramatiska hörde trätorna och våldet mellan äkta makar, och denna så kallade äktenskapliga oenighet var det mest återkommande brottet som kyrkorådet fick tampas med. Även om det oftast handlade om våldshandlingar så blottade förhören många olika konfliktelement. Inför kyrkorådet trädde makarna fram med sina tillrättalagda berättelser om vad som hade föranlett den äktenskapliga oenighet som de stod inkallade för. Kyrkorådet skulle i sin tur tolka vad fallen ”egentligen” handlade om i relation till äktenskapsrätten, samhällsordningen och gudfruktigheten för att definiera standarden för ett gott äktenskap. Redan här kan det konstateras att det självklart rådde en ojämlikhet i maktförhållandet mellan de människor som kallades in och den bildade prästen som tillsammans med de övriga medlemmarna i kyrkorådet utgjorde socknens närmaste auktoritet, men det förekom alltid en dialog mellan kyrkorådet och de inkallade vars yttranden kyrkorådet skulle tolka och fälla utslag om.

Äktenskaplig oenighet eller synonymer som osämja eller träta är breda begrepp som användes av bland annat kyrkorådet i Vörå redan innan den tid som behandlas i denna avhandling. Just äktenskaplig oenighet som fenomen har senare använts som ingång av

[1] Kyrkorådsprotokoll, 25.3.1804, Vörå församlings arkiv, Riksarkivet, Helsingfors (RA).

forskare som i förhållande till kyrkan, det omkringliggande samhället eller rättsväsendet studerat hur äktenskapligt våld har tolkats och behandlats genom historien. Begreppet betecknar alltså i regel våldshandlingar, men täcker även in ett flertal andra konflikter och försummelser inom äktenskapet eller hushållet. Fastän äktenskapet och hushållet var två olika institutioner var de nära sammanbundna. Äktenskapet med det gifta paret utgjorde basen för hushållet där också barn, tjänstefolk och inhyseshjon kunde ingå. Trots att människorna stod inkallade för just *äktenskaplig* oenighet hänvisades det inte sällan till de skyldigheter som husbonde- och husmorsrollen förpliktade inom hushållet och som de inkallade hade underlåtit att uppfylla på något sätt. Av den anledningen talar jag om äktenskapet och hushållet om vartannat.

Källmaterialet blottar en historia som inte hade bevarats för eftervärlden om inte kyrkorådet hade protokollfört sitt förfarande och bevarat protokollen. Redan första gången jag ögnade igenom materialet fångades jag av språket och i synnerhet de inkallades egna utförligt antecknade utsagor. Protokollen vittnar om den inkallade allmogens och kyrkans syn på bland annat vad ett (gott) äktenskap innebar, manlighet och kvinnlighet, faderskap och moderskap. I mångt och mycket handlar det om ”mannens våld och välde inom äktenskapet” – som historikern Jonas Liliequist har valt att beteckna en av sina artiklar – men också om aktörskap och handlingsalternativ i ett samhälle som var starkt hierarkiskt normbundet.

Syfte och frågeställning

Det är en etablerad hållning inom historievetenskapen att hushållet utgjorde människans närmaste sociala sammanhang och samhällets ideologiska, religiösa och organisatoriska grundläggande enhet under tidigmodern tid. Hushållet skulle genom tillgången till produktionsmedel och organiseringen inom produktionen stå för människornas uppehälle och säkerställa beskattning och konsumtion.[2] Sockeninvånarna var beroende av ett fungerande dagligt samarbete inom och utanför hushållet för att upprätthålla försörjningen, varav det gifta paret utgjorde hushållets kärna och det sociala livets nav. Husbondens och husmoderns rättigheter och skyldigheter i förhållande till varandra var ett livslångt åtagande som makarna hade ingått vid vigseln.

[2] Rosemarie Fiebranz, *Jord, linne eller träkol? Genusordning och hushållsstrategier, Bjuråker 1750–1850* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2002), 30.

Äktenskaplig oenighet och behandlingen av denna är därmed ett särskilt intressant studieobjekt eftersom samhällsideologin, religionen och lagstiftningen förutsatte hushållets existens. Ett instabilt och våldsamt äktenskap där endera parten riskerade att uteslutas från hushållet innebar inte bara en upplösning av själva hushållet, utan också ett hot mot den sociala ordningen i socknen. Samtidigt är det uppenbart att få äktenskap fungerade friktionsfritt, vilket gav upphov till de många fall av äktenskaplig oenighet som kyrkorådet behandlade. När makarna ställdes inför kyrkorådet var det givet att endera maken hade felat i sitt äktenskapliga åtagande och denna skyldiga part skulle utmätas, be om förlåtelse för sitt tidigare uppträdande och lova bättring inför framtiden. Vad betraktades då som äktenskaplig oenighet och var drogs gränsen för ett accepterat handlande som husbonde och husmor? Hur argumenterade en inkallad man eller kvinna för att ha handlat riktigt enligt det rådande normsystemet? Detta är frågor som jag kommer tangera i föreliggande avhandling.

Kyrkorådens verksamhet i anslutning till äktenskapsmål är sparsamt undersökt trots att det i en svensk kontext har bedrivits forskning kring hur äktenskaplig oenighet behandlades i kyrkliga, rättsliga och politiska sammanhang. Den forskning som finns att tillgå har främst fokuserat på hur hustrumisshandel förstods av samtiden. En möjlig orsak till att just kyrkoråden har hamnat i skymundan är att dessa protokoll inte tycks ha bevarats i samma utsträckning som de högre rättsinstansernas äldre dokument samtidigt som protokollsamlingarna ofta är fragmenterade sett till innehåll och bevarat material.[3] Av dessa två anledningar anser jag det vara relevant att studera hur Vörå kyrkoråd och makarna omtalade oenigheten i stort. Mig veterligen är det valda källmaterialet outforskat i ett vetenskapligt sammanhang och jag beaktar också andra komponenter än enbart våldet i analysen av oenigheten. Analysen bidrar med insikter i hur kyrkan på ett lokalt plan behandlade äktenskapsmål och hur kyrkans representanter och de enskilda människorna betraktade äktenskapet och könade rättigheter och skyldigheter inom hushållet.

Syftet med denna avhandling är att studera de argument som de inkallade människorna och kyrkorådet direkt och indirekt använde för att plädera för sin sak utifrån den tids- och platsbundna kontexten. Jag intresserar mig för de handlingsalternativ som makarna hade att tillgå när de väl ställdes inför kyrkorådet, anklagade för att ha försummat sina äktenskapliga eller hushålleliga skyldigheter. Återkommande mönster som uttrycktes inför kyrkorådet

[3] Ann-Catrin Östman, ”Oenighet och äkta kärlek: Behandling av äktenskapliga ’trätor’ i ett agrarsamhälle på 1700-talet”. Inger Lövkrona (red.), *Mord, misshandel och sexuella övergrepp: Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld* (Lund: Nordic Academic Press, 2001), 83.

betecknar jag som husbonde- och husmorsrepertoarer. Genom att undersöka hurdana konflikter som betraktades som äktenskaplig oenighet analyseras argumentationen mellan de inblandade parterna. Utifrån de utsagor som har nedtecknats i protokollen synas särskilt de språkliga konventionerna: dels hur makarna använde sig av språket för att framställa sig själva i god dager, dels hur kyrkorådet försökte framhäva sitt tolkningsföreträde genom det.

Den huvudsakliga frågeställningen formulerar jag som:

1. Hurdana försummelser inom äktenskapet och/eller hushållet stod människorna i källmaterialet inkallade för?

För att nå huvudfrågan använder jag mig av två underfrågor. Dessa är:

2. Hurudana könsbundna repertoarer använde makarna sig av?
3. Hur uttryckte makarna sin syn på vad ett gott äktenskap, manlighet och kvinnlighet innebär, och skiljde det sig från kyrkans tolkning av detsamma?

Källmaterial och urval

Källmaterialet består av en samling dokument med titeln *KyrckoRåds och Socknestämmo-Protocoller.* Samlingen finns bevarad i Vörå församlings arkiv, men även i en digitaliserad version på Riksarkivets webbtjänst Astia. På grund av de restriktioner som var rådande under forskningsprocessen har jag inte haft möjlighet att studera materialet på plats, utan har i transkriberingen inför forskningsprocessen utgått från den digitaliserade versionen. Eftersom materialet ställvis är mörkt och suddigt, med överstrykningar och anteckningar i marginalerna, har det varit en utmaning att tyda vissa dokument – eventuella feltydningar tillfaller alltså skribenten. Hänvisningarna till källmaterialet görs enligt det datum som har antecknats i protokollen.

Sammantaget innehåller protokollsamlingen 63 dokument fördelat på 84 sidor. Jag använder mig av 25 av dessa dokument i vilka det förekommer 50-tal inkallade personer; huvudsakligen äkta makar, men ibland även deras barn eller skyddslingar samt utomstående anklagade för att ha skapat konflikter mellan makarna. Utöver dessa förekommer ett stort antal vittnen. En del av personerna återkommer i flera dokument på grund av att de av någon anledning inte hade inställt sig vid den första kallelsen eller endast endera maken hade inställt sig och hörts. Stundvis beslöt sig kyrkorådet för att initiera nya förhör med

utomstående personer efter att ha hört makarnas och vittnenas utsagor. Dokumenten sträcker sig från en längd på minst en halv sida till omkring fyra sidor, beroende på hur mycket som redogörs för bakgrundsförloppet och huruvida vittnen hördes. I de fall där vittnen hördes varierar antalet från minst en person till högst ett tiotal personer. Med begreppet ”dokument” avser jag helheten från en texts början till dess avslutning och närvarande kyrkorådsmedlemmars underskrifter – ett upplägg som merparten av materialet i regel följer. Begreppet ”fall” avser det enskilda tvistemål som behandlas i dokumenten. I vissa dokument behandlas två eller fler fall samtidigt.

Samlingen tar vid i september 1794 och sträcker sig till september 1873 – ett tidsspann på nästan 80 år. Den består av både kyrkoråds- och sockenstämmoprotokoll, men det bör det påpekas att denna samling varken är enhetlig eller fullständig. För att sträcka sig över så pass många decennier under en tid där kyrkorådet och sockenstämman veckovist samlades är materialet på 63 dokument för kort för att kunna utgöra fullständig samling. Detta går även att utläsa genom att flera fall hänvisar till bestämmelser som har gjorts under föregående kyrkoråds- eller sockenstämmomöten, eller kommande, framtida möten, vars protokoll inte finns bevarade. Samlingen är inte heller inbunden utan består av lösa, samlade protokoll som följer en ungefärlig kronologisk ordning. Ändå förekommer vissa dokument anakronistiskt mellan olika årtal, och det förekommer bitvis stora tidshopp på flera år mellan dokumenten trots att kyrkorådet samlades regelbundet. Protokollen är däremot bevarade i sin helhet; inga sidor saknas alltså mellan inledning och avslutning, vilket gör dokumenten både användbara och tillförlitliga för min studie. Även köpebrev, sytningskontrakt och testamenten, författade av församlingsmedlemmarna själva, ingår i samlingen. Jag har emellertid valt att inte ta med något av dessa köpebrev, sytningskontrakt, testamenten eller sockenstämmoprotokoll, eftersom de endast rör administrativa och ekonomiska angelägenheter och inte mellanmänskliga relationer och konflikter.

Förvånansvärt många av dessa bevarade dokument rör äktenskapliga konflikter. Huruvida det är ett resultat av tiden och slumpen, eller om kyrkorådet i Vörå församling medvetet gick in för att hantera just äktenskaplig oenighet och ytterligare ansåg dessa dokument vara av större vikt att bevara än andra låter jag stå osagt. För att kunna göra anspråk på en endera ståndpunkten skulle det krävas en bredare, jämförande analys av församlingens egna arkivmaterial och omkringliggande kyrkoråds ageranden än vad som tidsekonomiskt är möjligt att genomföra i denna avhandling. Men än mer anmärkningsvärt är det faktum att det framfördes hela fyra skilsmässoansökningar – tre äktenskapsskillnader och en

trolovningsskillnad – från fem olika personer i ett redan begränsat urval, i en tid där äktenskapsnormen var så pass stark att en skilsmässa var så gott som otänkbar i både teori och praktik utifrån religiösa och juridiska föreskrifter. På grund av detta kan man i materialet notera hur flera makar beskrivs ha levt boskilda, orsakat i brist på möjligheten att officiellt kunna skilja sig. Boskillnaden i samband med den äktenskapliga oenigheten angavs ofta vara orsaken till att de blivit ställda inför kyrkorådet. Eftersom likväl fem personer uttryckligen bad om att få till stånd en skilsmässa är det skäl nog att studera deras ageranden närmare, fast det är omöjligt att veta om dessa personer verkligen trodde att en skilsmässa var genomförbar eller om det snarare handlade om ett ställningstagande mot den andra maken och kyrkorådets tillrättavisningar.

För denna avhandling har jag valt ut alla de dokument som direkt eller indirekt rör olika problem eller överträdelser inom äktenskapet, vilka kyrkorådet valde att konfrontera och ställa makarna till svars för. Det första fallet presenteras direkt år 1794 och det sista år 1865, vilket utgör en period på 71 år. Liksom exempelvis Kirsi Sirén påpekar i sin regionala jämförelse av våldsbrott i Finland under slutet av 1700-talet till början av 1800-talet så speglar inte källmaterial som detta den totala summan av konflikter för tiden och området.[4] Dessa fall är ett urval som hade kommit till kyrkorådets kännedom och som kyrkorådet valde att bemöta. Det är möjligt att liknande kränkningar och konflikter inom äktenskapet löstes informellt och aldrig registrerades, eller att de – i de fall som rör grova kränkningar – gjordes upp direkt inför häradsrätten eller domkapitlet i Åbo. Dock är det inte det totala, faktiska antalet konflikter som är av intresse för denna avhandling. Urvalet i sig speglar redan ett mönster för vilka typer av konflikter som kyrkorådet valde att beblanda sig i, och vilka argument som användes för att motivera ingripandet. Materialet speglar även församlingsmedlemmarnas aktörskap och handlingsutrymme i en tid där människan var bunden till hustavlans patriarkala hierarki och kyrkans dogmer. Som svar på dessa kan man studera återkommande ”försvarsrepertoarer” och hennes syn på vad ett gott äktenskap, manlighet och kvinnlighet innebar, samt de förväntningar som utkrävdes av den andra parten.

[4] Kirsi Sirén, ”Brottsligheten i Finland i slutet av 1700- och början av 1800-talet”, *Historisk Tidskrift för Finland* 80 (1995:1): 39.

Tidigare forskning

Eftersom mitt syfte och mina frågeställningar är relativt breda omspänner forskningsläget ett flertal discipliner. Den tidigare forskningen som finns att tillgå behandlar i huvudsak äktenskaplig oenighet utifrån en kyrklig och/eller politisk diskurs, men med stöd av bland annat manlighetsforskning och mikrohistorisk metod ämnar jag kunna besvara frågeställningarna i sin helhet.

Den tidigare lokalhistoriska forskningen knuten till Vörå kommun har varit en värdefull resurs i detta arbete. Etnologen Bo Lönnqvist har i *Kyrkotukten i Vörå under 1700-talet: Kyrkorådets protokoll 1738–1783. Analys, kommentar och register* studerat församlingen och området utifrån en så kallad kyrkotuktsbok, förd under seklet innan denna avhandling egentligen tar vid. Den relativt korta studien på kring 100 sidor, huvudsakligen bestående av transkriberade dokument och tillhörande släktutredningar, är något för grund för att kunna utgöra en bredare forskningsbas. Däremot redogör Lönnqvist i det inledande bakgrundkapitlet väl för kyrkorådets uppsättning och uppgifter, och studien placerar mitt eget källmaterial i en tids- och platsbunden kontext.[5]

Utifrån samma kyrkotuktsbok har Ann-Catrin Östman i artikeln *Oenighet och äkta kärlek: Behandling av äktenskapliga ”trätor” i ett agrarsamhälle på 1700-talet* analyserat de fall av äktenskaplig oenighet som förekommer i protokollen utifrån en mikro- och manshistorisk ansats, och står därmed nära denna avhandling i tematik och källmaterial. Mer precist studerar Östman hur kyrkan och lokalsamhället ingrep i det som kallades äktenskaplig oenighet, dels utifrån hur kvinnors och mäns handlingar tolkades och dömdes, dels utifrån lokalsamhällets allt tydligare sociala skiktning.

Östmans artikel ingår i antologin *Mord misshandel och sexuella övergrepp: Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*, ur vilken jag även har använt mig av artikeln *Mannens våld och välde inom äktenskapet: En studie av kulturella stereotyper från reformationstiden till 1800-talets början*.[6] I denna redovisar Liliequist bland annat hur den manliga auktoriteten inom äktenskapet tedde sig och hur denna rättfärdigades genom en patriarkal könsideologi som tydligast kom till uttryck genom den så kallade hustavlan och vidare genom den

[5] Bo Lönnqvist, *Kyrkotukten i Vörå under 1700-talet* (Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten, 2010).
[6] Jonas Liliequist, ”Mannens våld och välde inom äktenskapet: En studie av kulturella stereotyper från reformationstiden till 1800-talets början”. Inger Lövkrona (red.), *Mord, misshandel och sexuella övergrepp: Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld* (Lund: Nordic Academic Press, 2001), 82.

offentliga samtalsordningen. Liliequist menar att trots att mannens välde ansågs vara naturligt grundat så kunde denna naturliga ordning lätt bringas på fall genom en oregerlig hustru. Samhällets omdöme föll hårt på den man som lät sig regeras av sin hustru. Enligt Liliequist stod inte bara den goda hushållsordningen på spel vid äktenskaplig oenighet, utan också den äkta makens och husbondens anseende som man.[7] Liliequists redogörelse för manlighetsforskningen som vetenskaplig disciplin är den förståelse av begreppet som jag har använt mig av i min teoretiska ansats.

Också Andreas Marklunds mångfasetterade monografi *I hans hus: Svensk manlighet i historisk belysning* har utgjort en bred och viktig bas för förståelsen av historiska manlighets- och äktenskapsideal under decennierna kring sekelskiftet 1800.[8] Marklund tar avstamp i manlighetshistorisk forskning med bidrag från den genushistoriska traditionen. Genom att analysera dialogerna i äktenskapsmål kartlägger Marklund centrala teman som makt och våld, arbete och försörjning, sex och kärlek, lastbarhet och ohälsa i den svenska manlighetens historia. Monografin står nära föreliggande avhandling sett till källmaterial och tematik och har fungerat vägledande för mig. I boken introduceras läsaren till tankefigurer som *Det goda äktenskapet* och *repertoarer*, vilka belyser den begreppsanvändning som genererades vid kommunikativa konfrontationer mellan olika samhällsskikt i förhållande till ämnet äktenskap. Dessa två begrepp som jag medvetet har lånat som analysverktyg.[9]

Marie Eriksson och Roddy Nilsson har tillsammans i *Ilska, desperation och lömska försåt: Våldsamma kvinnor i 1800-talets Sverige* studerat kvinnors våldshandlingar.[10] Utöver att analysera synen på och behandlingen av kvinnors våld huvudsakligen riktat mot makar eller barn för de även en mycket användbar diskussion om heder och ärbarhet i äldre tid. Sammantaget konstaterar de att den manliga äran var både diversifierad och kontextuell, medan den hos kvinnor var starkt knuten till sedlighet, passivitet och underordning.[11] Eriksson har även i sin föregående doktorsavhandling *Makar emellan: Äktenskaplig oenighet och våld på kyrkliga och politiska arenor 1810–1880* analyserat hur tidsbundna normer och historiska föreställningar om kön, klass, makt och våld formade hur

[7] Liliequist, ”Mannens våld och välde inom äktenskapet”, s. 91–92.
[8] Andreas Marklund, *I hans hus: Svensk manlighet i historisk belysning* (Umeå: Borea Bokförlag, 2004).
[9] Marklund, *I hans hus*, 31.
[10] Roddy Nilsson & Marie Eriksson, *Ilska, desperation och lömska försåt: Våldsamma kvinnor i 1800-talets Sverige* (Lund: Nordic Academic Press, 2020).
[11] Nilsson & Eriksson, *Ilska, desperation och lömska försåt,* 24.

äktenskapligt våld tolkades och hanterades.[12] Eriksson utgår från hur såväl makarna själva som de kyrkliga ämbetsmännen och vanliga församlingsborna uppfattade vad som låg inom eller utanför husbondemaktens befogenheter.

Marie Lindstedt Cronberg står nära Eriksson i forskningstematik. Jag har använt mig av två av hennes arbeten: doktorsavhandlingen *Synd och skam: Ogifta mödrar på svensk landsbygd*, och den senare monografin *Med våldsam hand: Hustrumisshandel i 1800-talets Sverige. En studie av rättsliga, kyrkliga politiska sammanhang*. I den föregående avhandlingen har Lindstedt Cronberg utförligt studerat äktenskapets betydelse utifrån aspekterna kön och klass, ärans kontext och kyrkans inflytande på sexualmoralen i det förindustriella bondesamhället.[13] I den senare studien avhandlas med en lika stor utförlighet kyrkliga, politiska och rättsliga diskurser och praktiker gällande hustrumisshandel.[14] Lindstedt Cronberg och Eriksson utgår i sina studier av hustrumisshandel från den svenska rättsutvecklingen under 1800-talet. Denna skilde sig från den lagstiftning som blev kvar i det autonoma Finland under tiden som studeras, men deras verk är så pass mångsidiga att de kontinuerligt hänvisas till genom analysen.

I tidigare forskning har den äktenskapliga oenighet som studerats främst innefattat våld inom äktenskapet, men genom mitt urval och min metod belyser jag även andra äktenskapliga konflikter. Eftersom avhandlingen är ett bidrag till den mikrohistoriska forskningen bör även denna nämnas. Jonas Lindström och Karin Hassan Jansson har tillsammans format den förståelse av mikrohistoria som jag utgår från genom artikeln *Pigan i fadersväldet. Regler, undantag och mikrohistoriska möjligheter*.[15] Med utgångspunkt i ett enskilt fall om en pigas agerande i det tidigmoderna Sverige diskuterar författarna hur god mikrohistoria bör utformas. Särskilt diskuteras relationen mellan det enskilda fallet och den större kontexten med avseende på mikrostudiens förhållande till tidigare forskning.

---

[12] Marie Eriksson, *Makar emellan: Äktenskaplig oenighet och våld på kyrkliga och politiska arenor, 1810–1880* (Göteborg: Linneaus University Press, 2010).
[13] Marie Lindstedt Cronberg, *Synd och skam: Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880* (Lund: Lunds universitet, 1997).
[14] Marie Lindstedt Cronberg, *Med våldsam hand: Hustrumisshandel i 1800-talets Sverige. En studie av rättsliga, kyrkliga och politiska sammanhang* (Lund: Lunds universitet, 2009).
[15] Jonas Lindström & Karin Hassan Jansson, ”Pigan i fadersväldet: Regler, undantag och mikrohistoriska möjligheter”, *Historisk Tidskrift* 137 (2017:3).

Teori och metod

Enligt historikern Maria Sjöberg används textuellt källmaterial i historiska undersökningar för att *rekonstruera* och *tolka* ett historiskt förlopp eller händelser i det förflutna. Valet av perspektiv påverkar dock tolkningen av rekonstruerade historiska förlopp och händelser.[16] Detta kapitel redogör för avhandlingens valda teoretiska utgångsperspektiv och det metodologiska ramverket som omger analysen.

Manlighets- och genushistorisk teori, begreppstillämpning

För att förstå innebörden av de manlighets- och kvinnlighetsbegrepp som kommer till uttryck genom de argument som fördes fram utgår jag i huvudsak från en något förenklad manlighets- och genushistorisk teoretisering. Manlighetsforskning, alternativt maskulinitetsforskning, är ett relativt nytt forskningsfält som växte fram under 1990-talet. Därav har inte någon egentlig kanon inom teoribildningen ännu fastslagits, utan inspirationen har hämtats från feministisk forskning, kvinnohistoria och samhällsvetenskapliga teorier.[17] Detta till trots så har manlighetsforskningen gett vissa påtagbara bidrag till historieforskningen.

Aktuell forskning visar att manligheten, med Andreas Marklunds ord, är ”överallt och ingenstans” i den traditionella historieskrivningen. Huvudpersonerna har länge varit män, skrivna av män för en manlig publik. Följden har blivit att manligheten reproducerats på ett sätt som gjort att den framstått som okönad och neutral, medan kvinnorna fastnat i rollen som avvikare, ”de andra”.[18] Detta är något som manlighetsforskningen har velat problematisera, utifrån skiftande perspektiv och metoder. Jonas Liliequist argumenterar för att manlig överordning bör problematiseras genom att undersöka hur den omsattes i praktiken, snarare än att ta den för given. Utgående från Liliequist manlighetsteoretiska antagande bedöms, värderas och rangordnas män inte bara i relation till kvinnor, utan också i inbördes relation till andra män. Sådana strukturer som legitimerar kvinnors underordning marginaliserar, underordnar och stämplar vissa män som *omanliga* i enlighet med rådande

[16] Maria Sjöberg, ”Textanalys”. Martin Gustavsson & Yvonne Svanström (red.), *Metod: Guide för historiska studier* (Lund: Studentlitteratur, 2018), 69.
[17] Eriksson, *Makar emellan*, 49.
[18] Marklund, *I hans hus*, 14–15.

manlighetsföreställningar.[19] Omanlighetsbegreppet kan synliggöra föreställningar som inte annars framträder särskilt tydligt och ringa in manlighetskonstruktionens kärna.[20] Utifrån samma logik kan begreppet *okvinnlighet* tillämpas för att undersöka och synliggöra hur föreställningar om kvinnlighet konstruerades i relation till manlighet och andra kvinnligheter.[21]

En central tanke i manlighetsforskningen är ifrågasättandet av enhetliga och allomfattande könsidentiteter. Eftersom manlighetsidealet inte bara har varit mångskiftande genom historien, utan även inom ett och samma samhälle vid en given tidpunkt, är det mer givande att tala om manlighet*er*. Samtidigt betonar manlighetsforskningen att varje samhällsform har dominerats av en form av manlighet knuten till en socialt och kulturellt sett snäv grupp av män. I sin maktutövning har denna grupp uppburit och uppmuntrat en särskild manlig identitet. Manlighetsforskningen präglas med andra ord av dess försök till att belysa samspelet mellan över- och underordnade manligheter. I sammanhanget är ”hegemonisk maskulinitet” ett återkommande begrepp. Utan att laborera med dylik terminologi försöker jag genom min analys ringa in en dominerande, ideal form av manlighet; den gifta mannens manlighet i en tid där äktenskapet framhävdes som en förutsättning för ett fullgott liv av staten, kyrkan och lokalsamhället.[22]

Baserat på en genushistorisk tradition använder jag mig av en konstruktivistisk utgångspunkt i kombination med ett maktperspektiv. Män och kvinnor, manlighet och kvinnlighet betraktas utifrån min förståelse av begreppet kön som sociala och kulturella konstruktioner. Innebörden av dessa kategorier är därmed föränderlig och avspeglas och återskapas genom könade begrepp och praktiker i en ständig process. Symboler och begrepp som hustru, husbonde, hushåll, våld och oenighet med mera har alla en bestämd koppling till kön.[23] Enligt den amerikanska historikern Joan Scott kan man genom att dekonstruera begrepp och texter studera hur de skapar mening och makt i könsrelationer. Enkelt förklarat skapas mening genom konstruktioner av skillnader vilka ordnas hierarkiskt inbördes där den ena kategorin är överordnad och den andra är underordnad.[24] Scott har senare uppmanat forskare

---

[19] Liliequist, ”Mannens våld och välde inom äktenskapet”, 89.
[20] Jonas Liliequist, ”Från niding till sprätt: En studie i det svenska omanlighetsbegreppets historia från vikingatid till sent 1700-tal”. Anne Marie Berggren (red.), *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv* (Stockholm: Forskningsrådsnämnden, 1999), 73.
[21] Eriksson, *Makar emellan*, 51.
[22] Marklund, *I hans hus*, 16.
[23] Eriksson, *Makar emellan*, 45–46.
[24] Joan Wallach Scott, *Gender and the Politics of History* (New York: Columbia University Press, 1988), 7, 42.

till att distansera sig från vår tids strikta dikotomiska terminologi i studien av historiska könskategorier för att undvika en ahistorisk essentialisering av män och kvinnor. För att förstå innebörden av kategorierna man och kvinna och hur deras inbördes relation till andra och varandra konstruerades behöver man också beakta övriga identitetsskapande kategorier.

Karin Hassan Jansson har hörsammat denna uppmaning genom att studera hur, när och varför tidigmoderna könskategorier skapades utifrån en begreppshistorisk metodologi. Hassan Janssons slutledning är att människor i äldre tid sällan omtalades enbart i termer av deras könstillhörighet (det vill säga, som man eller kvinna). De ord som användes för att signalera könstillhörighet avslöjade samtidigt personens civilstånd, hushållsposition, ståndstillhörighet och ärbarhet. Dessa sammanlagda betydelseelement var alla kopplade till ett nät av sociala positioner och hierarkier som var avgörande för hur en person behandlades och vilka förväntningar som ställdes på denna. Begreppet ”hustru” markerade inte bara en kvinnas civilstånd utan fungerade också som en status- och ansvarsmarkör närmast liknande en yrkesbeteckning. Männen betecknades med ord som signalerade släktskap, status och hushållsposition. Den konkreta könstillhörigheten förkastas ändå inte: den var en viktig komponent i kategoriseringen av människor, men det var sällsynt att omtala en kvinno- eller mansperson utan att samtidigt koppla denna till dess position i det bredare sociala sammanhanget.[25] Jag ansluter mig till Hassan Janssons antagande att dessa beteckningar i första hand speglade människornas sociala position framom könstillhörighet. Ann-Catrin Östman hävdar likaledes att kvinnlighet och manlighet bör tolkas mot bakgrund av personernas hushållspositioner.[26]

I analysen är *makt* ett nyckelbegrepp, eftersom alla de relationer som studeras är behäftade med en könsbaserad maktdimension. Exempelvis Mona Rautelin anser att ett aktörsperspektiv bör ställas i relation till ett maktperspektiv för att kunna studera handlingsfrihet och aktörskap inom de bredare samhälls- och könsrollsstukturerna [27] Makten i detta sammanhang delas in i två kategorier. Den första är *strukturell* makt; den konkreta makten att styra över en annan. Nationalencyklopedin exemplifierar denna makt med att en aktör A får en aktör B att direkt eller indirekt handla enligt A:s vilja, även fast det skulle strida mot B:s vilja eller intressen. Förutsättningen för person A:s förmåga att utöva makt

[25] Karin Hassan Jansson, ”Kvinnfolk, karlar och könskategorier: Ord och mening i det tidigmoderna Sverige”, *Historisk Tidskrift* 141 (2021:3): 409–410, 413, 438–440.
[26] Östman, ”Oenighet och äkta kärlek”, 70.
[27] Mona Rautelin, ”Förekom tvenne stycken konor: Kvinnor på tingen i Österbotten efter 1600-talets mitt”, *Historisk Tidsskrift för Finland* 80 (1995:1): 14.

utgörs av *maktresurser*, med vilka A kan belöna eller bestraffa B. Sådana maktresurser är våld eller hot om konkret bestraffning, samt symboliska belöningar eller bestraffningar som beröm och klander.[28] Den andra kategorin är *diskursiv* makt. Denna makt kunde illustreras genom att A berättar för B vem B är och därmed ger B ord att beskriva sig själv.[29] Både husbönderna och kyrkan besatt en strukturell och hierarkisk makt, husbönderna i relation till hushållet och kyrkan i relation till församlingen. Detta var en legitim maktutövning som stadgades genom religiösa och juridiska föreskrifter som Bibeln och lagen. Maktutövning accepterad av de berörda som legitim brukar betecknas som *auktoritet*.[30] Den diskursiva makten var inte föreskriven, utan uttrycktes genom att det auktoritära kyrkorådet genom ord och handling stämplade de inkallade med (negativa) attribut som påverkade förståelsen av sig själv och andra. Detta gäller inte minst när kyrkorådet definierade de inkallades manlighet eller kvinnlighet utifrån deras försummelser inom hushållet. Vid kyrkorådets sammanträden skiljdes de gällande normerna från de icke-accepterade handlingarna.[31]

Slutligen bör den begreppsanvändning som jag har lånat som analysverktyg av Andreas Marklund förklaras. Marklund använder sig av begreppen *det goda äktenskapet* och *repertoarer* i sin studie. Begreppen, särskilt det senare, används snarast på ett ironiskt sätt. Fastän han endast kortfattat förklarar begreppsanvändningen och närmast låter läsaren förstå ironin i dem, så beskriver de suveränt de föreställningar som Marklund påvisar att förekom i anslutning till äktenskapet och de förväntade husbonde- och husmorsrollerna. Det goda äktenskapet kunde förklaras som den begreppstillämpning som fastslogs som den enda rätta vid konfrontationerna mellan makarna och kyrkorådet. Trots att dialogerna präglades av konfliktfyllda och strategiska överväganden så genererade de olika former av vetande. Detta vetande betecknar Marklund som äktenskapsideologi. Mer precist definierar han begreppet äktenskapsideologi som ”en repertoar av begrepp som genererades i kommunikativa konfrontationer mellan olika samhällsskikt i förhållande till ämnet äktenskap”.[32] Det goda äktenskapet representerar med andra ord den äktenskapsideologiska standard som

[28] Sökord: ”makt”, Nationalencyklopedins webbplats, hämtat 28.9.2021, https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/makt.
[29] Se till exempel Anders Ahlbäcks diskussion om hur manligt medborgarskap kan förstås som en uppsättning sociala identiteter som formar människors självförståelse och tjänar deras självframställning. Anders Ahlbäck, ”Ärans och hjältarnas språk. Militär manlighet och de svenskspråkiga männens medborgarskap i det nya Finland, 1918–1925”, *Historisk Tidskrift för Finland* (2012:1): 45.
[30] Sökord: ”makt”, Nationalencyklopedins webbplats, hämtat 28.9.2021, https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/makt.
[31] Östman, ”Oenighet och äkta kärlek”, 69.
[32] Marklund, *I hans hus*, 30–31.

kyrkorådet utövade och det ideal som de försökte fastställa vid förhören med makarna. Även makarna själva förde indirekt fram sin syn på vad ett gott hjonelag innebar.

Med begreppet repertoarer låter Marklund antyda att allmogen förstod att använda sig av vissa återkommande argument inför kyrkans män, med syftet att framställa sig själv och sitt handlande i fördelaktig dager. Även om makarna gemensamt inte kunde leva upp till det goda äktenskapets standard så kunde de enskilt ändå argumentera för att ha handlat rätt och riktigt och därmed inte bära skuld till oenigheten. Dessa repertoarer var knutna till de egenskaper och uppgifter som maken och hustrun skulle uppfylla i relation till varandra, samt de rättigheter och skyldigheter som de blivit givna inom sitt hushåll. Såväl husbonderepertoaren som husmorsrepertoaren hade sina givna nyckelord som anspelade på dessa. De inkallade förstod därmed inte bara vad som förväntades av dem inom äktenskapet utan också hur de skulle argumentera utifrån dessa förväntningar för att kunna återupprätta sin ära inför kyrkorådet.[33] I analysen använder jag mig av begreppen husbonde- och husmorsrepertoarer för att belysa den argumentation som skedde utifrån förväntade könsroller i anslutning till äktenskapet och hushållet.

Textanalys och mikrohistoria som metod

Eftersom syftet med denna avhandling är att studera de argument som både kyrkorådet och de inkallade aktörerna använde för att plädera för sin sak krävs både en närläsning av källmaterialet och en kontextualisering på flera nivåer. Flera yttrandena i källmaterialet hänvisar till underförstådda förväntningar och normer, eller uttrycker ett indirekt missnöje mot antingen båda makarna eller den andra maken, kyrkorådet eller andra inblandade. Som forskare blir man därmed tvungen att se bakom dessa yttranden och nyckelbegrepp för att kunna rekonstruera kontexten och tolka och förstå de inblandades argument och handlingar på ett riktigt och ändamålsenligt sätt.

Närläsning är ett textanalytiskt verktyg som syftar till att blotta dolda budskap och underliggande mening. Genom närläsningen klargörs hur den valda texten konstruerar normuppfattningar, men även hur texten analytiskt kan dekonstrueras för att tydliggöra sådana inneboende normer.[34] För att komma åt den djupare meningen bakom ordvalen

[33] Andreas Marklunds ”repertoarer” kunde jämföras med Edoardo Grendis ”normal exceptionalitet”, se avsnitt Textanalys och mikrohistoria som metod.
[34] Sjöberg, ”Textanalys”, 70.

framhåller Maria Sjöberg vikten av ständig kontextualisering. Kontexten, det vill säga sammanhanget i tid och rum, utgör den verklighet som jag som forskare vill komma åt genom att studera källmaterialet, samtidigt som kontexten utgör det sammanhang som används för att tolka den valda texten.[35] På ytan kan de religiösa och juridiska föreskrifterna som kyrkorådet – i egenskap av en auktoritet – uttryckligen hänvisade till påvisa vilka värderingar och normer som församlingsmedlemmarna borde ha eftersträvat att följa. Genom att studera hurudana konflikter aktörerna ställdes in för samt hur de alltid, med undantag av ett enda fall, framställde sitt handlande som rättfärdigt förstår man däremot att dessa påbud inte alltid upplevdes som legitima eller ens nödvändigtvis följdes bland allmogen.

Något som är viktigt att beakta vid närläsningen av dokumenten är att de, som kyrkorådsprotokoll, tillhör en *genre*. Som genre är protokollsamlingen en del av ett relationsnät bestående av vissa, för denna typ av dokument, typiska stildrag och innehållsliga faktorer. Fallen som behandlades var ingalunda unika. Bo Lönnqvist konstaterar att de ärenden som kyrkorådet behandlade var av samma typ som annan sockenrättsskipning, jämfört med liknande material från Västmanland, Dalarna, Norrland och södra Sverige.[36] Att läsa dokumenten som genuina och originella uttryck för den undertecknade protokollföraren vore att göra en felaktig tolkning av källmaterialet. Dokumenten återspeglar snarare genrens konventioner, vilka har styrt hur händelserna och aktörerna framställs, vad som har tagits med i protokollen och vilka aspekter som har utelämnats. Att dokumenten styrdes av sådana genreförväntningar innebär dock inte att de inte kan ge uttryck för de inblandades och den undertecknade protokollförarens personligheter, eller att de inte kan återspegla den historiska situationen.[37] Det kan de mycket väl göra, och det är den bedömningen jag har gjort vid valet av protokollsamlingen som källmaterial. En del av en god genreförståelse enligt Maria Ågren är att som forskare, utöver att vara medveten om genreartade stildrag och vad de föreskrev, också kunna upptäcka när dessa förändras och anpassas för att kunna fungera vid nya situationer – i detta fall för att kunna svara på tidens förändrade relation mellan kyrka och samhälle.[38]

---

[35] Sjöberg, ”Textanalys”, 73.
[36] Lönnqvist, *Kyrkotukten i Vörå*, s. 18.
[37] Maria Ågren, ”Källkritik”. Martin Gustavsson & Yvonne Svanström (red.), *Metod: Guide för historiska studier* (Lund: Studentlitteratur, 2018), 46–47
[38] Ågren, ”Källkritik”, 48.

I stället för direkta observationer av vad som har yttrats av de inblandade krävs en källkritisk tillämpning på dokumenten. Det källkritiska perspektivet riktar sig inte mot själva samlingen, utan mot vad som förmedlas i innehållet – direkt och indirekt. Aktörerna hördes genom så kallade *utsagor*, där de själva svarade på kyrkorådets, den andra makens och vittnenas anklagelser. Dessa utsagor har dock filtrerats genom den undertecknade protokollföraren, pastorn i församlingen, och dennes begreppsapparat och selektiva urval. Enligt Marie Lindstedt Cronberg återfinns inte allmogens egna ord och tankar i källmaterial som dessa, men det är ändå möjligt att dra slutsatser om allmogens handlingar och föreställningar utifrån informationen som finns att tillgå.[39] Jag vill ändå bestrida att allmogen själva över huvud taget inte skulle höras i detta material. Trots att protokollen är formelartade och innehåller ett antal standardformuleringar så återfinns flera, mer exakta återgivelser av vad som har yttrats av de inkallade i protokollen. Protokollföraren utgör här länken mellan forskaren och människorna som stod ställda inför kyrkorådet. Fastän dokumentens innehåll snarast bör betraktas som ett fragment av vad som verkligen har utspelats och yttrats vid konflikterna, och senare inför kyrkorådet, utgör det ett relevant och användbart underlag. Avsikten med denna studie är inte att redogöra för exakt vad som föranlett makarnas inkallelse eller vad som egentligen har yttrats inför och av kyrkorådet. Eftersom källmaterialet består av många olika röster och motstridiga intressen så vore det ett hopplöst projekt att försöka extrahera ”den sanna historien”. Genom de teoretiska och metodiska verktygen vill jag snarare lyfta fram de enskilda människorna och hur de argumenterade för sin sak.

Närläsningen i föreliggande avhandling appliceras på ett mikrohistoriskt källunderlag. Studietiden och studieorten är begränsad till en enda ort (Vörå socken) och till ett enda enhetligt källmaterial (kyrkorådsprotokoll från 1794 till 1865). Denna avgränsning i tid och rum innebär dock inte att det som studeras inte kan placeras i ett större sammanhang. Tvärtemot kan vi som historiker genom solida resonemang om teori och metod tillskriva ett större och allmännare förklaringsvärde till källmaterialet som tolkas, även om det handlar om en bestämd plats i tid och rum.

Mikrohistoria utgör såväl en vetenskapsbildning i sig själv som ett metodologiskt ramverk. Liksom bland annat Jonas Lindström och Karin Hassan Jansson påpekar är det en utmaning att precisera en absolut definition av mikrohistoria som begrepp eftersom disciplinen är bred

[39] Lindstedt Cronberg, *Synd och skam*, 38.

och har influerats av bland annat kultur- och socialantropologi och historievetenskapens kulturella och språkliga vändningar.[40] Istället för att göra anspråk på en grundläggande egenskap gemensam för all mikrohistoria vore det för denna studie desto mer fruktbart vore att konstatera att det råder en *familjelikhet* inom den mikrohistoriska vetenskapen. För att förstå denna familjelikhet som mikrohistoriska verk delar är det skäl att här redogöra för det mikrohistoriska forskningsfältets bakgrund. Termen mikrohistoria myntades i mitten av 1970-talet genom ett flertal studier som skulle visa sig bli omvälvande för det historiska tänkandet, varav de italienska historikerna Carlo Ginzburg och Giovanni Levi kom att bli dess förgrundsgestalter. Det första viktiga elementet i både Ginzburgs och Levis tillvägagångssätt är den så kallade ”teckentolkningsmetoden”. Denna metod utgår från avvikande detaljer och konstiga företeelser som kräver förklaringar, där den avvikande detaljen uppfattas som ett tecken på en tidigare okänd större struktur. Vidare förespråkar de båda att den mikrohistoriska forskningen bör utföras i en förminskad skala, till exempel en by eller stadsdel. En förminskad skala skulle enligt den franska historikern Roger Chartier erbjuda möjligheten att förstå hur å ena sidan tros-, värde- och representationssystem och å andra sidan sociala hierarkier står i relation till varandra. Denna tolkning har såväl Ginzburg som Levi anslutit sig till. Deras tillämpning av mikrohistoria skiljer sig genom att Ginzburg framhåller betydelsen av individen och den kvalitativa forskningsmetoden, medan Levi ställer sig mer öppen till en mer kvantitativ och samhällsvetenskaplig historieforskning.[41]

Som vetenskaplig metod förespråkar Lindström och Hassan Jansson några konkreta, användbara riktlinjer för hur mikrohistorisk forskning bör bedrivas. Liksom det redan har konstaterats utgör småskaligheten en grundval för mikrohistorien – undersökningen bör därför utgå från något enskilt. Att utgå från det enskilda innebär dock inte att forskaren låter det enskilda fallet tala för sig själv. Detta vore inte endast oönskat utan även omöjligt, eftersom vi allt vi läser, ser och hör tolkas utifrån vår tidigare uppfattning av världen. Värdet i att utgå från det enskilda ligger i att det kan erbjuda förklaringar till det större allmänna, inte tvärtom. Återigen påvisas vikten av ständig kontextualisering. Det enskilda bör inte bara förstås i ljuset av en större kontext i tid och rum, utan också i relation till tidigare forskning. Enligt Lindström och Hassan Jansson har mikrohistorikern en skyldighet att sätta in det enskilda fallet i en större kontext av två anledningar. Den första anledningen är att tydliggöra för läsaren (och eventuellt sig själv) grunderna för de val som ligger bakom framställningen.

[40] Lindström & Hassan Jansson, ”Pigan i fadersväldet”, 352.
[41] Matti Peltonen, ”Ledtrådar, marginaler och monader. Förhållandet mellan mikro- och makronivå i historieforskningen”, *Historisk Tidskrift för Finland 85* (2000:3): 251–254.

Den andra anledningen är att historikern har som expert ett ansvar för att teckna en så riktig bild av det historiska sammanhanget som möjligt, i linje med nuvarande vetenskaplig kunskap. Utan en sådan redogörelse lämnas forskningen öppen för direkt anakronistiska och/eller felaktiga tolkningar.[42] För att kunna förstå den historiska människans handlande måste vi som nu levande känna till hennes livsvillkor.

I anknytning till mikrohistoria vill jag även lyfta fram ett annat begrepp som inte allt för sällan nämns i anslutning till diskussioner om vad mikrohistoria är, nämligen *mentalitet(er)*. Mentalitetshistoria utgör en egen genre inom historieskrivningen, men mentalitet kan också beskrivas som det som den akademiska mikrohistorien försöker fånga genom att tränga in i människors tänkande. De svenska historikerna Anna Götlind och Helena Kåks definierar begreppet mentalitet som de kollektiva föreställningar som vi delar i en kultur och som förändras ytterst långsamt, så som vår syn på döden, barndomen, manlighet och kvinnlighet och så vidare.[43] Studier på mikronivå kunde enligt Anders Florén visa hur mentaliteterna omsattes i handling och vilka frihetsgrader individen hade inom ramen för de dominerande normerna.[44] Liksom Lindström och Hassan Jansson konstaterar så intresserar sig mikrohistoriker ofta för det motsägelsefulla inom och mellan olika normsystem.[45]

Enligt Götlind och Kåks finns det mycket att vinna på att studera ”det lilla” (eller det enskilda). Genom att fokusera på det lilla kan den vanliga människan träda fram, liksom det vardags- och privatliv som ofta är svårt att finna i officiella dokument.[46] Förvisso är det kyrkorådets officiella dokument som utgör källmaterialet i denna studie, men genom att studera dess nedtecknade ingripande i de äktenskapliga konflikter som pågick i hushållen och de inkallades utsagor får vi veta mer om vad som egentligen försiggick i hushållen än vad varken de bibliska eller juridiska uppmaningar människorna förväntades följa föreskrev. Samtidigt kan det ifrågasättas vem ”den vanliga människan” egentligen är, eftersom ”den vanliga människan” ofta åsyftar en bred allmoge som i praktiken hade väldigt olika förutsättningar till att höras och lämna dokumenterade spår efter sig Genom att dessa protokoll har fångat upp åtskilliga människor från de sociala grupper som fanns representerade i det agrara lokalsamhället som socknen utgjorde så vill jag ändå hävda att

[42] Lindström & Hassan Jansson, ”Pigan i fadersväldet”, 355–356.
[43] Anna Götlind & Helena Kåks, *Handbok i konsten att skriva mikrohistoria* (Stockholm: Natur och Kultur, 2004), 25.
[44] Anders Florén, ”Liten historisk begreppsordlista”. Anders Florén & Henrik Ågren, *Historiska undersökningar: Grunder i historisk teori, metod och framställningssätt* (Lund: Studentlitteratur, 1998), 137.
[45] Lindström & Hassan Jansson, ”Pigan i fadersväldet”, 369.
[46] Götlind & Kåks, *Handbok i konsten att skriva mikrohistoria*, s. 26.

flertalet ”vanliga” människor kommer till tals. Detta gäller inte minst kvinnorna, som annars sällan har kunnat lämna egna avtryck i skriftliga källor utan blivit representerade av sina makar och manliga förmyndare.[47] Kvinnorna hördes direkt inför kyrkorådet och deras utsagor har antecknats lika utförligt som männens.

Eftersom jag har en ambition att tränga bortom det som syns på ytan och studera aktörskap och handlingsutrymme i en starkt hierarkiskt normbunden kontext bör även några ord om individens val och strukturens ramar nämnas. När man använder sig av material likt de kyrkorådsprotokoll som studeras blir problematiken aktör-struktur ovanligt påtaglig. Liksom Lindstedt-Cronberg konstaterar finns i alla tider och samhällen strukturella ramar som begränsar individens tankar och handlingar. Individen handlar inte i ett socialt tomrum, utan i samspel med de sociala konventionerna. I äldre tid utgjorde den världsliga och kyrkliga lagstiftningen, och således rättsliga och religiösa föreställningar, en viktig del av agrarsamhällets övergripande struktur och gav människorna ramar att agera inom.[48]

Genom begreppet ”normal exceptionalitet” beskriver den italienska historikern Edoardo Grendi hur aktörers handlingar begränsas av den rådande strukturen samtidigt som motsättningar inom den frigör handlingsutrymme. Begreppet har sitt ursprung i det mikrohistoriska intresset att kunna undersöka hur aktörer själva har beskrivit sin värld och att kunna diskutera skälen till denna världsbild. Normal exceptionalitet innebär att varje individ anses ha en stark koppling till och påverkas av de övergripande strukturerna, men hens erfarenheter och tolkningar av dessa är ändå unika. Då olika strukturer kan motsäga varandra ges individen ett handlingsutrymme och kan omedvetet eller medvetet tolka, använda eller förkasta exempelvis språkliga, juridiska eller religiösa strukturer.[49] Enligt ett sådant perspektiv begränsas individens valmöjligheter inom givna ramar baserat på dennas sociala position (kön, ståndstillhörighet, ålder, etnicitet etcetera), men handling kan aldrig ses som förutbestämd utan innefattar reflektion och överväganden. Både kyrkorådet och de inkallade människorna utgör aktörer med handlingsutrymme i detta sammanhang.

I analysen använder jag mig av aktörernas riktiga namn, trots att en annan forskare hade kunnat välja att undvika och omskriva namnanvändningen. Detta är ett medvetet val baserat på ett etisk övervägande. Trots att de konflikter som aktörerna stod inkallade för kan

[47] Marie Lindstedt Cronberg, *Synd och skam*, 36–37.
[48] Lindstedt-Cronberg, *Synd och skam*, 25.
[49] Linnea Bring Karlsson, ”Makromodeller, informationshantering och aktörskap – en väg framåt för mikrohistoria? Reinerus Broocmans Hushållsbok (1736–1739)”, *Historisk Tidskrift* 137 (2017:3): 413.

betraktats som särskilt känsliga uppgifter enligt dataskyddslagen så tillämpas den i princip inte på avlidnas personuppgifter. Publiceringen av särskilt känsliga forskningsämnen förutsätter en anonymisering av personuppgifter som är yngre än 100 år, men de avlidnas rätt till integritet stadgas inte något ytterligare eller utförligare.[50] I *Historiantutkimuksen etiikka* reflekterar författarna, bland andra Pirita Frigren, över ansvarsfull historieforskning, de avlidnas rättigheter och de levandes skyldigheter. Frigrens budskap är att forskaren inte behöver tiga inför svåra ämnen; att benämna en person som har levt i samhällets marginal kan lika väl ses som en etisk handling, eftersom forskningen då ger en röst åt personer som sällan fått komma till tals vare sig i historien eller tidigare forskning. Forskarens viktigaste etiska verktyg för att respektera avlidna personers människovärde konstateras vara flerstämmig forskning, noggrann kontextualisering av forskningsämnet och personernas liv samt att deras handlingar placeras i sitt rätta tidsmässiga och kulturella sammanhang.[51] Även en rad andra forskare inom detta eller närbesläktade forskningsområden har i sin forskning valt att benämna och lyfta fram enskilda personer och deras handlande i liknande forskningsmaterial.[52]

[50] Kirsi Vainio-Korhonen, ”Vastuullinen historiantutkimus ja tietosuoja”, webbplatsen Ansvarsfull forskning, hämtat 8.3.2021, https://vastuullinentiede.fi/fi/tutkimustyo/vastuullinen-historiantutkimus-ja-tietosuoja.
[51] Pirita Frigren, ”Tirkistelyä vai ymmärryksen lisäämistä? Historiantutkija arkaluontoista asioista kirjoittamassa”. Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola (toim.), *Historiantutkimuksen etiikka* (Helsinki: Gaudemus, 2017), 53, 57–63, 68–70.
[52] Se exempelvis Eriksson, Lindstedt Cronberg och Östman.

2 Kyrkan som moralisk fostrare

Kyrkan med kyrkorådet som representant för dess läror fungerar som den resonansbotten som makarnas yttranden agerade mot. Den ideologiska bakgrunden beskriver inte den faktiska verkligheten, men bakgrunden gör det möjligt att förstå individernas handlingar respektive avvikelser utifrån den världsbild som hade förmedlats i den kristna uppfostran. Att makarna stod inkallade inför kyrkorådet beror otvivelaktigt på att de hade handlat utanför sina givna ramar. Detta avsnitt redogör för kyrkorådets uppsättning och de religiösa referensramarna som makarna och kyrkorådet hade till förfogande i sin argumentation.

Kyrkorådet fungerade som Vörå sockenstämmans beredande, verkställande och dömande organ inom den evangelisk-lutherska församlingen.[53] I praktiken innebar detta att kyrkorådet ansvarade för församlingsmedlemmarnas liv och leverne från vaggan till graven. I slutet av 1700-talet beräknas invånarantalet i Vörå socken ha varit kring 5000 personer. År 1865 hade invånarantalet stigit till över 8000 personer.[54] Kyrkorådet bestod av församlingsprästen, sexmännen och kyrkvärden. Tillsammans samlades de i Vörå moderkyrkas sakristia varje söndag efter utförd gudstjänst för att behandla församlingsärendena. Sockenstämman, som bestod av prästen och alla hemmansägare och hemmansbrukare, skötte kyrksocknens administrativa och ekonomiska angelägenheter och kyrkorådet ansvarade för kyrkotukten. Under undersökningsperioden hade kyrkorådet böter, bann (uteslutande från nattvarden), kyrkoplikt och stockstraff att tillgå som reprimandmedel i sin strävan efter att hålla församlingsmedlemmarna till Bibelns ord. Gränsen mellan de två institutionerna och deras respektive uppgifter var ofta flytande. Som exempel tillsattes kyrkvärden och sexmännen genom sockenstämman med kravet att de skulle vara ”ährlige, oberycktade, gamble, förståndige”. Sexmännen skulle representera de olika byarna och deras uppgifter i kyrkorådet var mångahanda; bland annat ansvarade de för församlingens fattig- och sjukvård, indrivning av kyrkoskatt och kyrkoböter och taxering av brännvinsbränning. Till deras huvudsakliga ansvar hörde ändå övervakningen av ordningen i socknen.[55] Sexmännen fungerade som socknens sedlighetspoliser och hade angivningsplikt inför kyrkorådet. Uppgiften ansågs vara ett hedersuppdrag och ärvdes ofta inom välställda bondesläkter, vilket

[53] Sökord: ”kyrkoråd”, Svenska litteratursällskapet i Finland, *Förvaltningshistorisk ordbok*, hämtat 1.11.2021, https://fho.sls.fi/uppslagsord/9606/kyrkorad/.
[54] Uppskattat antal för Vörå socken med Oravais och Maxmo inräknat år 1795 ungefär 5100. Bror Åkerblom, *Vörå sockens historia. 1* (Vörå: Vörå kommuns förlag, 1937), 58; Uppskattat antal år 1865 ungefär 8200. Bror Åkerblom, *Vörå sockens historia. 2* (Vörå: Vörå kommuns förlag, 1963), 8.
[55] Lönnqvist, *Kyrkotukten i Vörå*, 16–17, 19.

enligt Ann-Catrin Östman föranledde att kyrkoråden kom att utgöras av en ”allmogeelit” av besuttna bönder.[56]

Prästen i församlingen var i egenskap av ordförande kyrkorådets främsta medlem. Den lärde och bemedlade prästen fungerade som församlingens andliga fader och närmaste myndighet, varav det är ett befogat antagande att han åtnjöt respekt och auktoritet bland församlingsmedlemmarna. Kyrkoherden som hanterade de tre första fallen år 1794 (varav alla behandlade samma par) benämns som ”Högärewördige och Höglärde Herr Magister Johan Haartman”.[57] Efter Haartman tog prästen Esajas Wegelius över under 20 år framåt, också han teologie och filosofie magister till utbildningen.[58] Efter ett tidshopp på ytterligare 20 år tog ”Herr. Theol[ogie]. Doktorn” Josef Estlander över fallen från år 1843 framåt.[59] Det var prästen som skulle undervisa församlingen i hur de skulle leva tillsammans som äkta makar och goda kristna. I 1686 års kyrkolag gjordes gällande att:

> ”Prästerna skola, om Ächtenskapzmåhl, underwijsa sine åhörare i gemeen, och särdeles them, som sig i Ächta stånd wilia begifwa, af hwad wicht och wärde Ächtenskapz Bandet är, och huru Man och Qwinna, uti moot och medgång, i trofast Kiärlek och sämia, skola boo tilsamman, och wara hwar annan til Råd, Tröst och Bijstånd.”[60]

Eftersom äktenskapet ansågs vara instiftat av Gud var övervakningen av äktenskapets inre liv ett av de viktigaste åtagandena i kyrkorådets ordningssträvan. Utöver den kyrkliga och världsliga lagen hade kyrkorådet också den mosaiska rätten och de tio budorden att stödja sig på i sin verksamhet.[61] Församlingsmedlemmarna förväntades hålla sig till ett ”Christeligt och anständigt” leverne, men eftersom de själva inte kunde förväntas uttolka och tillgodose sig denna komplexa blandning av andlig och världslig jurisdiktion behövde kyrkan själv förmedla dess värden och övervaka att de efterlevdes.[62] Genom gudstjänstens predikan, katekesen och den så kallade hustavlan som ingick i den senare skulle församlingen hållas i Herrans tukt och förmaning. Katekesen beskrev i korthet kyrkans lära såsom den tolkats av Martin Luther och dess kärna utgjordes av de tio budorden, trosbekännelsen och bönen Fader

[56] Östman, ”Oenighet och äkta kärlek”, 72.
[57] Kyrkorådsprotokoll, 28.9.1794, Vörå församlings arkiv, RA.
[58] Åkerblom, *Vörå sockens historia.* 2, 163.
[59] Kyrkorådsprotokoll, 17.6.1856, Vörå församlings arkiv, RA.
[60] 1686 års Kyrkolag, 15:2.
[61] Lönnqvist, *Kyrkotukten i Vörå*, 18.
[62] Se exempelvis Kyrkorådsprotokoll, 16.10.1803, Vörå församlings arkiv, RA.

vår.[63] Hustavlan var en samling på tolv bibelcitat som beskrev den andliga och världsliga ordningen mellan tre stånd: överhetsståndet (regeringen och det världsliga styret), lärostånd et (kyrkan och prästerskapet) och hushållsståndet (familjen och hushållet). Som undersåte, församlingsmedlem och hushållsmedlem tillhörde varje människa de tre stånden, men deras roller inom dessa skiljde sig åt. Inom varje stånd fanns en överordnad och hans underordnade. Varje föreståndare skulle åtlydas inom sin domän: församlingen skulle lyda prästen, hushållsmedlemmar som hustru, barn, tjänstefolk och inhyses skulle lyda mannen som husbonde, make och far. Samma mansindivid inom allmogen hade en underordnad roll inom åtminstone två stånd och inte alltför sällan inom alla tre. En allmogekvinna hade per automatik en underordnad roll inom alla tre.[64] Denna patriarkala treståndslära, baserad på en av Gud given ordning, reglerade skyldigheterna och rättigheterna inom och mellan de tre sfärerna och beskrev det ideala samarbetet mellan och det ömsesidiga beroendet av varandra.[65]

Genom skriftskolan, husförhör och kyrkobesök, där utebliven närvaro bestraffades, indoktrinerades den lutherska samhällsordningen i lokalsamhället. I Vörå socken var skriftskolan ett särskilt effektivt verktyg för detta. Vid en allmän kyrkostämma några decennier innan den valda perioden tar vid hade det beslutats att den som vid tolv års ålder inte hade inställt sig till skriftskolan skulle beläggas med böter. Boten skulle åläggas föräldrarna eller husbonden ”om de äro därtill vållade”, men av ungdomen själv ”om de äro late, tröge och försummelige”. Om böterna inte kunde erläggas skulle de ersättas med en söndags stockstraff.[66] Fyra gånger initierade kyrkorådet förhör där det äkta paret och deras barn eller skyddsling inkallades på dessa grunder. Det första inleddes i juli 1803 då drängen Matts Mattson inkallades med sin svåger och husbonde Eric Stenkull jämte hustru. Endast de två senare infann sig. Matts förklarades ha försummat att infinna sig i skriftskolan, trots tidigare uppmaningar till att förkovra sig i innan- och utanläsning vid det senaste husförhöret. Makarna sade sig ”wäl hafwa budit til at hålla honom til boken” och ”äfwen waka öfwer dess seder och upförande” men att det hade varit utan verkan. Matts förklarades ha övergivit sin husbonde, ”för at få följa sin egen böjelse til wanart och lättja”.[67] När Matts

[63] Sökord: ”katekesen”, Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland, hämtat 3.11.2021, https://evl.fi/fordjupa-din-tro/kyrkans-bocker/katekesen.
[64] Rosemarie Fiebranz, *Jord, linne eller träkol?*, 30.
[65] Jan Sundin, ”Kontroll, straff och försoning: Kyrklig rättvisa på sockennivå före 1850”. Jan Sundin (red.), *Kontroll och kontrollerade: Formell och informell kontroll i ett historiskt perspektiv* (Umeå: Historiska institutionen, 1982), 46–47.
[66] Åkerblom, *Vörå sockens historia. 1*, 216.
[67] Kyrkorådsprotokoll, 17.7.1803, Vörå församlings arkiv, RA.

i september inkallades på nytt utan att kunna hävda något till sitt försvar dömdes han till en söndags stockstraff för sin ”härtil wista försummelse och sturskhet”, bredvid kravet att infinna sig i den kommande höstens skriftskola.[68] Dessa fall som rör utebliven skriftskolgång är de enda som bestraffas med stockstraff eller hot om stockstraff.

Enligt treståndsläran var det alltså alla de överordnades plikt att lära sina underordnade att undvika ett syndigt leverne och bestraffa den som ändå syndade. Inom hushållet hade husbonden ett stort självstyre och ansvar för sina underordnade, så länge inte kyrkan inte gjorde anspråk på att ingripa. Lagarna mot lösdriveri och försvarslöshet fungerade som instrument för att upprätthålla det patriarkala samhället och skulle tillsammans med tjänstehjonsstadgorna se till att alla hade en ansvarig husbonde att underordna sig. Det var han som skulle stå för uppfostran och sedernas upprätthållande. Husbonden hade inte bara rätt att aga sina underordnade, utan var skyldig att göra det när han ansåg det skäligt. Jan Sundin menar följaktligen att hela det tidigmoderna samhällssystemet vilade på husbondens rättigheter och skyldigheter.[69] Treståndsläran och husbondemakten var levande ännu under 1800-talets senare hälft.[70]

Här är det dock skäl att beakta de uppenbara förhållandena som var rådande i socknen. Hustavlan var en teoretisk modell och det ideal som kyrkan försökte implementera hos församlingen, men människorna bröt oupphörligt mot den – ibland av rent tvång. När torparen Johan Johansson Kaupi med hustru kallades in med sina två barn i augusti 1803 skedde det med anledning av hans ”oförswarliga uraktlåtenhet” att inte ha inställt sina barn till skriftskolan. Johan hävdade att han ”icke haft råd at hålla i skola och icke heller sjelf haft tilfälle at underwisa dem”, något som kyrkorådet förkastade med hänvisning till att ”Kyrkorådet kunnat foga anstalt om barnens underwisning”. Utfallet blev att Johan bötfälldes för sin ”härtils wista försummelse och wårdslöshet wid sina barns underwisning” och ålades inställa sina barn till nästa års skriftskola.[71] Ytterligare ett sista förhör initierades i juni 1858 på grund av att makarna förklarades ha försummat sina barns undervisning. Landbonden Johan Andersson Hauta anklagades för att han under flera års tid själv hade varit frånvarande vid läsförhören och dessutom hindrade hustrun Greta Johansdotter från att undervisa barnen i läsning, ”det han, såsom sjelf oförmögen dertill, uppdragit hustrun att besörja nämnde undervisning”. Johan bekräftade att han hade överlåtit ansvaret för

[68] Kyrkorådsprotokoll, 11.9.1803, Vörå församlings arkiv, RA
[69] Sundin, ”Kontroll, straff och försoning”, 48–49.
[70] Nilsson & Eriksson, *Ilska, desperation och lömska försåt*, 176.
[71] Kyrkorådsprotokoll, 7.8.1803, Vörå församlings arkiv, RA.

undervisningen åt hustrun, men sade att denna ”långt ifrån att ingifva barnen håg och lust för läsning, tvärtom afskräcker dem” varav han ”nödgats tillrättavisa henne för denna högst olämpliga Method”. Kyrkorådet fäste dock föga uppmärksamhet vid denna upplysning. Efter att Johan hade betygat sin ånger och lovat bättring fick makarna motta ”råd och förmaningar och tillrättavisningar” av kyrkorådet, som inte heller valde att höra hustrun i fråga.[72]

Diskussionen ovan påvisar att de inkallade sannolikt förstod vad som förväntades av dem som goda kristna i allmänhet, och som äkta makar i synnerhet. Fastän människornas läskunskaper bevisligen varierade så var de ändå tvungna att tillgodose sig katekesens lära genom skriftskolan och husförhören – det var ett villkor för att de hade fått ingå äktenskap.[73] Därtill lär de alla ha fått ta del av hur de som man och kvinna skulle leva tillsammans enligt Bibelns lära, uttolkat genom prästens predikan. Sålunda är det rimligt att anta att de makar som ställdes in för begången äktenskaplig oenighet använde sig av en argumentation som var för handen given utifrån det protestantiska tankegodset. En sådan argumentation skulle framställa makarna som rättfärdiga samtidigt som kyrkorådet skulle vara tvunget att sanktionera deras handlande.

Kyrkorådets argumentation vid behandlingen av äktenskaplig oenighet

Den protestantiska läran förutsåg överträdelser – Bibeln lär att människan är syndfull och att synden är ärftlig. Eftersom även husbonden kunde misslyckas i sitt uppdrag som hushållets överhuvud skulle kyrkan ingripa när han fallerade. Det är detta sanktionssystem som kommer till uttryck när kyrkorådet kallade in makarna för att förhöra sig om orsakerna till oenigheten. Detta avsnitt redogör för kyrkorådets förfarande när de väl underrättades om att ett par levde i äktenskaplig oenighet samt den argumentation som kyrkorådet tillgrep för att legitimera sitt ingripande.

Sanktionerna, det vill säga de uppmaningar, varningar, böter och andra straff som de inkallade erhöll, skulle fungera som ett medel till bot och försoning mellan syndaren och den som hen syndat mot, vare sig det var en annan människa eller Guds ordning.[74] Eftersom oenigheten ansågs vara ett brott mot äktenskapet i sig och i en religiös kontext misshagade

[72] Kyrkorådsprotokoll, 27.6.1858, Vörå församlings arkiv, RA.
[73] Se avsnitt Att ingå och avsluta ett äktenskap.
[74] Sundin, ”Kontroll, straff och försoning”, 49.

Gud innebar den ytterst ett hot mot den egna saligheten. Detta görs gällande när prästen uppmanade ett par att ”iakttaga ett kristeligt lefverne och förhållande uti sin sammanlefnad, såväl till undvikande af förargelse i församlingens som till deras egna själars wäl” och senare upplyste ett annat par om ”den stora själavåda, hvari detta deras syndiga inbördes förhållande och lefnadssätt störtade dem”.[75] Om makarna inte levde i vad kyrkolagen beskrev som trofast kärlek och sämja eller kunde bo tillsammans skulle de i första hand vända sig till prästen för enskilda samtal. Genom varningar, råd och vägledning skulle han medla mellan makarna och förmana dem till ett liv som överensstämde med den kristna äktenskapsideologin.[76] I flera fall beskrivs makarna ha kallats till ett tidigare ”enskilt förhör” med den undertecknade prästen, där de redan hade fått motta ”alfwarliga förmaningar” till att ändra sitt uppträdande mot varandra.[77] Trots löften om bot och bättring hade förmaningarna ringa verkan i just de fallen. Detta blir tydligt i de fall där paren återkommer i två eller till och med tre förhör efteråt. Majoriteten av fallen kan man ändå anta initierades av sexmännen; vid ett tillfälle sägs det uttryckligen att makarna stod inkallade ”på anmälan” av två av sexmännen.[78]

När prästens enskilda medlande inte hade önskad effekt vidarebefordrades makarna till kyrkorådet för ytterligare varningar i en utvidgad krets av inblandade, där också vittnen tog med. Inför kyrkorådet skulle de vardera uppge orsaken till oenigheten, och kyrkorådet skulle utmäta en skyldig part som bar skuld till oenigheten. Förhören och de förmaningar och varningar som makarna erhöll blev därmed, med Marie Lindstedt Cronbergs ord, ”en projektion av det ideala äktenskapet”. Förhörsprocessen var en tuktan som makarna skulle undergå och deras oenighet lades in i det större sammanhang som hustavlan utgjorde.[79]

När det gäller just detta källmaterial är det svårt att bedöma om andra åtgärder någonsin vidtogs efter varningarna eftersom samlingen är ofullständig. Eventuellt kan makarna som studeras, eller helt andra makar som inte förekommer i dessa protokoll, ha erhållit hårdare straff fastän dessa protokoll inte skulle finnas bevarade. Det förefaller dock sannolikt att kyrkorådet aldrig använde sig av andra bestraffningar när det gällde äktenskaplig oenighet. Ett sådant antagande stöds av att de par som ställdes in två eller fler gånger endast erhöll ytterligare verbala tillrättavisningar och att mönstret ser likadant ut i de fall som berör grovt våld. Böter delades endast ut i ett fall där makarna inte hade inställt sig vid den första

[75] Kyrkorådsprotokoll, 17.4.1841, Vörå församlings arkiv, RA; Kyrkorådsprotokoll, 26.1.1844, Vörå församlings arkiv, RA.
[76] Eriksson, *Makar emellan*, 137–138.
[77] Se exempelvis Kyrkorådsprotokoll, 21.12.1802, Vörå församlings arkiv, RA.
[78] Kyrkorådsprotokoll, 15.7.1860, Vörå församlings arkiv, RA.
[79] Lindstedt Cronberg, *Med våldsam hand,* 113.

kallelsen och i tidigare nämnda Johan Kaupis undervisningsförsummelse. En mjuk framfart var av pragmatiska anledningar att föredra över hårda straff, eftersom varningarna redan fungerade avskräckande och befäste kyrkans auktoritet. Straffen, det vill säga de förmaningar och varningar som makarna erhöll, tillfredsställde samtidigt lokalsamhällets behov av förlikning och försoning.[80] I några fall där de upprepade varningarna tycktes verkningslösa enligt kyrkorådets egen bedömning försköts fallen till den världsliga häradsrätten, i ett fall domkapitlet.

Straffen bör ses i ljuset av att de förrättades i ett samhälle där äran var av fundamental betydelse för individen. De kan snarast betraktas som lindrigare skamstraff eftersom de var så pass milda, men ändå utdelades av kyrkans representanter inför en samling underordnade församlingsmedlemmar. Kyrkorådets varningar skulle mana makarna till en ”Christelig och enig sammanlefnad”, men hanteringen skulle ändå inte stigmatisera någondera i onödan eller orsaka ytterligare konflikter mellan dem.[81] Liksom Björn Furuhagen skriver riskerar formella straff samt informella sanktioner från andra medmänniskor alltid att vanära den som har brutit mot de konventionella normerna och vidare utestänga samma individ från samhällsgemenskapen.[82] I det agrara lokalsamhället som studeras vore detta långt ifrån önskvärt. Hushållets produktiva funktion skulle vid ett sådant förfarande äventyras ytterligare och den utstötta och eventuella barn riskerade bli en belastning för församlingen. Furuhagen konstaterar likväl att skam kan vara reintegrerande. För makarna utgjorde förhören en chans till att få offentligt bekräftat att de hade handlat enligt ett accepterat mönster och möjligheten till en hederupprättelse i form av ursäkter och avböner från den andra maken. Genom proceduren kunde den part som utmättes som skyldig till oenigheten återupptas i församlingens gemenskap efter att ha betygat sin ånger och lovat bättring inför framtiden. Roddy Nilsson menar att sockensrättsskipningen vanligen iakttog en ”realistisk mildhet” för den som skulle återintegreras i samhället eftersom rättsskipningens främsta uppgift var att bevara lugn och ordning. För den som inte kunde förväntas bättra sig vände rättskipningen lätt till skoningslös hårdhet.[83]

Hurudana argument använde sig då kyrkorådet av i dialog med makarna? Som det redan har konstaterats tillhörde äktenskapet den religiösa moralens domäner varav den äktenskapliga

[80] Björn Furuhagen, *Berusade bönder och bråkiga båtsmän: Social kontroll vid sockenstämmor och ting under 1700-talet* (Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1996), 214–216.
[81] Se exempelvis Kyrkorådsprotokoll, 12.21.1802, Vörå församlings arkiv, RA.
[82] Furuhagen, *Berusade bönder och bråkiga båtsmän*, 214–216.
[83] Roddy Nilsson, *Kontroll, makt och omsorg: Sociala problem och socialpolitik i Sverige 1780–1940* (Lund: Studentlitteratur, 2003), 146–147.

oenigheten föll under kyrkotukten. Efter att kyrkorådet hade underrättat sig om orsakerna till makarnas ”Haat, Wrede och Bitterheet” skulle de genom varningarna upplysa makarna om hur de ”träta och slijtas med sitt egit Kiött” och således ”fördärfwa sig sjelfwa inbördes”.[84] Två utförliga exempel på sådana argument har redan nämnts. Endast en gång påstods ett par leva i ett direkt ”oChristeligt” förhållande, men desto oftare uppmanades makarna till att i framtiden iaktta en ”Christelig” samlevnad – insinuerande att deras frälsning ytterst stod på spel i konflikten.[85] Tillrättavisningarna som användes var ”Guds ord”.[86] Hänvisningarna till den kristna tron och makarnas egen salighet är återkommande genom hela protokollsamlingen. Fastän kyrkorådets svulstiga uttalanden kunde tolkas som ett utslag av medlemmarnas egen fasta trosövertygelse följer argumentationen tydligt det förfarande som kyrkolagen stadgade, också i de varningar som kyrkorådet tillgrep.

Hänvisningarna till den kristna tron kombinerades ibland med adjektiv som anspelade på personernas ärbarhet, till exempel när makarna förhördes om orsakerna till deras ”otillbörliga”, ”otillständiga” eller ”oskickliga” levnad och när de uppmanades iaktta en ”anständig” samlevnad.[87] Begreppen otillbörlig och otillständig innebär att äktenskapen var omoraliska, oskicklig att de var bristande.[88] Dessa argument verkar ha aktualiserats i de fall som rörde grovt våld och som hade väckt uppseende bland andra personer utanför hushållet. Även vid behandlingen av de misstänkta horbrotten, vilka också verkar ha varit allmänt kända i socknen baserat på det antal vittnen som hördes, stämplades den utomstående kvinnan som oanständig, lastfull och otuktig. Förvisso bottnar dessa föreställningar om ärbarhet i samma uppfattningar om hur äkta kristna makar skulle uppträda mot varandra, men just dessa fall verkar i första hand vara en fråga om sviktande moral som ett brott mot den sociala ordningen. I tidigare nämnda exempel varnades makarna för att vara till ”förargelse” i församlingen och i ett senare fall yttrade prästen ”sitt missnöje öfwer sådana medlemmar i församlingen” inför de trätande makarna.[89]

---

[84] 1686 års Kyrkolag, 16:11.
[85] Samma par påstods ha levt okristligt och förmanades iaktta en kristlig levnad, uppmaningen att iaktta en kristlig levnad återkommer även hos andra par. Kyrkorådsprotokoll, 4.5.1823, Vörå församlings arkiv, RA.
[86] Se exempelvis Kyrkorådsprotokoll, 9.5.1845, Vörå församlings arkiv, RA.
[87] Se exempelvis Kyrkorådsprotokoll, 26.1.1844, Vörå församlings arkiv, RA.
[88] Sökord: ”otillbörlig”, Svenska Akademien, *Svenska Akademiens ordbok*, hämtat 22.02.2022, https://www.saob.se/artikel/?seek=otillb%C3%B6rlig&pz=1#U_O1537_33120; Sökord: ”oskicklig”, Svenska Akademien, *Svenska Akademiens ordbok*, hämtat 22.02.2022, https://www.saob.se/artikel/?seek=oskicklig&pz=1.
[89] Kyrkorådsprotokoll, 28.11.1819 och 3.12.1819, Vörå församlings arkiv, RA.

De fall som tar vid år 1843 med Josef Estlander som den protokollförande prästen skiljer sig något från den tidigare förhörsprocessen. Protokollen blir successivt kortare och med undantag av ett fall där endast ett vittne togs in så hördes inte längre några vittnen. Det är möjligt att sådana förekom men att deras utsagor aldrig nedtecknades, men det vore osannolikt av två anledningar. För det första hade de tidigare vittnenas utsagor en stor betydelse för att kyrkorådet skulle kunna teckna sig en helhetsbild av oenigheten. Genom vittnena framkom också sådana händelser som makarna av en eller annan anledning valde att undanhålla. För det andra nedtecknades alla tidigare vittnens uttalanden oavsett om de tillförde någon ny information eller inte. Under Estlander förefaller kyrkorådet endast ha hört makarna själva och förlitat sig på deras egna ord. Samtidigt började kyrkorådet åberopa både ”Guds och mensklig Lag”.[90] Makarna förmanades fortsättningsvis till en kristlig levnad, men kyrkorådet själv började anta en alltmer juridisk terminologi och argument som hänvisade till direkta lagparagrafer.

Denna förändring kunde möjligen förklaras av att prästerna var olika personer och därför föredrog olika förfaranden, men det är troligare att Estlander påverkades av de samtida liberala strömningarna. Kyrkotuktens disciplinära bestraffningar började gradvis avskaffas under 1840-talet framåt som en del av en större sekulariseringsprocess där ogudaktighet och oenighet kom att betraktas som vederbörandes privatsak. Bland annat den expansiva befolkningsökningen och landsbygdens allt starkare sociala skiktning har enligt tidigare forskning bidragit till att den kristna och patriarkala läran kom att ifrågasattas.[91] Detta till trots så fortsatte kyrkorådet att stödja sig på kyrkotukten i dess traditionella form. Makarna erhöll samma uppmaningar som tidigare, troligtvis med samma förhoppningar om att dessa kunde vädja till deras kristna tro, medan förfarandet legitimerades genom det juridiska språket.

Sammantaget tycks hänvisningarna till den kristna läran och de inkallades heder ha fungerat som särskilt kraftiga verktyg för att utmäta vem som bar skulden till oenigheten. Kyrkorådet bedömde däremot makarnas skuld på olika grunder, samtidigt som de båda ansågs ha bidragit till oenigheten och därmed kränkt äktenskapet i sig. Begreppet ”emellan” intar en nyckelposition i förståelsen av oenigheten. Makarna stod tillsammans inkallade för sin oeniga samlevnad, och genom att osämjan förklarades ha uppstått mellan man och hustru

[90] Kyrkorådsprotokoll, 5.12.1843, Vörå församlings arkiv, RA.
[91] Sökord: ”kyrkotukt”, Svenska litteratursällskapet i Finland, *Förvaltningshistorisk ordbok*, hämtat 24.1.2022, https://fho.sls.fi/uppslagsord/4691/kyrkotukt/; Lönnqvist, *Kyrkotukten i Vörå*, s. 18.

betonades konflikten ligga i relationen mellan dem och inte hos endast eller främst endera parten. Terminologin osynliggjorde våldet och fördelade skulden på de båda. Alla de fall som behandlades avslutas med att makarna i olika kombinationer uppmanades betyga sin ånger, ”glömma alla anledningar till missnöje och trätan” och tillsammans utlova förbättring ”såsom felaktiga å båda sidor”.[92] Makarna skulle fullfölja sitt äktenskapliga åtagande genom att ha överseende med varandras ”fel och swagheter” och bemöta varandra ”ömsesidit med kärlek, godhet och undseende”.[93] Äktenskapet och ordningen inom hushållet och församlingen var det skyddsvärda objektet framom makarnas egen lycka och trivsel inom det.[94] Kärlek verkar ändå ha betraktats som ett önskvärt element i enigheten då makarna ofta uppmanades bemöta varandra i termer av kärlek och godhet. Vid ett annat tillfälle misstänkte kyrkorådet att den ingångna förlikningen var ett resultat av ”räddhåga” och inte ”ömsesidig Kärlek”, men lät saken bero med kravet att två sexmän skulle övervaka paret.[95]

Enskilt uppmanades hustrurna till att i framtiden exempelvis ”med kärlek och undergifwenhet bemöta sin man” och ”ej sjelf på något sätt gifwa honom anledning til missnöje”, varav kyrkorådet lät antyda att hustruns brist på lydnad hade provocerat fram det äktenskapliga våldet.[96] Enligt ett sådant resonemang skulle hustrun bära en lika stor, om inte större, skuld till oenigheten som den våldsamma maken. I ett annat illustrerande exempel påmindes hustrun om att ”icke alltid hos Mannen utan äfven och framför allt hos sig sjelf söka orsakerna till mannens nu mer mot henne visade köld och svåra behandling”.[97] Lindstedt Cronberg betraktar uppmaningar som dessa som ett tecken på att det främst var kvinnans uppgift att bevara enigheten inom äktenskapet. Genom att bemöta mannen med kärlek och undergivenhet skulle det goda äktenskapet upprätthållas.[98] I källmaterialet förebrådde kyrkorådet i ett fall hustrun för att ha gett mannen anledning till klagomål, då hon ”ingalunda helt och hållet kan hafwa glömt de löften och förbindelser hon inför den Allvetandes ögon ingått”.[99] Även om hennes tillvaro inom äktenskapet var svår så skulle hon minnas sitt givna äktenskapslöfte och stanna hos mannen.

---

[92] Kyrkorådsprotokoll, 15.7.1860, Vörå församlings arkiv, RA; Kyrkorådsprotokoll, 28.11.1819 och 3.12.1819, Vörå församlings arkiv, RA.
[93] Kyrkorådsprotokoll, 21.12.1802, Vörå församlings arkiv, RA; Kyrkorådsprotokoll, 17.4.1841, Vörå församlings arkiv, RA.
[94] Östman, ”Oenighet och äkta kärlek”, 81.
[95] Kyrkorådsprotokoll, 17.4.1841, Vörå församlings arkiv, RA.
[96] Kyrkorådsprotokoll, 16.10.1803, Vörå församlings arkiv, RA.
[97] Kyrkorådsprotokoll, 12.5.1845, Vörå församlings arkiv, RA.
[98] Lindstedt Cronberg, *Med våldsam hand*, 171–172.
[99] Kyrkorådsprotokoll, 28.11.1819 och 3.12.1819, Vörå församlings arkiv, RA.

Männen å sin sida erhöll inga uppmaningar till självrannsakan; endast en make förebråddes enskilt för sitt ”otidiga upförande” mot hustrun i kombination med sitt fylleri och en annan förmanades till ett ”beskedligt” uppförande.[100] Kyrkorådet tycks ha varit desto angelägnare om att männen på eget initiativ skulle utlova en bättring som överensstämde med den ideala husbondemanligheten.[101] Som husbonde behövde mannen alltså inte göra en total avbön på våldet – som make hade han ju rätt att aga en olydig hustru –, men dessa försäkringar verkar ha fungerat som ett villkor för att hustrun skulle ta honom till sig ånyo och för att kyrkorådet skulle avsluta förhörsprocessen. Kyrkorådet kunde ändå utse en ”lämpelig” sexman som skulle hålla paret under uppsikt, alternativt uppmana hustrun att vända sig till prästen utifall att mannen skulle svika sina givna löften.[102]

Kyrkorådet som skiljedragare

Utifrån Andreas Marklunds manlighetsteoretiska ansats menar jag att kyrkorådet utgjorde den snäva grupp av män som i sin maktutövning skapade skillnader mellan olika manligheter i den tid och det område som studeras. Rådet besatt den formella makten att definiera den äktenskapliga standarden och kunde därför monopolisera de attribut som kännetecknade en ideal manlighet.[103] Gruppen var förstås icke-representativ sett till antalet medlemmar, men också med tanke på medlemmarnas sociala ställning i socknen. Det ideal de företrädde var den gifta, beskedliga och besuttna mannens manlighet.

Enligt Inger Lövkrona var sedligheten i hög grad ett manligt intresse. Äran var en viktig del av den manlighetskonstruktion som kyrkorådet bevakade och som också de inkallade männen omfattades av. Äran var socialt definierad och en förlust av denna påverkade det sociala anseendet. Det största hotet mot en mans ära (och därmed manlighet) var således andra mäns ifrågasättande av densamma.[104] Kvinnorna hade också en egen ära att bevaka och kvinnlighetskonstruktionen innefattades av starka sedlighetsnormer, men de hade inte en formell makt att definiera denna kvinnlighet.[105] Fast rådet ogärna tillrättavisade männen

[100] Kyrkorådsprotokoll, 16.10.1803, Vörå församlings arkiv, RA; Kyrkorådsprotokoll, 19.10.1794, Vörå församlings arkiv, RA.
[101] Den ideala husbondemanligheten utvecklas i 3.1 Ett hetsigt, vresigt och trätgirigt uppförande.
[102] Se exempelvis Kyrkorådsprotokoll 8.1.1844, Vörå församlings arkiv, RA.
[103] Marklund, *I hans hus*, 115.
[104] Inger Lövkrona, ”Hierarki och makt: Den förmoderna familjen som genusrelation”. Birgitta Meurling, Britta Lundgren & Inger Lövkrona (red.), *Familj och kön: Etnologiska perspektiv* (Lund: Studentlitteratur, 1999), 31.
[105] Se avsnitt Förargeligt, olovligt och otuktigt umgänge.

enskilt fördömde de underordnade manligheter genom sitt kontrastverkande förfarande. Enligt samma princip ställdes över- och underordnade kvinnligheter mot varandra och desto tydligare blev skillnadsskapandet mellan kvinnligheter då kyrkorådet uppmanade hustrurna att underordna sig männen. En god hustru förväntades underställa sig sin man, och den hustru som inte gjorde det konstruerades som en dålig kvinna.

Att de inkallade makarna förhördes om sin äktenskapliga oenighet säger redan något. Ann-Catrin Östman hävdar att mannens sociala ställning antagligen var avgörande för huruvida kyrkorådet valde att ingripa i hans våldsamhet eller inte. De oberoende och besuttna männen (som ingick i sockenstämman tillsammans med kyrkorådets medlemmar) skyddades från rådets insyn, medan de obesuttna männens våldsamhet förknippades med en underordnad manlighet. Detta påstående kunde bestridas med anledning av att många av de inkallade männen betecknades som bönder. Men, bortsett från Johan Hauta som betecknades som landbonde och därmed arrenderade sin jord klargjordes inte dessa bönders ställning något ytterligare.[106] Östman menar också att det är möjligt att de män som identifierade sig med kyrkorådets allmogeelit bemödade sig om att uppträda på ett anständigt sätt inför omgivningen – deras äktenskapliga oenighet blev därför en privat angelägenhet.[107] Jag sällar mig till Östmans slutsatser. Många av de inkallade männen, inklusive de som benämndes som bönder, verkar ha varit medellösa och stundvis marginaliserade.

[106] Sökord: ”landbonde”, Uppslagsverket Finland, hämtat 10.3.2022, https://uppslagsverket.fi/sv/sok/view-170045-Landbonde.
[107] Östman, ”Oenighet och äkta kärlek”, 82–83.

3 Det äktenskapliga våldet

Våld inom äktenskapet är den överlägset mest representerade kategorin av äktenskapliga konflikter i källmaterialet. Fastän många av fallen innehåller många olika konfliktelement är våldet en genomgående komponent i den äktenskapliga oenigheten. För att förstå hur våldet tolkades i den kontext som studeras krävs en historisk problematisering av begreppet. Givet denna avhandlings konstruktivistiska perspektiv betraktas våld som en kategori med en historisk dimension och således är begreppets innebörd föränderligt över tid. En annan utgångspunkt är att mäns våld mot kvinnor speglar och återskapar kulturellt konstruerade könsskillnader och den samhälleliga könsordningen.[108]

Våld per se är ett mångfasetterat begrepp som används för att beskriva en rad olika typer av handlingar. Enligt en bred definition innebär våld användningen av fysisk styrka som påtrycknings- eller bestraffningsmedel.[109] Roddy Nilsson och Marie Eriksson vidgar ännu definitionen till att inkludera handlingar som syftar till att skada, förödmjuka, kontrollera eller skrämma människor eller grupper av människor. Vad som uppfattas som legitimt respektive illegitimt våld avgörs av varje samhälles våldskultur. Nilsson och Eriksson hävdar att denna kan skilja sig väsentligt från vad lagstiftningen definierar som överträdelser. Skillnaderna bestäms av faktorer som föreställningar om heder och ära, hierarkier och status och individens värde.[110] Marie Lindstedt Cronberg menar att den avgörande faktorn för hur våldet uppfattas beror på, utöver vem som utsätts för det, huruvida det betraktas som samhällsbevarande eller desintegrerande – med hennes ord; som ”gott” eller ”ont”.[111]

Jonas Liliequist har kopplat ihop våldsbegreppets historiska betydelse med begreppen makt, välde och myndighet, i synnerhet i relation till äktenskapet. I äldre tider utövades våld i en betydligt högre grad eftersom det genomsyrade de sociala och institutionella ordningarna. I enlighet med hustavlans lära hörde rätten att använda sig av ett visst mått av fysisk makt till husbondens befogenheter. Om våldet utövades i ett tillrättavisande, förbättrande syfte gentemot hustrun betraktades det i regel inte som illegitimt eller som något ont. Våldet ansågs tvärtom vara moraliskt stärkande för hustrun som agades. En sådan våldsutövning förutsatte en hierarkisk relation mellan makarna där våldet befäste makens legitima

[108] Eriksson, *Makar emellan*, 30.
[109] Sökord: ”våld”, Nationalencyklopedins webbplats, hämtat 20.10.2021, https://www.ne.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/v%C3%A5ld.
[110] Nilsson & Eriksson, *Ilska, desperation och lömska försåt*, 15–16, 22–24.
[111] Lindstedt Cronberg, *Med våldsam hand*, 19.

husbondevälde och vice versa: våldet både markerade och reproducerade över- och underordning.[112] Omgivningen accepterade emellertid inte ett ohejdat övervåld; samtidigt som premissen för våldet låg i att det skulle vara tillrättavisande så skulle det också vara proportionerligt i förhållande till hustruns förseelse. Myndigheterna var medvetna om att husbondemakten kunde missbrukas och därmed behövde den kontrolleras och vid behov korrigeras. Den främsta avsikten med denna övervakning var inte att ge hustrun och andra underordnade ett utökat skydd eller försvara deras kroppsliga integritet. Övervakningen skulle snarare stävja ett manligt maktmissbruk i sig eftersom detta riskerade rubba hushålls- och samhällsordningen och i förlängningen underminera det patriarkala hushållets och samhällets legitimitet.[113]

Attityderna till det äktenskapliga våldet tycks enligt tidigare forskning ha varit ambivalenta. Å ena sidan utgjorde våldet en grundläggande del av husbondens makt och myndighet över hustrun, å andra sidan behövde det kontrolleras av myndigheter som kyrkoråden för att det inte skulle slå över i direkt tyranni. Gränsen mellan det våld som låg innan- och utanför husbondens maktbefogenheter var sällan tydligt utstakad, men en grov skiljelinje kunde göras mellan den rationella agan som utövades i ett fostrande syfte och den överdrivna våldsutövningen som var grundad på felaktiga motiv eller lämnade bestående men. Andreas Marklund baserar denna gränsdragning på 1734 års lag, där missgärningsbalken stadgade att den man som av hat, dryckenskap eller för andra kvinnors skull slog sin hustru blodig, lytt eller lam skulle böta dubbelt.[114]

I de fall som studeras verkar mannens husbondevälde ha överskridit gräsen för vad som ansågs vara godtagbart genom sina våldshandlingar, eftersom kyrkorådet valde att uppmärksamma de inrapporterade händelserna. Beskrivningarna av våldet är tvetydiga och sällan explicita, fastän man förstår att de avser kroppsliga kränkningar och övergrepp. Makarna stod inkallade i termer av att ha ”lefvat i kif och osämja”, men kyrkorådet definierade inte våldet tydligare än så.[115] Följaktligen är det desto mer fruktbart att undersöka hur och när våldet kom till uttryck enligt makarna själva. Konflikterna av denna typ gav utrymme för argumentation och tolkning mellan de inblandade; mellan hustrurna som hade utsatts för våldet, männen som hade utfört det och kyrkorådet som skulle tolka det. Följande

[112] Liliequist, ”Mannens våld och välde inom äktenskapet”, 89–90.
[113] Eriksson, *Makar emellan*, 76–77, 323–324.
[114] Marklund, *I hans hus*, 45–46.
[115] Se exempelvis Kyrkorådsprotokoll, 28.11.1794, Vörå församlings arkiv, RA.

avsnitt behandlar den argumentation som gjordes med anspråk i legitim respektive illegitim våldsutövning.

Ett hetsigt, vresigt och trätgirigt uppförande

Oenigheten har i tidigare avsnitt beskrivits som något som kyrkorådet betraktade som relationellt och som en konflikt som båda parterna bar skuld till. Våldet intog inte heller någon särställning i behandlingen av oenigheten utan betraktades snarast som ett konfliktelement bland flera. Kyrkorådet lär ändå ha varit måna om att begränsa våldet eftersom det riskerade utesluta hustrun från hushållet. Hur förklarade då männen oenighetens – och i förlängningen, våldets – uppkomst?

Få av männen valde själva att yppa sig om våldet – i och med att kyrkorådet efterfrågade den ”egenteliga orsaken” till makarnas oenighet behövde männen inte röja våldshandlingarna, såvida inte hustrun eller vittnena lade fram anklagelser om övervåld.[116] Även när så skedde bemötte männen inte alltid våldsanklagelserna utan framförde egna, andra anklagelser emot hustrun. I regel nekade männen till att ha behandlat sina hustrur illa. Bonden Simon Simonsson Smeds gick så långt i sitt nekande att ha påstod att hustruns anklagelser var falska och ”ingen oenighet honom och hustrun emellan förefunnits”.[117]

De som själva beskrev våldet gjorde det i regel med samma maskerande terminologi som kyrkorådet samtidigt som de framförde klander mot hustrun och betonade sin husbondemyndighet inom hushållet. Marie Lindstedt Cronberg menar i sin studie av utomäktenskaplig sexualitet att allmogen ofta handlade utifrån föreställningar om lagen och rättsproceduren inför häradsrätten och därför valde sina ord utifrån det förväntade efterspelet. Det var detta efterspel som vann legitimitet på en rättslig arena. Människorna var medvetna om att deras ord kunde komma att användas mot dem själva med rättsliga följder och därför behövde uttalandena formuleras med omsorg.[118] Fastän kyrkoråden var en lägre instans än häradsrätten förefaller samma princip gälla i detta källmaterial.

I inledningen till denna avhandling citeras bonden Johan Skarp som erkände sig ha luggat sin hustru. Initialt nekade Johan till att ha ”ofredat” henne, men efter att hon hade framfört

[116] Se exempelvis Kyrkorådsprotokoll, 4.5.1823, Vörå församlings arkiv, RA.
[117] Kyrkorådsprotokoll, 17.4.1841, Vörå församlings arkiv, RA.
[118] Lindstedt Cronberg, *Synd och skam*, 41.

anklagelsen om att ha blivit illa behandlad av honom kontrade han med att han ”icke utan orsak luggat sin hustru”, eftersom det skett på grund av hennes ovett. Johan framhöll med andra ord våldets legitimitet samtidigt som han ansåg att kyrkorådets ingripande i oenigheten var illegitimt. Som han uttryckligen kommenterade händelsen ansåg han sig ha fullkomlig rättighet att lugga sin hustru utan åtal av någon.[119] Att han sade sig just ha luggat henne antyder också att det handlade om en legitim bestraffning. Ett annat illustrativt exempel framfördes av bonden Simon Simonsson Bertills som hävdade att hustruns ”trätsamma lynne kunnat uppreta honom till att med ~~lämplig~~ lindrigare aga söka afstyra dess [...] olater”. Begreppet aga åsyftar fysiskt våld, men dess konnotationer signalerar samtidigt att våldet är befogat och legitimt.[120]

Enligt Lindstedt Cronberg går det att föreställa sig att mannen i äldre tid kunde tillgripa våld mot sin hustru för att befästa sin överordnade position inom äktenskapet när han uppfattade den som hotad på grund av hustruns beteende eller handlingar. Genom att hustrun framställdes i ordalag som trätsam, ovettig, hetsig, vresig eller stursk lät mannen förmedla att hustrun hade utmanat hans husbondemyndighet och därmed utlöst en fysisk straffreaktion. Olydnaden synliggjordes märkbart i de fall där hustrun anklagades för att ha bemött mannen med otidigheter, svordomar eller skällsord.[121] Våldet skulle då återupprätta en manlighet som var juridiskt, religiöst och normativt sanktionerad och återställa den sociala ordningen mellan makarna. Fastän våldshandlingarna syftade till återupprätta en hotad manlighet kunde de också demaskulinisera och marginalisera förövaren om våldet utövades i fel kontext eller proportioner. Då övergick våldet från det legitima till det illegitima, straffbara.[122] Hur våldet bedömdes och hur det påverkade mannens ansedda maskulinitet var beroende av hur det omgivande samhället uppfattade händelseförloppet. Den man som var tvungen att tillgripa våld för att tvinga hustrun till lydnad riskerade framstå som en tyrann, samtidigt som han framstod som misslyckad om hans husbondeauktoritet inte erkändes av densamma.[123]

Männen underströk våldets legitimitet genom att utmåla hustrurna som uppstudsiga, samtidigt som de noga betonade sin egen tålmodighet och mildhet också i bestraffningarna för att varken framstå som en hustyrann eller som löjlig. Ovan nämnda Simons aga var inte

[119] Kyrkorådsprotokoll, 25.3.1804, Vörå församlings arkiv, RA.
[120] Lindstedt Cronberg, *Med våldsam hand*, 18–19.
[121] Se exempelvis Kyrkorådsprotokoll, 21.12.1802, Vörå församlings arkiv, RA.
[122] Lindstedt Cronberg, *Med våldsam hand*, 18–20.
[123] Östman, ”Oenighet och äkta kärlek”, 78.

bara *lämplig* (som det står överstreckat) i förhållande till hustruns olater, utan *lindrig.* De män som bemötte våldsanklagelserna var också måna om att poängtera att det endast handlade om *något* slag som utdelats *någon enda* gång. Torparen Simon Simonsson Wörgren menade att han alltid hade ”vårdat” sin hustru med ”ömhet och kärlek”, ”med undantag af en enda gång [...] då han med en liten käpp tillfogat henne något slag”. Simon sade sig genast ha ångrat slagen och ”högtidligen lofvat” att hon vidare ”icke behöfde frukta det han skulle lyfta sin hand mot henne”.[124] Fångföraren Jakob Ericsson Andtbrams svarade likaså på tillfrågan att han inte hade uppfört sig såsom ”en Christelig make anstår” gentemot hustrun och att han ”någon gång hårdeligen behandlat” henne, men lovade att i framtiden ”fästa mera upmärksamhet på sitt eget lefnadssätt och med godhet, och vänlighet behandla sin hustru”.

Jag tolkar dessa uttalanden som utstuderade svar på vad männen förväntade sig att kyrkorådet ville höra, i överensstämmelse med en ideal husbondemanlighet baserad på hustavlans föreskrifter. Att kyrkorådet betraktade behärskning som ett eftersträvansvärt manligt attribut klargjordes explicit när inhysemannen Abraham Karlander ”på Ordförandes framställning” utlovade att iaktta ”mildhet och skonsamhet” i sitt uppförande mot hustrun.[125] Den goda husbonden framträdde som behärskad, mild och kärleksfull i männens utsagor. Troligtvis var de medvetna om att hustavlan beskrev kärlek mot hustrun som en husbondelig plikt.[126] Den hustru som på något sätt trotsade mannens myndighet konstruerades som en dålig hustru som underförstått förtjänade det våld som hon hade tillfogats, eftersom hennes främsta uppgift var att underordna sig mannen och uppfylla de hushållsbaserade plikterna.[127] I det avseendet hade mannen endast uppfyllt sin skyldighet att som husbonde tukta sin hustru i ett fostrande syfte. Våldshandlingarna hade varit olyckliga men nödvändiga och i grunden rättfärdiga för att upprätthålla hushållsordningen när hustrun väl hade utmanat den. Rätten till att bruka våld var en viktig del av den tidigmoderna manlighetskonstruktionen enligt tidigare forskning.[128] Männen var måna om att försvara denna rätt när hustrurna anklagade dem för att ha brukat övervåld.

Trots att männen gärna framhöll att deras husbondevälde hade utmanats av oregerliga hustrur så undvek de att beskriva våldshandlingar som hade riktats mot dem själva. Endast

[124] Kyrkorådsprotokoll, 8.1.1844, Vörå församlings arkiv, RA.
[125] Kyrkorådsprotokoll, 25.4.1852, Vörå församlings arkiv, RA.
[126] Marklund, *I hans hus*, 291.
[127] Eriksson, *Makar emellan*, 193.
[128] Östman, ”Oenighet och äkta kärlek”, 69.

en kvinna anklagades för att ha betett sig våldsamt mot mannen då hon hade hotat ta livet av honom och eventuellt också slagit till honom med något tillhygge. Händelsen framlades inte heller av bonden Henric Jåssis själv, som våldet hade riktats mot, utan framkom genom vittnenas utsagor. Henric förklarade visserligen hustrun vara vållande till oenigheten mellan dem, men med anledning av att hon hade ”förstört spanmål för barnen, blifwit förargad och owettig, samt [...] hotat gå ifrån honom och barnen”. Vidare förklarade Henric att han då ”med saktmodighet och tålamod sökt förekomma, til dess sinnet för henne gått öfwer”.[129] Som bland annat Roddy Nilsson och Marie Eriksson resonerar löpte de män som anklagade sin hustru för misshandel en stor risk för att demaskuliniseras: en våldsam hustru implicerade en svag och undergiven man varav våldet som han utsattes för utgjorde det ultimata beviset på hans misslyckade husbondemyndighet.[130] Genom att Henric utelämnade hustruns våldshandlingar, beskrev henne som oberäknelig och ovettig och sig själv som saktmodig behövde hans anseende som husbonde inte ifrågasättas. Tvärtemot framstod hans agerande som föredömligt, eftersom han hade tillgripit tålamod framom det våld som hustruns handlingar hade kunnat utlösa hos honom.

Vid två tillfällen anklagade männen hustrurna för att ha varit våldsamma mot barnen. Mannen var hushållets överhuvud, men hustrun skulle ansvara för hushållets inre ordning och stå för vårdnaden av barnen. Likt mannen hade befogenhet att aga underordnade hade hustrun rätt att aga barnen i egenskap av husmor och mor.[131] Landbonden Johan Andersson Hauta, som anklagades för att ha försummat sina barns undervisning och hindra hustrun från att undervisa barnen, hävdade att förhållandet mellan makarna blivit ”mindre vänskapligt” till följd av hustruns ”hårda och styfmoderliga behandling af barnen”. Som exempel uppgav han att hustrun tidigare hade ”så illa medfarit sitt yngsta styfbarn, att derigenom ett slags sinnesrubbning hos barnet uppstått”.[132] Johan anklagade med andra ord hustrun för att bruka ett illegitimt övervåld i barnens uppfostran, vilket hade resulterat i bestående men hos barnet. Inysemannen Matts Qwist anklagade hustrun för att hon ”ej war honom, såsom Man, husbonde och Herre i sitt hus lydig och hörsam”, i synnerhet ”uti alt wad deras barns uppfostran angår” då hon ”i wredenes mod, behandla dem hårdare än hon borde” i agan. Enligt Matts handlade oenigheten alltjämt om hustruns olydnad då hon inte hörsammade

[129] Kyrkorådsprotokoll, 21.12.1802, Vörå församlings arkiv, RA..
[130] Nilsson & Eriksson, *Ilska, desperation och lömska försåt*, s. 122–123. Nilsson och Eriksson menar vidare att de män som utsattes för hustrurnas våld försökte hantera situationen utom synhåll för omgivningen; kanske är det därför som ingen kvinna anklagades för misshandel mot mannen av honom själv.
[131] Eriksson, *Makar emellan*, 194, 329.
[132] Kyrkorådsprotokoll, 27.6.1858, Vörå församlings arkiv, RA.

honom, men genom att de två männen beskrev hur hustrurna hade brustit i vårdnaden av barnen antydde de också att hustrurna hade missbrukat den makt de hade blivit givna inom hushållet. Matts påpekade att han ansåg barnens uppfostran ”helt och hållet [...] tillhöra hennes omsårg” för att förtydliga att hustrun hade svikit sitt uppdrag och i förlängningen orsakat oenigheten.[133] Kvinnans plats inom hushållet var avgränsad till hennes position som maka, mor och husmor.[134] Därmed etablerades hustrun inte bara som en dålig maka, utan också som en dålig mor när det framkom att hon misshandlat barnen och, som i Henric Jåssis utlåtande, som en dålig husmor när hon hade förstört hushållets egendom.

Eftersom våldet var ett återkommande element i den äktenskapliga oenigheten som studeras kan några sammanfattande iakttagelser av männens repertoarer göras redan vid detta skede. Husbonderepertoaren baserades med anspråk i hustavlans ideologi när männen skulle förklara sina våldshandlingar. Männens strategier för att framstå som goda makar och husbönder och därmed inte demaskuliniseras av sina våldshandlingar inleddes med att de i regel nekade till att ha behandlat hustrurna illa. Om de bemötte våldsanklagelserna framhöll de att våldet hade varit legitimt och rättfärdigt, alternativt utförts i endast en liten omfattning. Repertoaren följdes av att de framhöll hustrurnas olydnad och de kunde exemplifiera denna olydnad utifrån hustruns försummelser som maka, mor och husmor. Av deras argument går det att utläsa att de ansåg hustruns respekt för deras husbondeauktoritet vara grundläggande för ett fungerande, gott äktenskap. Redan ett otrevligt bemötande var skäl nog för att utdela fysiska bestraffningar.

Vrede och bannor, hugg och slag

I föregående avsnitt konstaterades männen som anklagades för att ha misshandlat sina hustrur försvara sig utifrån den tidsbundna uppfattningen om legitim våldsutövning och motanklagelser som baserade sig på tidens rådande hustruideal. I männens anklagelser och i kyrkorådets tillrättavisningar antyddes hustrurnas brist på lydnad ha provocerat fram våldet och skulden för oenigheten lades främst på dem. Således framställdes kvinnan som en dålig hustru och stundvis även som en dålig mor och husmor som hade gjort sig förtjänt av den

[133] Kyrkorådsprotokoll, 28.11.1819 och 3.12.1819, Vörå församlings arkiv, RA.
[134] Eriksson, *Makar emellan*, 329.

fysiska bestraffningen. Med vilka argumentativa strategier kunde hustrurna då vända utslaget till sin egen fördel?

En första strategi som kan identifieras i hustrurnas utsagor är utförligare beskrivningar av misshandeln än männens och kyrkorådets vaga terminologi. Kvinnorna förde i nästan alla fall själva sin talan och svarade för sina handlingar inför kyrkorådet, varvid de kunde bestryka illegitimiteten i våldet så som de hade upplevt det. Som forskare ställs man här inför utmaningen att tyda vem som hörs i beskrivningen av ”misshandlingarna”; om det är hustrurnas uttryckliga skildringar eller kyrkorådets beskrivningar av vad som hade anmälts.[135] En del av hustrurnas utlåtanden gör det ändå möjligt att utläsa hurudana våldshandlingar det rörde sig om. I kombination med vittnesmålen preciserades våldets uttryck och hustruns ansedda skuld eller oskuld däri. ”På anmälan” beskrevs våldet formelliknande som ”hugg och slag”, misshandlingar eller våldsam behandling.[136] I två fall beskrevs mannen ha överfallit hustrun med slagsmål eller hugg och slag.[137] I ett fall där det tydligt var fråga om grov misshandel hade det anmälts att hustrun riskerade ”lida skada till lif eller lem” om mannen ”såsom hittills får ohejdat rasa”.[138] Även hustrurna själva kunde återupprepa vad som hade anmälts och beskriva våldet i termer av misshandel, hård eller våldsam behandling. I de grövsta fallen förklarade hustrurna sig ha varit tvungna att fly från hushållet av rädslan för att mista sina liv: Anna Andersdotter hävdade att mannen inte bara hade hota ta livet av henne utan också vid flera tillfällen försökt verkställa sitt hot.[139] Våldshandlingarnas omfattning klargjorde att det inte kunde handla om legitim aga, utan snarast ett godtyckligt och illegitimt våldsbruk.

Oenigheten behövde inte endast gälla fysiskt våld: också hustrurna kunde framföra klander som baserades på mannens beteende. Caisa Johansdotter klagade över mannens hugg och slag såväl som hans ”ständiga gnag, missnöje, skälsord och bannor”.[140] För att mannens beteende eller handlingar inte skulle kunna härledas till hustrun kan tendensen att ödmjuka sig själv inför kyrkans män beskrivas som en andra strategi för att framstå i god dager. Männens tillämpning av denna strategi har tidigare exemplifierats genom att de framställde

[135] Se exempelvis Kyrkorådsprotokoll, 13.3.1861. Ett par anklagades för att inbördes ha ”misshandlat” varandra i betydelsen ”förfördelat” varandra – begreppet behöver därmed inte åsyfta fysisk misshandel. Kyrkorådsprotokoll, 28.11.1819 och 3.12.1819.
[136] Se exempelvis Kyrkorådsprotokoll, 4.5.1823.
[137] Kyrkorådsprotokoll, 9.10.1803, Vörå församlings arkiv, RA; Kyrkorådsprotokoll, 26.1.1844, Vörå församlings arkiv, RA.
[138] Kyrkorådsprotokoll, 25.4.1852, Vörå församlings arkiv, RA.
[139] Kyrkorådsprotokoll, 26.1.1844, Vörå församlings arkiv, RA.
[140] Kyrkorådsprotokoll, 4.5.1823, Vörå församlings arkiv, RA.

sig som tålmodiga och kärleksfulla. Exempelvis Beata Andersdotter anklagade mannen för att ha behandlat henne illa, ”ehuru hon med kärlek, wänlighet och undergifwenhet” bemött honom. När Matts Qwist anklagade Beata Mattsdotter för olydnad svarade hon likaså:

> ”Om Qwisten will tala samwetets språk och enligt med sanningen, så skall han aldrig kunna säga att jag warit honom olydig och ohörsam, utan uti alt hwad nyttigt, godt och gagneligt är, har, will och skall jag warat honom lydig – men han sjelf orimlig och oförnuftig.”

Hon menade att hon aldrig hade varit ”stursk och grälig”, och avslutade uttalandet med:

> ”...om han intet annars anser det för sturskhet att jag wågade fly bort hemifrån då han hotade mig och sade att han skulle blifwa en djefwel innan han insomnade.”[141]

Hustrurna var av dessa uttalanden att döma medvetna om att de förväntades underordna sig mannen och bemöta honom kärleksfullt, samt att de kunde bli skuldbelagda för oenigheten om de misstänktes ha handlat i motsatt relation. När Beata anklagade Matts för att handla orimligt och oförnuftigt kunde hon omöjligen lyda honom och skulden försköts på honom. Orimligheten hade kulminerat i hans hot varvid hon hade blivit tvungen att lämna hemmet.

När hustrurna svarade på männens klander kunde de också välja att erkänna de brister som de anklagades för likt de män som svarade på våldsanklagelserna. Som Beata Mattsdotters utlåtande illustrerar lades bekännelsen ändå aldrig fram som sådan utan att inkludera motanklagelser. Anna Anderdotter menade att mannens ”omenskliga behandling” (åsyftande hans misshandel och mordförsök) hade ”alstrat ett inrotadt groll” hos henne, som ”väl stundom kunnat utbryta i hårda ord”.[142] Vittnena kunde också ta hustruns parti och ursäkta hennes beteende genom att åberopa mannens felaktigheter. Två vittnen antog att Matts många laster hade kunnat leda till att ”ett och annat ord obehagligt för honom” undfallit Beata.[143] Ett annat vittne menade att han dagligen sett Caisa Johansdotters man träta på och ofreda sin hustru, ”ehuru hon på sin sida icke gifwit anledning därtill”.[144] Intressant nog ställde sig vittnena oftast på hustruns sida genom att bekräfta hennes utlåtanden. Vittnena kunde ytterligare misskreditera mannen genom att delge kyrkorådet sina egna negativa iakttagelser av honom. Samma vittnen som urskuldade Beatas hårda ord menade att Matts var ”den största lättinge i hela Wörå Socken” och ett annat hävdade att Matts alltid

[141] Kyrkorådsprotokoll, 28.11.1819 och 3.12.1819, Vörå församlings arkiv, RA.
[142] Kyrkorådsprotokoll 26.1.1844, Vörå församlings arkiv, RA.
[143] Kyrkorådsprotokoll, 28.11.1819 och 3.12.1819, Vörå församlings arkiv, RA.
[144] Kyrkorådsprotokoll, 4.5.1823, Vörå församlings arkiv, RA.

hade varit ”mycket svår”, ”kinkig” och ”slarfaktig”. Det sjunde och sista vittnet i fallet fastslog att Matts således var orsaken till ”sämjans och enighetens störande”.[145] De vittnen som intog en mer neutral position återgav vad de hade sett eller hört av oenigheten utan att ta ställning till våldets legitimitet eller oenighetens uppkomst; alternativt hävdade att de att de inte kände till något om situationen.[146]

Kvinnorna kunde också urskulda sin olydnad och ge tyngd åt sina argument genom att kräva sin rättmätiga position som mor eller husmor. I egenskap av dessa roller kunde de töja på gränserna för könsordningen och den inbördes hierarkin mellan makarna.[147] Exempelvis Anna Mattsdotter menade att mannens ”~~illa~~ ohänta behandling mot sin Styvfson” hade tvingat henne till att återflytta till sin egen mor. Då mannen kontrade med att Anna hade begått bodräkt[148] och att stöldgodset hade återfunnits hos hennes mor erkände Anna att hon för sin sons räkning hade tagit några bröd och ett par kappor säd – ”men alldrig något widare”. Av bodräktsanklagelsen går det att utläsa att den gemensamma egendomen tillhörde mannen och att han hade förfoganderätt över den.[149] Anna utmålades som en dålig hustru som hade flyttat från sin man trots att han, enligt egen utsago, ”ingalunda welat eller wållat dertill, att hustrun från honom skiljdt sig”. Dessutom utmålades hon som en synnerligen dålig husmor eftersom hon i juridisk bemärkelse hade stulit av honom. Genom att hävda att mannen hade misshandlat hennes son och att hon endast stulit litet mat för hans skull kunde hon just i egenskap av mor förklara den misstänkta bodräkten. Anna anmälde samtidigt att mannen ”med swordom nekat henne delaktighet i säng och säte”.[150] Begreppet avsåg äktenskapets fundament: sexualiteten och hushållningen.[151] De makar som inte kunde manas till en enig samlevnad skulle dömas till en tidsbunden separation till säng och säte av den världsliga rätten innan en skilsmässa kunde befästas.[152] Att således nekas delaktighet i säng och säte fungerade symboliskt som en skilsmässa redan innan någon sådan juridiskt hade fastslagits: Anna anklagade alltså mannen för att ha uteslutit henne från sin position

[145] Kyrkorådsprotokoll, 28.11.1819 och 3.12.1819, Vörå församlings arkiv, RA.
[146] Se exempelvis Kyrkorådsprotokoll, 25.3.1804, Vörå församlings arkiv, RA.
[147] Eriksson, *Makar emellan*, 331.
[148] ”Bodrägt, det slags lagöfverträdelse, då en äkta make lönnligen drager något undan den andra, eller barn ifrån föräldrar, eller de från hvarandra, som i bolag äro”. Citat ur Projekt Runeberg, ”Svenska språkets synonymer”, hämtat 12.2.2022, http://runeberg.org/synonym/0289.html.
[149] Eriksson, *Makar emellan*, 172.
[150] Kyrkorådsprotokoll, 17.4.1841, Vörå församlings arkiv, RA.
[151] Malin Lennartsson, *I säng och säte: Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland* (Lund: Lund University Press, 1999), 260.
[152] Eriksson, *Makar emellan*, 134, 136–137.

som hustru och husmor. Fallet är för övrigt det enda där mannen anklagades för att ha varit våldsam mot barnen.

Positionerna som make och maka, far och mor, husbonde och husmor kunde kontrastera varandra och skapa två skilda maktanspråk. Jag återvänder här till Beata Mattsdotter och Matts Qwist eftersom fallet illustrerar dessa motsättningar tydligare än något annat fall. Makarnas egna uttalanden har också nedtecknats utförligare än i de andra fallen. Matts hade alltså anklagat Beata för att vara olydig och hon hade svarat att han var orimlig och oförnuftig. När Beata anklagades för att misshandla barnen när hon agade dem svarade hon lika kraftfullt som tidigare:

> ”Hwad barnenas uppfostran angår, så är det wäl sant att därutaf, mången gång uppkommit många obehagliga och för äkta makar skamliga uppträden – men huruwida jag därtill är eller kan anses wara orsaken, eller huruwida jag med hårdhet, oförnuft och i wredenesmod straffat dem, det må Gud i himmelen allena döma; ty då Fadren aldrig sjelf bekymrar sig om sina barn; aldrig tuktar och agar dem utan påstår att det tillhörer mig såsom Mor, så blifwa barnena därigenom mera olydiga och odygdiga, och då de, kanske ofta just genom fadrens altför stora efterlåtenhet, ej akta ord, böner och förmaningar, så nödgas jag twinga dem till hörsamhet och lydnad, och det är detta twingande; som han kallar hårdhet, kärlekslöshet och wrede”.[153]

Båda ansåg att oenigheten bottnade i barnens uppfostran som enligt Matts tillhörde hennes ansvar. Som tidigare har konstaterats var Beata medveten om att hon som hustru skulle lyda sin man, men eftersom hon ansåg att han var orimlig kunde hon inte underordna sig honom. Hans misslyckade omdöme som hushållets överhuvud åskådliggjordes genom hans slappa uppfostran av barnen, varav de hade blivit olydiga och odygdiga. När Beata trädde in som mor och agade barnen gjorde hon det med hänvisning till att de annars skulle degenereras ytterligare. Denna tuktan handlade varken om kärlekslöshet eller illegitimt övervåld enligt henne: det var fråga om en legitim aga som hade krävts för att upprätthålla den sociala ordningen baserad på ålder och auktoritet inom hushållet när barnen inte lydde hennes ord. Beata medgav att tvistandet hade varit både obehagligt och skamligt för båda makarna, men hon utgjorde inte orsaken till oenigheten eftersom hon, på grund av makens passivitet, hade *tvingats* till att aga barnen. Hennes våldshandlingar hade därför i grund och botten varit rättfärdigade, närmast en kärlekshandling mot barnen. Eftersom hon lät förstå att hon inte hade använt sig av övervåld eller grundlöst agat barnen framställdes kyrkorådets ingripande

[153] Kyrkorådsprotokoll, 28.11.1819 och 3.12.1819, Vörå församlings arkiv, RA.

i oenigheten samtidigt som illegitimt – hon hävdade ju uttryckligen att endast Gud kunde döma hennes handlingar. Beatas förfarande och framställning av sig själv speglar i hög grad de strategier som de män som svarade på hustrurnas anklagelser om misshandel använde sig av.

Sammanfattningsvis blev utfallet detsamma oavsett vilken typ av strategi hustrurna använde sig av, med undantag av ett fall som försköts till häradsrätten och ett annat som försköts till domkapitlet.[154] Makarna uppmanades till en kristlig samlevnad och hustrurna kunde fortsättningsvis uppmanas till att underordna sig männen fastän de noga hade framhållit sin lydnad. Det var svårt för kvinnorna att få sin version av våldet och oenigheten accepterad av kyrkorådet även när vittnena stödde deras utsagor. Kyrkorådets förfarande antyder att det i regel betraktade hustrurnas misstänkta förbrytelser som större hot mot äktenskapets konstitution än männens våldshandlingar, eller åtminstone som vållande till den uppkomna oenigheten.

Den husmorsrepertoar som kan identifieras i anslutning till våldet följde långt samma mönster som husbonderepertoaren i avseendet att den skulle framställa den andra parten som orsaken till oenigheten och det egna handlandet som rättfärdigt. Hustrurnas argumentation inleddes med att våldets omfattning förklarades och illegitimiteten i det underströks. Denna illegitimitet påtalades ytterligare genom att hustrurna framhävde sin lydnad och kärleksfullhet gentemot männen. De som erkände sin andel i oenigheten förklarade den som ett gensvar på männens försummelser som makar eller fäder för att inte framstå som dåliga makor, mödrar eller husmödrar. Hustrurnas utsagor låter förmedla att de förväntade sig bli bemötta med samma kärleksfullhet som de hade visat männen, eller åtminstone med aktning för deras ställning inom äktenskapet och hushållet.

[154] Se avsnitt Skilsmässomöjligheter i teori och praktik.

4 Försummandet av hushållet

Våldet kan fastslås som uppenbart desintegrerande för äktenskapet när hustrurna hade tvingats fly från hemmet eller fruktade för sina liv. Det var dock inte den enda faktorn som riskerade upplösa hushållet. Alkoholism, arbetsskygghet och olovliga relationer användes också som argument av både hustrurna och männen för att skada den andras anseende och friskriva sig skulden i oenigheten. Anklagelserna blev ett starkt tillägg speciellt i husmorsrepertoaren i och med att de berövade männen på sådana kännetecken som gjorde dem till fullvärdiga husbönder. Kyrkorådet verkar också ha betraktat dessa försummelser som reella faror när sedligheten skulle upprätthållas i socknen. En osedlig hustru eller make kunde inte heller upprätthålla sin del av den äktenskapliga enigheten. Följande avsnitt behandlar de argument som härrörde från tidigare nämnda teman.

Herre i sitt hus

Utifrån hushållet kunde makarna göra skilda anspråk på sina rättigheter och skyldigheter. Det har redan exemplifierats när makarna indirekt hänvisade till husbondeväldet respektive husmorsämbetet. Husbegreppet och sammansättningar som hushåll, husbonde och husbondevälde återkom också ordagrant flera gånger i makarnas och vittnenas utsagor. Det var här som husbonderepertoarerna tydligast kom till uttryck.

Huset var i första hand inte en fysisk plats, utan ett ansvarsområde som främst kopplades till den gifta mannens husbondeämbete.[155] Begreppet åberopades av männen själva för att betona den jurisdiktion de hade blivit givna över hustru och barn. Som tidigare nämnts menade Matts Qwist att hans hustru inte var honom lydig som ”Man, husbonde och Herre i sitt hus” varav oenigheten hade uppkommit mellan makarna.[156] Huset var könat – det var *hans* hus. Matts var tillsammans med hustrun och barnen inhysehjon som bodde hos andra familjer, men trots att han inte ägde bostaden så besatt han ett husbondemandat över hustrun. Inför kyrkorådet fungerade det som en bekräftelse på att han hade rätten på sin sida när han krävde hennes underordning. Bonden Simon Simonsson Smeds, som anklagade Anna Mattsdotter för bodräkt, förklarade sig villig att försonas med henne på villkoret att hon i

[155] Marklund, *I hans hus*, 33, 41.
[156] Kyrkorådsprotokoll, 28.11.1819 och 3.12.1819, Vörå församlings arkiv, RA.

försättningen skulle vara ”trogen i allt hans hus” och ”under hans husbondewälde wårda sig om hans hushåll”. Som det tidigare noterades antydde Simon att husets egendom tillhörde honom genom att anklaga hustrun för att ha stulit från huset. Anna förklarade sig nöjd förutsatt att mannen upphörde med sin ”misstänksamhet för wanvårdnad af huset” och förde ett ”stillare lefverne innom hus”.[157] Hon åsyftade det konkreta huset, det hem och den hushållning de delade.

Också utanför kyrkorådet hänvisade männen till sin husbondeauktoritet. När bonden Johan Skarp och Maria Zacharisdotter utfrågades om sin oenighet berättade ett vittne att han hade hört Johan skrika ”ta mig Käfweln är icke jag Herre i mit hus” under tillfället då han misstänktes ha misshandlat sin hustru.[158] Männens oberoende hushållsposition tycks ha varit viktig del av deras självbild trots att hustrun skulle ansvara för den inre hushållningen. Husbegreppet nyttjades när de åberopade den myndighet de ansåg sig besitta i egenskap av husbönder. Det är utom tvivel att de ansåg att deras välde stod över hustruns maktsfär inom hushållet.

Som gift man var husbonden förpliktad att hålla samman sitt hushåll – en god husbonde hade ordning i sitt hus. En oduglig eller brutal man underminerade den ordning som han var utsedd att upprätthålla.[159] Hans position kunde sålunda vändas mot honom av hustrun och kyrkorådet när han anklagades för att ha försummat hushållet eller utestängde hustrun från huset genom sitt våld. Till skillnad från liknande forskning erhöll männen inga direkta repressalier av kyrkorådet för att de hade tvingat hustrurna från huset.[160] Makarna erhöll tillsammans samma uppmaningar oavsett förseelser och hustrun uppmanades återflytta till sin man. Däremot går det att utläsa att kyrkorådet och omgivningen betraktade alkoholism och arbetsskygghet som klandervärt, i synnerhet när enigheten blev lidande av de orsakerna.

[157] Kyrkorådsprotokoll, 17.4.1841, Vörå församlings arkiv, RA.
[158] Kyrkorådsprotokoll, 25.3.1803, Vörå församlings arkiv, RA.
[159] Marklund, *I hans hus*, 42.
[160] Se exempelvis Marklund, *I hans hus*, 41–43.

En misslyckad hushållning

Marie Eriksson menar i sin forskning att den gifta mannens främsta plikt var att arbeta och försörja sin familj, givet hans position som hushållets överhuvud.[161] Makarna skulle tillsammans arbeta för sitt uppehälle, men mannen tillskrevs den ledande funktionen. Förmågan att kunna försörja hustru och barn var enligt Andreas Marklund avgörande för att mannen skulle kunna göra anspråk på sin husbondeliga auktoritet. En misslyckad hushållning betraktades enligt Marklund som ett tecken på en bristande karaktär hos mannen – ekonomisk oduglighet var såtillvida sammanflätat med moralisk undermålighet.[162]

Med den utgångspunkten hamnade arbetet under särskild granskning vid utmätandet av oenigheten. I hustrurnas anklagelser påtalades makens bristande försörjaransvar exempelvis när Maria Mattsdotter berättade att hon ”i saknad af de nödigaste kroppsbehofven, ofta nödgats lida hunger”. Indirekt klagade hon över att ha tvingats arbeta hårdare än hon borde då mannen inte ”bemödat sig att bidra densamma” till hushållets uppehälle.[163] Då hustrurna talade om arbetet bekräftade de att de hade uppfyllt sin beskärda del av det, och mer därtill. Caisa Johansdotter menade att hon hade arbetat så mycket hon kunnat, men att hon ”ensam icke hinna med allt”.[164] De vittnen som hävdade att Matts Qwist var ”den största lättinge i Wörå Socken” och attribuerade honom som slarvig anmärkte samtidigt att hustrun ”ensammen måste träla för barnenas lifs uppehåll”.[165] I det avseendet blir det tydligt att arbetsskyggheten fungerade som vanhedrande för männen.

Fastän det var männen som omfattades av de starka normerna om försörjarmanlighet så kunde de i sin tur anklaga hustrurna för arbetsförsummelse. Inför kyrkorådet menade bonden Eric Ericsson Skåtar att Caisa Johansdotter hade varit uppstudsig mot honom då han hade önskat att hon ”måtte sjelf arbeta mera, hällre än att lega så mycket”. Makarna skulle komplettera varandra i arbetet av rent pragmatiska orsaker: Eric hävdade att han ”icke hade råd” såsom arbetsfördelningen hade sett ut dittills.[166] Försvarslösa inhysemannen Abraham Karlander anförde att hans hustru ”icke allenast med tredska och oginhet uträttar de göromål, hon blifver anbetrodd” utan också ”bemöter honom med hvarjehanda otidighet”. Abraham hade som den styrande parten dirigerat en del av arbetet till hustrun, men hon hade mer än

[161] Eriksson, *Makar emellan*, 193, 332.
[162] Marklund, *I hans hus*, 114–115, 122–124, 288.
[163] Kyrkorådsprotokoll, 8.1.1844, Vörå församlings arkiv, RA.
[164] Kyrkorådsprotokoll, 4.5.1823, Vörå församlings arkiv, RA.
[165] Kyrkorådsprotokoll, 28.11.1819 och 3.12.1819, Vörå församlings arkiv, RA.
[166] Kyrkorådsprotokoll, 4.5.1823, Vörå församlings arkiv, RA.

motvilligt utfört de sysslor hon hade blivit anförtrodd av honom. Eftersom Abraham var anmäld för att ha misshandlat sin hustru så våldsamt att hon kunde ”lida skada till lif eller lem” var han antagligen tvungen att tillgripa vassaste möjliga argument för att inte stigmatiseras av sina våldshandlingar. Hans framställning av hustruns arbetsovilja kan tänkas ha fungerat som ett starkt argument också för honom som man eftersom det illustrerade hur hon tydligt hade utmanat hans husbondevälde med både ord och gärning. Det bör också beaktas att Abraham benämndes som försvarslös av kyrkorådet. Epitetet förmedlar att han inte kunde försörja sig som näringsidkare, inte en fast anställning eller en egen förmögenhet och därmed saknade laga försvar. Som medellös riskerade han betraktas som en lösdrivare och hade därför mer att förlora i kyrkorådets förhör än de flesta andra.[167] Kyrkorådet kunde anhålla om att han skulle uttas till tvångsarbete, vilket det hade gjort i ett tidigare fall där det hade framkommit att en kvinna hade tagit en falsk anställning som piga när hon i själva verket var en lösdriverska.[168] Kanske fungerade Abrahams strategi då förhöret avslutades med att makarna lovade ”helt och hållet förglömma det förflutna, begynnande med denna dag ett nytt äkta lif”.[169]

Den haltande arbetsfördelningen mellan makarna skapade missnöje hos dem båda – varken man eller hustru hade resurser till att ensam upprätthålla hushållet, så som det framkom under förhören. Den man som inte bidrog till försörjningen konstruerades i hustrurnas och vittnenas utlåtanden som en misslyckad husbonde sett till både hushållningen och hans moraliska omdöme. Den hustru som inte utförde sina tilldelade sysslor eller på annat sätt motsatte sig dessa konstruerades dels som en dålig hustru, dels som en opålitlig husmor. På så vis kunde båda makarna hänvisa till arbetet för att härleda oenigheten till den andra parten. Eriksson menar att ekonomisk utsatthet kunde fungera som ett lika stort hot mot hustrurs och barns existens som mäns våld. Av den anledningen kunde det finnas större incitament för kyrkorådet att fördöma en lat eller oduglig husbonde än en våldsam sådan, förutsatt att våldet inte var livshotande.[170] Som Marklund skriver hotade upplösningen av hushållet en upplösning av makarna som inkomstbringande samhällsmedlemmar och beskattningsbar enhet.[171] Oavsett om oenigheten grundades i en misslyckad försörjning eller våld riskerade hustru och barn bli en börda för lokalsamhället om de uteslöts från hushållet.

---

[167] Sökord: ”försvarslös”, Svenska litteratursällskapet i Finland, *Förvaltningshistorisk ordbok*, hämtat 16.2.2022, https://fho.sls.fi/uppslagsord/5546/forsvarslos/.
[168] Se avsnitt Förargeligt, olovligt och otuktigt umgänge.
[169] Kyrkorådsprotokoll, 25.4.1852, Vörå församlings arkiv, RA.
[170] Eriksson, *Makar emellan*, 214, 331–332.
[171] Marklund, *I hans hus*, 125.

Maria Mattsdotter anklagades av sin man för att hon vid flera tillfällen hade begivit sig till sin hemort utan att underrätta honom eller ”uppgifva något ändamål med nämnde resor”. Inför kyrkorådet angav hon alltså att orsaken var att hon ofta hade lidit hunger och dessutom blivit ”illa ~~klandrad~~ behandlad” av mannen. Det är svårt att bedöma hur kyrkorådet betraktade männens försörjarförsummelser eftersom det ogärna riktade sina repressalier enskilt mot dem. Kyrkorådet bemötte inte heller hustrurnas arbetsovilja. Eftersom Simon Wörgren, Marias man, nekade till alla hennes anklagelser tilldelades hon varningar och uppmanades genast återflytta till honom. Maria sade sig vara villig att sambo med sin man om han sålde sitt torp och flyttade till Alahärmä med henne. Att återflytta till hans hus stred mot hennes ”fattade beslut” eftersom hon ”hitflyttad ej ägde någon varelse, som togo hennes parti vid mannens vredes utbrott”. Simon hade innan förhöret krävt att rådet skulle uppmana hustrun till att ”stadigt förblifva” hos honom och sade sig vara villig att försonas med henne, ”blott hon medförde det hon dragit ifrån huset”.[172] Att det inte bemötte Marias försummelse- och våldsanklagelser och följde Simons instruktioner i förfarandet kan också ses som talande. Kyrkorådet verkar ha bedömt det som ett allvarligare brott att Maria hade lämnat sin man än hans förseelser. Dessa var åtminstone inte godtagbara orsaker till att lämna huset och riskera hushållets produktion ytterligare.

Dryckenskapslasten

Det är anmärkningsvärt att hustrurna själva stundvis valde att tona ner oenigheten eller mannens våldshandlingar. Anna Beata Wislander menade att hon inte kunde beskylla sin man för att ”med hugg och slag öfwerfallit henne”, men att han ibland hade varit ”haftig til sinnes” och då ”i wrede utbrustit i bannor emot henne”.[173] Likaså hävdade Beata Andersdotter att hennes make hade ”illa handteradt” henne när han varit ”af drycker öfwerlastad” – och därmed inte vid sina sinnens fulla bruk.[174] Skällsorden och våldet framstår här närmast som impulsiva nycker. Impulsiviteten i handlingar skulle då tona ner oenigheten i stort, men också klargöra att hustrurna inte hade provocerat fram mannens handlingar.

[172] Kyrkorådsprotokoll, 8.1.1844, Vörå församlings arkiv, RA.
[173] Kyrkorådsprotokoll, 19.10.1794, Vörå församlings arkiv, RA.
[174] Kyrkorådsprotokoll, 9.10.1803, Vörå församlings arkiv, RA.

Marie Eriksson har, i linje med tidigare forskning, noterat att alkohol ofta användes som en förklaring till kontrollförlust som resulterade i otillräknelighet och våldsamhet hos män. När alkoholen tolkades som orsaken till våldet framstod det som mindre allvarligt än om det utövats i ett nyktert tillstånd.[175] Samtidigt är det tydligt att dryckenskapen skadade det sociala anseendet och därför kunde användas som ett verktyg för att misskreditera den andra inför kyrkorådet. Andreas Marklund argumenterar för att dryckenskap under slutet av 1700-talet betraktades som en manlig last och oftast attribuerades en undermålig make. I sin studie menar han vidare att dryckenskapen erhöll en särställning som roten till all lastbarhet i början av 1800-talet. Ur ett kristet perspektiv skadade alkoholismen drinkarens själ eftersom den gjorde honom till en dålig kristen och en oansvarig människa. En sedeslös husbonde kunde inte heller upprätthålla ordningen inom sitt hushåll. Tvärtemot underminerade han sina underordnades välbefinnande genom de konsekvenser som hans dryckenskap riskerade utlösa, varav våldsam brutalitet och misshushållning hotade hela hushållets existens.[176] Också Eriksson menar att alkoholen vanligtvis betraktades som ”primus motor” bakom den äktenskapliga oenigheten av hustrur, omgivning och kyrkliga arenor.[177]

För att ge tyngd åt sin argumentation hävdade Caisa Johansdotter att hennes mans beteende hade varit lika illa ”ehwad han är nykter eller af starka drycker öfwerlastad”, trots att hon hade underordnat sig honom. Hans ”elaka bemötande med ord och gärningar” skulle därigenom inte kunna förklaras eller ursäktas av hans berusade tillstånd. Anna Andersdotter anmälde att orsaken till hennes och makens oenighet låg i att han var ”högeligen begifven på dryckenskap”. Anna var en av de hustrur som hade hotats till livet av sin man och den enda som meddelade att mannen hade försökt genomföra sina hot, ”ehuru emellankomna hinder lyckligtvis räddat hennes lif”. De svåra följderna av mannens dryckenskap illustrerades som en kausalitetskedja, grundad i att han under sitt berusade tillstånd hade misshandlat henne och försökt ta livet av henne. Hans hårda behandling hade orsakat oenigheten, och vidden av våldet och det agg det hade skapat hos henne gjorde det, med Annas ord, omöjligt att kväva den uppkomna oenigheten.[178] Både Anna och Caisa bad kyrkorådet om att få till stånd en skilsmässa av rädslan för att förlora sina liv. Caisa tillade i sin begäran att hon var övertygad om ”omöjeligheten af hans förbättring”.[179] Paren hade tidigare kallats till enskilda förhör för att motta prästens förmaningar – därav var de

[175] Eriksson, *Makar emellan*, 209–211.
[176] Marklund, *I hans hus*, 293–294.
[177] Eriksson, *Makar emellan*, 193.
[178] Kyrkorådsprotokoll, 26.1.1844, Vörå församlings arkiv, RA.
[179] Kyrkorådsprotokoll, 4.5.1823, Vörå församlings arkiv, RA.

medvetna om att syftet med kyrkorådets förhör var att återigen utkräva dem på bättringslöften. Jämfört med Beata Andersdotter, som själv valde att mildra mannens våld genom att beskriva det i korta, vaga ordalag och avgränsa det till hans berusade tillstånd, kunde mannens dryckenskap ge legitimitet åt hustrurnas skilsmässoönskan.

Inbäddat i hustrurnas utsagor om den alkoholiserade och våldsamma maken framträder en man som inte kunde uppfylla de förväntningar som var kopplade till hans position som husbonde. Kyrkorådet förebrådde dock endast bonden Anders Bengs, Beata Andersdotters man, för hans ”otidiga upförande emot sin hustru” jämte ”skamligheten och skadan af dess fylleri”. Det är det enda fallet där kyrkorådet fordrade en bekännelse av mannen, och det enda där mannen tilldelades enskilda förmaningar till en kristlig och anständig samlevnad med sin hustru. Med det sagt var Anders också den enda mannen som erkände hustruns anklagelser utan att försöka slå dem ifrån sig eller hävda att hon hade orsakat oenigheten. Under ”yttrad ånger” bad han hustrun om förlåtelse och lovade ”rätta sit upförande” för framtiden. Trots detta manades också Beata till att ”icke sjelf på något sätt gifwa honom anledning til et okärligt bemötande” av kyrkorådet.[180] Att kyrkorådet bekräftade att Anders fylleri hade varit skamligt och förorsakat skada uttrycker att det betraktade dryckenskapen som en verklig last. Rådet reserverade ändå utrymme för misstankar om att Beata kunde komma att svika sin dittills framhållna kärlek och undergivenhet, kanske just på grund av makens dryckenskap. Jag vill också förbehålla möjligheten att protokollen kan ha (och troligtvis har) utelämnat element som framkom under förhören, vilka hade kunnat förklara närmare hur kyrkorådet bedömde fall till fall.

Bortsett från Anders bemötte männen inte hustrurnas dryckenskapsanklagelser, men bonden Simon Simonsson Bertills påtalade vid två tillfällen hustrun Greta Johansdotters alkoholism. Prästen hade vid det första förhöret antecknat att makarna levde i kiv och oenighet, varav Greta hade nödgats flytta till sin svärson. För att Simon inte skulle klandras av kyrkorådet för den ”våldsamma behandling” som hustrun anklagade honom för genmälde han att hustrun hade varit olydig och ”ofta af starka drycker öfverlastas”. Efter att de hade tilldelats förmaningar följde proceduren att Simon lovade bättring och Greta, till synes på eget initiativ, lovade ”vara sin man lydigt tillgifven”. Makarna noterades ha förlikats med kyrkorådets krav på att ”begge skulle upphöra med dryckenskapslasten”.[181] Vid det andra förhöret hade Greta flyttat från Simon än en gång, enligt henne på grund av makens

[180] Kyrkorådsprotokoll, 16.10.1803, Vörå församlings arkiv, RA.
[181] Kyrkorådsprotokoll, 15.7.1860, Vörå församlings arkiv, RA.

”upprepade misshandlingar”. Det var vid detta tillfälle som Simon berättade att hustrun hade uppretat honom till att ”med ~~lämplig~~ lindrigare aga” försöka avstyra hennes ”olater”. Med olater avsåg han som tidigare nämnts hennes trätlystnad, men återigen även hennes dryckenskap. Makarna medgav här, på ”bysboendes uppgift”, att ”både hustrun och mannen äro på dryckenskap begifna, den förra likväl mer än den sednare”. Uppgiften att de båda var alkoholiserade förklarar varför kyrkorådet tidigare krävde att också Simon skulle upphöra med dryckenskapen, då Greta inte hade anmärkt något sådant vid något av förhören. Efter att makarna hade blivit förmanade och varnade av kyrkorådet på nytt sade sig Simon vara nöjd med att ”förlikas och kristligen sambo” med hustrun. Greta svarade då att hon inte vågade sammanleva med honom, ”af fruktan att genom hans misshandlingar förlora lifvet”, och bad liksom Anna och Caisa om att ”från honom varda skild”.[182]

Den kvinnliga alkoholisten är i jämförelse med den manliga alkoholisten ett föga utforskat tema i en tidigmodern och nordisk kontext. Jenni Lares har i sin doktorsavhandling studerat alkoholkonsumtionens sociala betydelser på landsbygden i västra Finland under 1600-talet. Lares konstaterar att källor som häradsrätternas domböcker mestadels berättar om de landägande böndernas dryckeskultur eftersom dessa kontrollerade de andra gruppernas dryckesvanor. Därav är det svårt att bedöma i vilken grad kvinnor och obesuttna omfattades av eller avvek från de besuttna männens dryckeskultur. Kvinnor förtärde inte heller alkohol tillsammans med män av risken för att sammankopplas med osedlighet. Dessa skäl kunde förklara varför endast en kvinna anklagades för dryckenskap i mitt källmaterial. Alkoholkonsumtionen tolkades utifrån de tre motsatsparen måttlighet och överdrift, kontroll och ordning och inkludering och exkludering. Tolkningen av hur väl en person kunde navigera mellan dessa kategorier baserades ytterst på dennas sociala position.[183]

Marklunds antagande att dryckenskap betraktades som en manligt kodad last, i kombination med Lares ståndpunkt att besuttna män dominerade dryckeskulturen, kunde förklara varför kvinnors alkoholism har osynliggjorts i det förflutna. Sett till dryckenskapens konsekvenser försattes hushållet i större risk av mannens dryckenskap och dessa riskerade försvaga hans auktoritet som husbonde. Kvinnors alkoholbruk kunde ändå uppenbarligen leda till missnöje; Simon, omgivningen och kyrkorådet upplevde Gretas dryckenskap som ett angeläget problem i den äktenskapliga oenigheten. Greta skulle då ha gjort sig skyldig till

[182] Kyrkorådsprotokoll, 13.3.1861, Vörå församlings arkiv, RA.
[183] Jenni Lares, *Alkoholinkäytön sosiaaliset merkitykset 1600-luvun länsisuomalaisessa maaseutuyhteisössä* (Tampere: Tampereen yliopisto, 2020), 287, 294, 297–298.

en manlig last i kombination med att hennes anseende redan var ifrågasatt genom hennes olydnad. Eriksson menar å sin sida att hustrurnas dryckenskap inte erhöll någon särställning i de få fall där det har uppmärksammats i hennes källmaterial. Kyrkans rättsinstanser betraktade alkoholmissbruket som lika förkastligt oavsett om det var hustrun eller mannen som stod för det eftersom det sågs som ett hot mot hushållsordningen och den äktenskapliga enigheten. Vidare menar Eriksson att kvinnors alkoholbruk ännu inte var så stigmatiserat som det kom att bli framemot sekelskiftet 1900, då avhållsamhet från alkohol blev en central del av den kvinnokonstruktion som användes av nykterhetsrörelsen som motbild till ett problematiskt manligt alkoholbruk.[184] Eftersom endast en kvinna anklagades för dryckenskap utgör mitt källmaterial ingen bas för generella jämförelser, men jag är benägen att ansluta mig till Erikssons resonemang. Greta fördömdes i första hand för sin misstänkta uppstudsighet mot maken, inte dryckenskapen.

Förargeligt, olovligt och otuktigt umgänge

I två fall framkom det att den gifta mannen hade haft ett misstänkt förhållande med en utomstående kvinna. Horbrottet, det vill säga den utomäktenskapliga sexualiteten, var straffbelagt både i kyrklig och världslig lag och utgjorde en laglig grund för skilsmässa.[185] Heder och sexualitet var nära förknippade i äldre tid och horanklagelser fungerade som synnerligen vanärande för de inblandade kvinnorna. En kvinna som beskylldes för hor var inte ärbar, och var hon gift riskerade hon skada sin mans anseende.[186] Eftersom brottet hotade upplösa äktenskapet var kyrkan tvungen att kontrollera att de sexuella förbindelserna hölls inom äktenskapet.

De två fallen utspelades med mindre än ett års mellanrum från varandra och har många likheter. Varken kyrkorådet eller de inkallade människorna omtalade händelserna som hor, fastän man kan utläsa att det rörde sig om utomäktenskaplig sexualitet. Det första fallet initierades i juli 1803 då soldatänkan Brita Öfwerman anklagades av kyrkorådet för att ha mantalsskrivit sig som piga men aldrig varit i tjänst hos sin husbonde. Dessutom anklagades hon för att ha ”plägat et misttänkt och oanständigt umgänge” med soldaten Matts Fogel, vilket hade lett till att Matts hustru Lisa Henricsdotter hade flyttat till sin hemsocken på

[184] Eriksson, *Makar emellan*, 224.
[185] Marklund, *I hans hus*, 208.
[186] Furuhagen, *Berusade bönder och bråkiga båtsmän*, 188.

grund av sin mans visade ”kallsinnighet”. Brita ansågs vara orsaken till makarnas oenighet eftersom hon, trots tidigare varningar, ”fortfar at lefwa i förtroligare bekantskap med Soldaten Fogel än anständigheten och ärbarheten det tyckes tillåta”. Då Brita nekade till anklagelserna och försökte ”på alt sätt urskulda sig och bemantla sit upförande” hördes fyra vittnen. Två av dem intygade att Brita aldrig hade varit i tjänst som piga och de två andra berättade att de vid skilda tillfällen hade sett Matts och Brita i sängen i hennes stuga. Sängens symbolik var så stark att de inte behövde förklara något närmare vad som hade försiggått för att Brita skulle stigmatiseras av anklagelsen. Utslaget föll synnerligen hårt på Brita, som noterades vara känd för att ha ”fört en lastfull och oanständig lefnad” och därtill hade orsakat ”oreda och kallsinnighet” mellan makarna. Till följd av att hennes falska anställning kunde bekräftas ansåg kyrkorådet med hänvisning till legohjonsstadgan att hon var en lösdriverska. I kombination med hennes ”liderliga lefnadssätt” valde rådet att anmäla målet till ”Konungens höga Befallningshafwandes åtgärd”, med anhållan om att befordra henne till allmänt arbete vid kronans spinnhus.[187] Matts å sin sida varken hördes eller straffades för sin inblandning – om det skedde så antecknades det i vart fall inte.

Det andra fallet påbörjades i mars 1804. Fallet inleddes med att Maria Zacharisdotter angav att Johans Skarps illa behandling av henne hade föranletts av hans ”förtroliga umgänge” med Anna Ström, som var mantalsskriven som piga hos dem. Också Anna noterades vara ”känd för en otuktig lefnad”. Johan nekade till anklagelserna och tio vittnen hördes. Anklagelserna mot Anna var många. Bland annat skulle hon vid ett tillfälle ha hållit fast Maria och hotat ta livet av henne, vid ett annat hade Anna berättat att hon ”legat både ofwan, bredwid och under Johan”. Flera av vittnena menade att hon aldrig hade varit ”i tjenst och matlag” som piga hos honom. Johan sades ha hävdat att han skulle förse Anna med pengar så hon inte skulle behöva lida någon brist utifall att hon ”blifwe skickad til Spinhuset”.[188] Då Anna inte var närvarande ställdes hon in för att höras en vecka senare. Hon nekade till att ha haft ”minsta olofliga umgänge” med Johan, men medgav sitt utlåtande om att hon legat ovan, bredvid och under honom. Hennes förklaring var att det varit ”blott skämt”, och hon utvecklade det som:

> ”när hon legat i öfre sängen och han i den undre, hade hon legat ofwanpå honom; när hon legat i någon på andra sidan af stugan hade hon legat bredwid honom, och när hon legat i den undre sängen och han i den öfre hade hon legat under honom.”

[187] Kyrkorådsprotokoll, 31.7.1803, Vörå församlings arkiv, RA.
[188] Kyrkorådsprotokoll, 25.3.1804, Vörå församlings arkiv, RA.

Kyrkorådet var tydligt måna om att reda ut hennes uttalande, men sängens symbolik var inte densamma som tidigare i och med att de inte hade delat samma bäddplats. Hon hävdade också att hon hade varit i verklig tjänst hos honom, men senare tagit plats hos en torpare. Torparen hördes och bekräftade hennes yttrande, och lovade rådet att se till att allt ”förargeligt” umgänge mellan henne och Johan skulle avböjas. Därmed lät kyrkorådet saken bero, men förmanade Anna att undvika allt ”oloflig och otuktigt” umgänge i gemen, som med Johan i synnerhet. Hon varnades också för att händelserna skulle vara henne till last om fler klagomål mot henne skulle inkomma.[189] Inte heller Johan mottog några förmaningar, annat än att han i det första fallet tillsammans med Maria förmanades till en kristlig samlevnad.

Jämfört med Brita kunde Anna navigera mellan de hårda beskyllningarna om hor och falsk anställning så pass att hon undslapp tvångsarbete eller andra kännbara repressalier. Förmodligen var hon medveten om den överhängande straffrisken; Johan hade ju hävdat att han skulle försörja henne om hon blev skickad till spinnhuset. Anna tycks ha undkommit andra än verbala straff eftersom hennes tidigare anställningsförhållande förblev oklart, medan Britas falska anställning kunde bekräftas av vittnena. Brottet mot legohjonsstadgan vägde tyngre än horbrotten, fastän Anna handgripligen hade trakasserat sin husmor. Brita verkar också ha varit starkare stämplad på förhand, kanske för att hon tidigare hade tilldelats varningar av kyrkorådet. Båda fallen påvisar vikten av att ha en ansvarig husbonde att underordna sig. Maktförhållandet mellan husbönder och pigor – över- och underordnade – möjliggjorde ändå utomäktenskapliga förbindelser oavsett om den underordnade samtyckte till eller motsatte sig situationen. Kyrkorådet talade om *olovligt* och *otuktigt* umgänge – relationen stred mot uppfattningen om hur förhållandet mellan dem borde vara och var därtill förbjuden i lagen.[190] Maria menade att Anna, hushållets piga, hade rubbat ordningen mellan makarna och därav skapat oenigheten. Kyrkorådet anslöt sig till samma tolkning. Trots att inget kunde bekräftas utgjorde redan misstankarna om Annas och Johans relation en ytterligare dimension i brottet, baserat på deras positioner.

Intressant nog straffades varken Matts eller Johan för sina äktenskapsbrott och de tilltalades inte med samma nedlåtande terminologi som Brita och Anna fick motta. Ingen hustru bemöttes heller på ett sådant sätt oavsett vilka anklagelser som förelåg mot henne. Särskilt Brita, men också Anna, illustrerar tydligast hur kyrkorådet skapade skillnader mellan

[189] Kyrkorådsprotokoll, 2.4.1804, Vörå församlings arkiv, RA.
[190] Furuhagen, *Berusade bönder och bråkiga båtsmän*, 182.

kvinnligheter; mellan de förargliga och sedeslösa utomstående kvinnorna som orsakade oenighet mellan äkta makar och de underordnade, ”goda” bondhustrurna. Bland annat Andreas Marklund och Inger Lövkrona har utifrån etnologisk och historisk forskning observerat att den tidigmoderna perioden kännetecknades av en sexuell dubbelmoral. Roddy Nilsson och Marie Eriksson menar att trots att det agrara samhället genomgick stora förändringar under 1800-talet så levde många äldre mentaliteter kvar, i synnerhet på landsbygden. Föreställningar om ära och heder var sådana specifikt seglivade mentaliteter. Äran var knuten till de roller människorna förväntades följa baserat på könstillhörighet och ståndsposition. Mäns ära var både diversifierad och kontextuell, medan kvinnors ära var förbunden med den sedlighet, passivitet och underordning som husmorsrollen förpliktade.[191] Det var vanärande att fällas för ett brott oavsett könstillhörighet, men horbrottets implikationer kunde också bevisa mannens virilitet i bondesamhällets ögon. Kvinnans anseende var desto mer sårbart för horanklagelserna eftersom hennes heder var starkare knuten till sexualiteten, också efter 1800-talets moderniseringsprocesser.[192]

Kvinnans utomäktenskapliga relationer fruktades (bland annat[193]) av rent pragmatiska orsaker; det var hos henne den eventuella följden blev ett problem. Den manliga motparten behövde inte erkänna sin inblandning vid en sådan situation och kunde således undkomma de sociala och ekonomiska konsekvenserna.[194] Erkände han faderskapet och gifte sig med henne kunde hennes ära återupprättas genom positionen som äkta hustru. Förnekade han faderskapet försämrades hennes framtida möjligheter till att genom giftermål uppnå en position som hustru och husmor betydligt på grund av det stigmatiserande brottet. Eftersom både Matts och Johan var gifta kunde de omöjligtvis erkänna något potentiellt faderskap utanför deras egna äktenskap. Brottet påverkade inte heller deras institutionaliserade husbondemakt.[195]

Sanktionerna mot den man som hade begått hor blev därmed sällan lika allvarliga: utmätandet av brottet blev en fråga om lag gentemot pragmatisk praxis. Skulle den utomstående kvinnan lämnas ensam med ett barn innebar det två personer som riskerade bli en belastning för omgivningen, skulle hustrun begära skilsmässa riskerade hon likaså bli en belastning. Vore fallet omvänt hotades den bedragna mannen demaskuliniseras av hustruns

[191] Nilsson & Eriksson, *Ilska, desperation och lömska försåt*, 22–25.
[192] Marklund, *I hans hus*, 206–207; Nilsson och Eriksson, *Ilska, desperation och lömska försåt*, 25.
[193] ”Horan” fruktades också i folktron eftersom hennes orenhet ansågs kunna skada folk och fä. Marklund, *I hans hus*, 206.
[194] Lindstedt Cronberg, *Synd och skam*, 289–290.
[195] Lövkrona, ”Hierarki och makt” (1999), 31–32.

brott eftersom det implicerade svaghet och impotens hos honom.[196] Lövkrona menar att den gifta kvinnans sexuella förehavanden var viktigare för hushållets (och därmed, husbondens) anseende än hennes egentliga duglighet som husmor. Döttrars och pigors anseenden påverkade också hushållets ärbarhet.[197]

Fallen kunde tolkas som att hustrurna, vittnena och kyrkorådet menade att männen favoriserade de utomstående kvinnorna över sina hustrur. Två andra män anklagade sina hustrur för att favorisera andra relationer framom den äktenskapliga. Trots att det inte rörde sig om utomäktenskaplig sexualitet antydde männen att de hade rätt att kontrollera vem hustrurna umgicks med. Båda paren redan presenterats. Bonden Eric Ericsson Skåtar menade att han ”ej får ha fred i sitt hus” för ”obehöriga personer”. Maria Klobb utpekades som en sådan, som enligt Eric ”med Hustruns samtycke där innästlat sig och upreta henne till upstudsighet emot honom”. Erics hustru Caisa Johansdotter försvarade Marias närvaro genom att förklara att hon ville ha någon utomstående i huset av rädslan för att förlora sitt liv genom mannens våld. Eric nekade till alla Caisas anklagelser och ”yrkade blott på husfrid”.[198] Caisa favoriserade alltså Maria över honom och den äktenskaplig enigheten, vilka borde vara hennes främsta prioritet. Inhysemannen Matts Qwist klagade över att Beata Mattsdotter ”förlitade sig på sina många [...] rika och mägtiga slägtingar”. Han avslutade uttalandet med att berätta att hon ”ej brydde sig stort om honom utan tillokmed rymde bort hem ifrån när hon behagade”. Matts uttryckte en medvetenhet om sin underlägsna position gentemot Beatas släktingar. När hon favoriserade dem och lättvindigt övergav honom utmanade hon inte bara hans auktoritet utan också hushållets uppehälle. Beata bekräftade att hon vid ett tillfälle hade rymt hemifrån mot bakgrund av att han hade hotat henne. När hon kom tillbaka hade hon åtföljts av ett vittne, som senare förklarade att Beata ensam inte hade vågat återvända hem.[199]

I utsagorna påvisas betydelsen av hustrurnas relationer utanför äktenskapet, då de hade sökt skydd hos dessa. Samtidigt uppfattades dessa självständiga relationer med grannar och släktingar som ett hot mot männens husbondeauktoritet. Eric och Matts ansåg att de hade rätt att kräva att hustrurna skulle hålla sig hemma utan någon annans inblandning, samt visa dem mer lojalitet och tillgivenhet än andra personer. Kyrkorådet tog inte specifikt ställning

[196] Marklund, *I hans hus*, 212.
[197] Inger Lövkrona, ”Hierarki och makt: Genusperspektiv på arbetsdelningen i det tidigmoderna hushållet”. Britt Liljewall, Kirsti Niskanen & Maria Sjöberg (red.), *Kvinnor och jord: Arbete och ägande från medeltid till nutid* (Stockholm: Nordiska museets förlag, 2001), 40–41.
[198] Kyrkorådsprotokoll, 4.5.1823, Vörå församlings arkiv, RA.
[199] Kyrkorådsprotokoll, 28.11.1819 och 3.12.1819, Vörå församlings arkiv, RA.

till dessa anklagelser. Avsikten var att framhålla hustrurnas olydnad och anklagelserna blev ännu en komponent i själva uppstudsigheten som hustrurna förväntades göra avbön för.

5 Att ingå och avsluta ett äktenskap

Tvärtemot idag där vigseln markerar ett ingått äktenskap var det i tidigmodern tid trolovningen, inte den kyrkliga vigseln, som konstituerade äktenskapet enligt världslig rätt. Trolovningen var den formella, bindande överenskommelsen mellan de blivande makarna och deras förmyndare och förrättades i vittnens närvaro.[200] Marja Taussi Sjöberg menar att kyrkan förde en kamp mot folkliga äktenskap som var grundade i trolovningar utan påföljande vigselakt, vilket var den förkristna äktenskapstraditionen vars anor länge kom att leva kvar vid sidan av den kristna vigseln. Genom 1734 års lag blev lysning[201] och vigsel obligatoriska element för att äktenskapet skulle betraktas som giltigt: trolovningslöftet skulle bekräftas inför Gud, präst och församling. Villkoren för att få ingå äktenskap var att båda parterna samtyckte, att mannen var minst 21 år fyllda och kvinnan 15 år fyllda. Brudens förmyndare skulle också godkänna äktenskapet. De tilltänkta makarna skulle kunna katekesen och ha deltagit i nattvarden åtminstone vid ett tillfälle.[202]

När äktenskapet hade initierats vid trolovningen skulle det i teorin hållas livet ut oavsett hur svår tillvaron var inom det – i analysen har det redan framkommit många exempel på hur denna tillvaro kunde te sig. I källmaterialet förekommer två par som inte hade fullbordat sin trolovning och ett par som hade gjort det på ett felaktigt sätt. I fyra fall framfördes en skilsmässoansökan. Hur argumenterade de för sin sak under den starka äktenskapsnormen och hur svarade kyrkorådet?

Att äktenskapet med Wigsel fullborda

De två par som ställdes in för påskynda sin fördröjda vigsel var alltså ännu inte vigda till äkta makar, vilket kyrkorådet var uppenbart missnöjt över. I det tredje fallet uttryckte kyrkorådet ett starkt fördömande över hur vigseln hade skett. Jag menar att dessa ändå är relevanta att studera i detta sammanhang. Trolovningens rättsligt bindande funktion gjorde att de brott som kyrkorådet anklagade dem för är att betrakta som äktenskapliga konflikter.

---

[200] Jan Sundin, *För Gud, staten och folket: Brott och rättskipning i Sverige 1600–1840* (Lund: Institutet för rättshistorisk forskning, 1992), 129.
[201] Lysningen innebar att prästen tre söndagar i rad hade offentliggjort parets tilltänkta vigsel för församlingen. Marja Taussi Sjöberg, *Skiljas: Trolovning, äktenskap och skilsmässa i Norrland på 1800-talet* (Stockholm: Författarförlaget, 1988), 54.
[202] Taussi Sjöberg, *Skiljas*, 53–58.

Fallen har flera gemensamma drag. Den främsta likheten är att fästfolket hade hävdat varandra innan vigseln. Begreppet innebar att paret hade haft samlag som ogifta. Kyrkorådet omtalade handlingen som att mannen hade hävdat eller lägrat den kvinnliga motparten. Utomäktenskaplig sexualitet var ett brott också när båda parterna var ogifta och benämndes då som lönskaläge, alternativt otidigt sängelag. Kyrkan och lagen förkastade dessa handlingar, men samlaget fungerade som äktenskapsstiftande om paret var trolovade. Det skulle då följas av vigseln. Marja Taussi Sjöberg menar att det fanns en ”besvärande dubbelhet” i handlingen: den fungerade som en alternativ äktenskapsgrund samtidigt som den var straffbelagd.[203] Om paret inte var trolovade men samlaget hade skett under äktenskapslöfte fungerade det likaså som en lagligt bindande omständighet. Skulle kvinnan överges av sin lägersman hade hon rätt att kräva att bli förklarad som hans äkta hustru och erhöll då samma rättigheter som en trolovad fästmö.[204] Oavsett kyrkans och lagens attityder menar Inger Lövkrona att utbytet var en allmänt accepterad praktik i lokalsamhället.[205]

Det första fallet är ett av de längsta protokollen i samlingen. Kyrkorådet hänvisade till både giftermålsbalken i 1734 års lag och 1686 års kyrkolag, samt återkommande till lagligt förfarande. Drängen Esaias Thomasson Rautio inkallades tillsammans med torpardottern Anna Jakobsson Knubb i december 1843 för att de ”tredskals att det tilltänkta äktenskapet med wigsel fullborda”. Redan två år tidigare hade de blivit ”trenne resor lagligen och klanderlöst förelyste” till äktenskap. Prästen upplyste rådet om att paret redan borde vara vigda, men att Esaias kort efter lysningen hade blivit åtalad för lägersmål under äktenskapslöfte i häradsrätten. Esaias hade erkänt att han lägrat bondedottern Susanna Klemola och blivit dömd till att betala ett årligt underhåll för deras barn. Han behövde däremot inte sammanvigas med henne eftersom hon hade frångått sitt påstående att det skett under äktenskapslöfte. Prästen har noterat sin personliga ståndpunkt att Esaias oavsett borde vara förpliktad att gifta sig med henne, men utfallet lär ha påverkats av att han redan var trolovad med Anna. Ingen trolovad som var inställd i en äktenskapstvist fick påbörja ett nytt förhållande innan hen förlikats med den andra parten.[206]

När rättsproceduren var avslutad hade uppmärksamheten åter riktats mot Esaias och Anna. Anna hade också fött ett barn ungefär ett år efter deras lysning och förklarade att hon var villig att vigas med Esaias och önskade ”såsom hans trolofvade Brud [...] kyrktagas”. Om

[203] Taussi Sjöberg, *Skiljas*, 43, 56.
[204] Marklund, *I hans hus*, 170.
[205] Lövkrona, ”Hierarki och makt” (1999), 30.
[206] Taussi Sjöberg, *Skiljas*, 57.

fadern följde modern till henne kyrkotagning efter födseln omvandlade det, liksom samlaget, trolovningen till ett lagenligt äktenskap som skulle bekräftas genom vigseln.[207] Hon krävde att bli förklarad som hans äkta hustru, men Esaias svarade att han ”icke kunde något äktenskap med henne bygga” och bad om att ”blifva från henne lagligen skiljd”. Som anledning angav han att en ”kallsinnighet” mot henne hade uppkommit hos honom. Anna hade också kunnat be om att få trolovningen upplöst eftersom Esaias hade begått lägersmål med en annan, men svarade att hon varken ”önska eller tillåta” någon skilsmässa från honom.[208] På kyrkorådets förfrågan nekade Esaias till lägersmålet och att hon skulle kyrkotagas som hans brud. Eftersom han förnekade samlaget och dess äktenskapsstiftande funktion beslöt kyrkorådet att tvisten tillhörde ”verdslig Domstols handläggning och utredning”.[209]

Fallet illustrerar de svårigheter som den utomäktenskapliga sexualiteten kunde leda till om mannen nekade till gärningen. Följden blev att Esaias återigen skulle ställas inför häradsrätten. Där skulle han erkänna faderskapet eller genom edgång svära sig fri från lägersmålet. Häradsrätten var också den instans som skulle ta ställning till hans skilsmässoönskan.[210] I brist på fastställande teknik hade människorna endast sina argument och eventuella vittnens utsagor att tillgå i sin bevisföring. Kyrklig och världslig rätt förväntade sig att människorna skulle tala sanning; kyrkorådet uppmanade vid ett tillfälle vittnena att ”noggrant följa Sanningen” och ”med Ed, om så påfordras bestyrka sin utsago”.[211] Den åtalade kunde i underrätten fria sig genom värjemålsed också när det fanns sannolika skäl till att hen var skyldig.[212] Det ligger nära till hands att tro att en skyldig person kunde smita undan rättsliga påföljder genom eden: Marie Lindstedt Cronberg menar att det var ett undantag att män dömdes för lägersmål i de häradsrätter som hon har undersökt från slutet av 1700-talet framåt.[213] Björn Furuhagen menar å sin sida att denna tes behöver modifieras. Enligt Furuhagens resonemang lär rädslan för menedens konsekvenser i form av evig förtappelse ha varit en levande föreställning.[214] Huruvida människorna talade sanning inför kyrkorådet är omöjligt att veta. Det kan ändå konstateras att Esaias redan hade erkänt ett lägersmål, eventuellt medveten om att han inte skulle behöva vigas med Susanna. När

[207] Marklund, *I hans hus*, 170.
[208] Taussi Sjöberg, *Skiljas*, 57.
[209] Kyrkorådsprotokoll, 23.12.1842, Vörå församlings arkiv, RA.
[210] Taussi Sjöberg, *Skiljas*, 43, 54, 57.
[211] Kyrkorådsprotokoll, 4.5.1823, Vörå församlings arkiv, RA.
[212] Furuhagen, *Berusade bönder och bråkiga båtsmän*, 180.
[213] Lindstedt Cronberg, *Synd och skam*, 289–290.
[214] Furuhagen, *Berusade bönder och bråkiga båtsmän*, 180.

han önskade en skilsmässa från Anna var det förstås strategiskt fördelaktigt att neka till de faktorer som rättsligt skulle binda honom till henne.

Även i det andra fallet hade häradsrätten redan varit inblandad och ålagt inhysemannen Johan Andersson Bergman att fullborda äktenskapet med inhysekvinnan Lisa Mattsdotter Betlehem, efter att han hade låtit kyrkotaga henne som sin fästmö. Prästen har noterat att givet häradsrättens utslag ”måtte Ordförande detta sitt åliggande fullgöra” – det var hans plikt att se till att paret vigdes. Johan inställde sig ensam och tillfrågades om orsaken till giftermålets uppskov. Han medgav sig ”visserligen vara bunden”, men presenterade ett ytterst konkret hinder: vid tillfället var han ”stadt i så trånga och fattiga omständigheter” att han ”omöjligen kunde betäcka ens de första kostnaderna”. Dessa kostnader avsåg troligtvis morgongåvan, alltså den lösa eller fasta egendom som hustrun skänktes efter vigseln och som skulle nyttjas som en änkepension i händelse av makens död.[215] Johan anhöll om en tidsfrist tills hans villkor kunde ”litet hellst” förbättras, men kyrkorådet förkastade detta skäl och anbefallde honom ”allra skyndsammaste sin åtagna förbindelse fullgöra”.[216]

En trolovning kunde upplösas om det fanns skäl som försvårade möjligheten till att skapa ett välfungerande hushåll, exempelvis sjukdom eller begångna brott.[217] De ekonomiska trångmål som Johan presenterade godkändes inte som ett giltigt skäl till att skjuta upp vigseln, måhända för att parets ståndsposition som inhysehjon vore densamma fastän hans ekonomi skulle förbättras något. Dessutom hade de redan ett barn tillsammans. Kyrkorådet kunde inte sanktionera att paret skulle fortsätta leva i en sådan lös förbindelse som deras trolovning när det var uppenbart att hade haft en sexuell relation med varandra.

I det sista fallet i samlingen hade bondeänkan Maja Lisa Jakobsdotter Lassus, hennes dotter Lisa Greta Mickelsdotter och svärson Jakob Jakobsson Krooks inkallats i april 1865. Anledningen var att Lisa Greta vid parets vigsel hade burit brudskruden med moderns tillåtelse, oaktat prästens ”meddelade bestämda förbud”. Skruden var den dräkt och hårutstyrsel som skulle symbolisera att kvinnan var en kysk brud. Den hade en liknande funktion som lysningen genom att markera skillnaden mellan den folkliga trolovningen och den kyrkliga vigseln.[218] Problemet var att Lisa Maja hade fött ett barn en månad innan vigseln och ”gjort sig rättigheten dertill förlustig”, som prästen lakoniskt uttryckte saken.

[215] Sökord: ”morgongåva”, Svenska litteratursällskapet i Finland, *Förvaltningshistorisk ordbok*, hämtat 01.03.2022, https://fho.sls.fi/uppslagsord/568/morgongava/.
[216] Kyrkorådsprotokoll, 9.10.1853, Vörå församlings arkiv, RA.
[217] Taussi Sjöberg, *Skiljas*, 137.
[218] Taussi Sjöberg, Skiljas, 54.

Kyrkan utnyttjade vigseln för att markera att sexualiteten endast hörde hemma inom äktenskapet: skruden blev en del av kyrkotukten där okyska brudar skiljdes ut från kyska. Att kvinnors heder var starkare kopplad till sexualiteten än männens blir särskilt tydligt här. Någon liknande utstyrsel för männen fanns inte, utan de drabbades indirekt av den skam som brudklädseln vittnade om. Den man som hade lägrat en annan kvinna än den han gifte sig med undslapp någon som helst stigmatisering vid vigseln.[219] Det var inte bara omoraliskt att en lägrad kvinna bar brudskruden – det var ett brott som kunde leda till böter.[220] Att Lisa Greta, med moderns samtycke, medvetet hade brutit prästens uttryckliga förbud och därmed trotsat hans auktoritet gjorde knappast saken bättre. Endast Maja Lisa inställde sig och det bestämdes att makarna skulle höras vid ett senare tillfälle. Maja Lisa erbjöd sig då ”godvilligt” att betala böter till kyrkans fattigkassa för att sona hennes och dotterns överträdelse, vilket kyrkorådet godkände. Makarna skulle ändå upplysas om sitt ”otillständiga förhållande vid öfverträdelsen af Pastors bestämda förbud” och sin ”uraktlåtelse att efterkomma kallelsen till KyrkoRådet” via två sexmän.[221]

Fallet är det enda där någon inkallad lyckades förhandla om det tilltänkta straffet. Makarna hade givetvis ändå riskerat bli ålagda böter om de skulle ställas in för ett andra förhör, men de undslapp åtminstone eventuella böter för att de hade försummat den första inkallelsen och behövde inte motta förebråelserna inför hela kyrkorådet. Maja Lisa verkar ha framfört förlikningen på eget initiativ. I sin position som bondeänka hade hon tydligen tillräckliga ekonomiska medel för att kunna genomdriva förlikningen, vilket inte var alla förunnat. Under tidigmodern tid erhöll självförsörjande änkor en särställning gentemot sina underordnade tills dess en ny make, en svärson eller en egen son tog vid.[222] Ogifta kvinnor över 25 år hade blivit myndiga året innan fallet behandlades, men jag tolkar händelsen som att Maja Lisa rättmätigt agerade i sin avlida makes ställe.[223]

Sammantaget var det inte bara äkta makars samliv som orsakade huvudbry för kyrkorådet. De trolovade paren hade i kyrkans ögon inlett sina äktenskap på ett förkastligt sätt och i de två första fallen därtill förhalat vigseln, vilken hade kunnat upprätta lägersmålen. Rådet var angeläget om att paren skulle vigas så snabbt som möjligt – i synnerhet prästen Josef Estlander såg det som sin skyldighet att föra kampen mot ofullbordade äktenskap, så som

[219] Lindstedt Cronberg, *Synd och skam*, 277–278.
[220] Taussi Sjöberg, *Skiljas*, 56.
[221] Kyrkorådsprotokoll, 18.4.1865, Vörå församlings arkiv, RA.
[222] Lövkrona, ”Hierarki och makt” (1999), 26.
[223] ”Milstolpar för jämställdheten”, Institutet för hälsa och välfärd, hämtat 2.3.2022, https://thl.fi/sv/web/jamstalldhet/framjande-av-jamstalldhet/milstolpar-for-jamstalldheten.

lagen stadgade förfarandet. Utifrån Lövkronas antagande att lägermålsmål underäktenskapslöfte var ett allmänt accepterat utbyte hos allmogen handlar fallen om kyrkans försök att implementera sina ideal gentemot folklig praxis. Enligt Taussi Sjöberg fungerade trolovningen ofta som de obesuttnas sätt att bilda familj och hushåll. Som Johan Bergman konstaterade var det kostsamt att ingå ett äktenskap. Giftermålet skulle trygga parternas rättigheter vid död eller eventuell skilsmässa, men som egendomslös var inte sagt att det fanns särskilt många tillgångar att trygga än hedern. Genom den privata uppgörelse som trolovningen innebar hade människorna också större möjligheter att själva styra över sina liv: det var lättare att skiljas som trolovad än som vigd, också när paret hade gemensamma barn.[224] I kontrast till de två obesuttna fästmännen framstår kyrkorådets medlemmar som driftiga och anständiga genom deras rannsakningsförfarande. Fästmännen utgjorde en underordnad manlighet och deras tilltänkta äktenskap behövde kontrolleras när de väl hade försatt sig i den position som trolovningen och därtill samlagen innebar.

Skilsmässomöjligheter i teori och praktik

Vid det här laget har alla de människor som önskade skiljas redan presenteras. Det är ändå skäl att sammanfatta fallen och jämföra de anledningar som fördes fram, samt studera hur kyrkorådet bemötte skilsmässoönskningarna. Jag menar att ställningstagandet mot den andra maken var betydelsebärande och påvisade aktörskap oavsett utfallet.

De tre kvinnorna som bad om en skilsmässa – i kronologisk ordning Caisa Johansdotter, Anna Andersdotter och Greta Johansson – förde alla fram samma anledning: de anhöll om att få bli skild från mannen av fruktan för att förlora livet genom hans misshandel och hot. Anna och Greta hade flyttat från sina hem på grund av våldet; Anna och hennes man Johan Simonsson Smeds hade levt boskilda i hela 12 år. De hade alla befunnit sig inför kyrkorådet tidigare och tillsammans med sina respektive förmanats till en kristlig samlevnad. Därav var de medvetna om hur kyrkorådets förfarande gick till och garderade sig mot ytterligare förmaningar till att underordna sig mannen och gemensamt glömma varandras felaktigheter. Alla framhöll sin underordning. Caisa menade därtill att hon var övertygad om att mannens beteende omöjligen kunde förbättras och Anna hävdade likaså att oenigheten inte kunde kvävas på grund av mannens behandling av henne. Anna begärde ännu att mannen skulle

[224] Taussi Sjöberg, *Skiljas*, 158.

”till hennes och deras gemensamma barns uppehälle ville bidraga till något visst årligt belopp” och anmälde att hon hade instämt sin man till häradsrätten för att få skilsmässan och den ekonomiska begäran prövad. De två första drog sig inte heller för att påtala männens fylleri inför kyrkorådet.

Med undantag av Johan motsatte sig männen hustrurnas skilsmässoönskan. Han var å sin sida var den som initierade skilsmässan för kyrkorådet då han var den som först hördes. Som orsak angav han att hustrun ”uppretade honom och förbittrade för honom lifvet” och förklarade att det var hans ”oföränderliga föresats och beslut att aldrig med henne sambo och sammanlefva”. Esaias Thomasson Smeds var desto fåordigare då han vägrade uppge någon orsak till att han ville skilja sig från Anna Knubb, annat än den kallsinnighet han kände mot henne.

Kyrkorådet som agerade utifrån den kyrkliga och världsliga lagen, religiösa och moraliska dogmer motsatte sig dessa önskemål. Äktenskapet skulle skydda makarna mot synden och kyrkan fungerade som äktenskapets moraliska väktare. Makarnas hushåll garanterade familjens uppehälle och samhällets fortlevnad så som hustavlan illustrerade överhetsståndets, läroståndets och hushållsståndets ideala samarbete. När makarna var vigda blev skilsmässoproceduren enligt Marja Taussi Sjöberg långdragen, påfrestande och vanärande – närmast att betrakta som en synd.[225] Trots att makarna redan hade mottagit flertalet uppmaningar till att försonas fortsatte kyrkorådet ihärdigt att mana dem till förlikning efter att de hade framfört sina önskemål. Rådet reagerade särskilt bestört på att Anna Andersdotter hade instämt sin man till häradsrätten och framförde en lång ström av förmaningar och böner till makarna, vädjande till deras tro och salighet. Men, då ”dessa förmaningar icke ens kunde aftvinga detta kifvande hjonelag löfte om bättrings försök” och fallet redan var under häradsrättens prövning var rådet tvungna att se saken som avgjord.[226]

I alla fyra fallen försökte kyrkorådet kräva människorna på bättringslöften; det hade alltså en stark tilltro till löftets bindande funktion. Först när dessa löften inte kunde infrias överlät rådet målet och protokollet till häradsrätten. I Greta Johansdotters fall hänvisades makarna till domkapitlet, med avsikten att de där skulle genomgå ytterligare en förlikningsprocess hos kyrkans högsta myndighet. Kyrkorådet beaktade troligen att mannen envist bestred

[225] Taussi Sjöberg, *Skiljas*, 155–157, 160.
[226] Kyrkorådsprotokoll, 26.1.1844, Vörå församlings arkiv, RA.

hustruns önskan att skiljas. Makarna lämnades också en ”bättringstid” på en månad, ”i hopp att de derunder kunde besinna sig och möjligen ingå förlikning”.[227]

Det är uppenbart att de som framförde skilsmässoansökan betraktade sina äktenskap som undermåliga och bortom räddning. Kyrkorådet instämde i denna tolkning exempelvis när det konstaterade att ”oenigheten och bitterheten” mellan Eric Ericsson Skåtar och Caisa Johansson ”stigit till den högd, att ingen Christelig sammanlefnad i framtiden synes wara att förwänta”.[228] Medan de inkallade menade att deras äktenskap var bortom *all* räddning hyste kyrkorådet förhoppningar om att det ändå kunde räddas genom häradsrättens eller domkapitlets medlande. I ett fall där ingen skilsmässa begärdes beslutade kyrkorådet att följande steg var att ”widtaga den åtgärd hwartill författningarne föranleda” om ”förhållandet icke blifwen räddadt och förbättradt” – alltså hänvisa makarna till följande instans.[229] Rådets avsikt var dock inte att initiera någon skilsmässa.

Möjligheten att få till stånd en skilsmässa var ytterst liten. Var paret trolovade och överens var det något lättare förutsatt att de inte hade haft samlag med varandra. Då behövde de endast meddela domkapitlet sitt beslut. Om de inte var överens om skilsmässan eller begått lägersmål skulle ärendet behandlas i underrätten liksom de fall där paret var vigt. Till skillnad från vigda makar kunde trolovade par beviljas skilsmässa på grund av oenighet. Giftermålsbalken godkände annars endast hor och egenvilligt övergivande som giltiga skilsmässogrunder. Det senare skälet innebar att endera maken av motvilja hade övergivit den andra med avsikten att förbli utomlands.[230] Inget fall uppfyllde alltså dessa grunder. De hustrur vars män med största sannolikhet hade begått hor begärde inte någon skilsmässa. Anna Knubb vars fästman hade begått lägersmål med en annan kvinna motsatte sig hans skilsmässoönskan. De makar som hade levt boskilda hade alla upprätthållit sig inom landet och faktum kvarstod fastän hustrurna eller båda makarna inte hade någon avsikt att sambo.

Våld, boskillnad, fylleri eller ekonomisk misskötsel var inte tillräckliga skäl för att beviljas äktenskapsskillnad. Vid äktenskaplig oenighet kunde underrätten endast utdela varningar och böter och skilja makarna till säng och säte under en tidsbunden period. De kyrkliga och världsliga myndigheterna delade samma mål: att hitta en vållande part och försona makarna. Misslyckades också underrättens intervention skulle makarna ansöka om kunglig dispens.[231]

---

[227] Kyrkorådsprotokoll, 13.3.1861, Vörå församlings arkiv, RA.
[228] Kyrkorådsprotokoll, 4.5.1823, Vörå församlings arkiv, RA.
[229] Kyrkorådsprotokoll, 17.4.1841, Vörå Församlings arkiv, RA.
[230] Taussi Sjöberg, *Skiljas*, 47, 50–51, 57, 143.
[231] Lindstedt Cronberg, *Med våldsam hand*, 54–55.

Under den autonoma tiden skulle makarna vända sig till senatens justitiedepartement om båda var överens om skilsmässan. Om endast ena parten önskade skiljas skulle denna vädja direkt till monarken. Beviljades skilsmässan skulle domkapitlet utfärda det slutgiltiga skiljebrevet.[232] Den svenska utvecklingen var en annan. 1810 tillkom en förordning som erkände brutalitet, fylleri och slöseri som legitima grunder för dispensförfarandet, och underrätterna kunde döma till definitiv skillnad om en av makarna hade stämplat mot den andras liv. Bakgrunden låg i att systemet med kunglig dispens under 1700-talet hade kommit att innefatta allt fler kriterier än de egentligt legitima. Den nya skilsmässoförordningen bekräftade denna praxis.[233]

Förutsatt att skilsmässoproceduren var en svår och vanhedrande process är det exceptionellt att det i fyra fall framfördes en ansökan i källmaterialets begränsade urval, varav inget fall uppfyllde de berättigade kriterierna. Det är också intressant att tre kvinnor önskade skiljas. De hade mer att förlora än männen sett till status och ekonomi eftersom lejonparten av den fasta egendomen tillhörde mannen.[234] Samtidigt är det förståeligt att de ville skiljas: den misshandel och det fylleri de upplevde var deras realitet. Två av dem levde redan åtskilda från sina män och hem precis som flertalet andra kvinnor som inte begärde en skilsmässa. Boskillnaden blev det enda sättet att undkomma männens våldsamhet i brist på skilsmässomöjligheter. Genom att betona att de hade varit tvungna att fly från sina hem försäkrades kyrkorådet om att det var männen som hade drivit bort dem med sin våldsamhet och att separationen därför var oundviklig. Som tidigare har konstaterats riskerade den hustru som tillfogades våld av sin make anses ha provocerat fram det genom att inte underordna sig honom, varav hon skulle ha gjort sig förtjänt av den fysiska tillrättavisningen. Marie Eriksson menar att förhållandet var likadant om hustrun övergav hemmet. Fastän syftet var att undkomma våldet riskerade hon fördömas för att hon hade lämnat sin man och sitt ansvar för den inre hushållningen.[235] Således hade dessa kvinnor inte något att förlora på att be om en skilsmässa.

Argumentationen ovan kan inte appliceras på de misstänkta horbrotten och lägersmålet. Det räckte inte med ena makens utsagor eller den andras erkännande för att beviljas en skilsmässa. Otroheten skulle påvisas med hjälp av vittnesmål och alla kringliggande

---

[232] Sökord: ”äktenskapsskillnad”, Uppslagsverket Finland, hämtat 4.3.2022, https://uppslagsverket.fi/sv/sok/view-170045-Aektenskapsskillnad.
[233] Marklund, *I hans hus*, 57–58.
[234] Taussi Sjöberg, *Skiljas*, 160.
[235] Eriksson, *Makar emellan*, 193.

omständigheter ur parets intima liv skulle beaktas. Processen blev lätt pinsam för de inblandade och en fällande dom resulterade i stänga straff för den som begått brottet.[236] Därav är det förståeligt att de två gifta kvinnorna inte begärde en skilsmässa. Anna Knubb ville naturligtvis trygga sin egen och sitt barns sociala och ekonomiska position genom att vigas med barnets fader.

Björn Furuhagen har flyktigt berört några sockenstämmors behandling av äktenskaplig oenighet under 1700-talet. Fast det inte fanns någon reell möjlighet till skilsmässa menar han att stämman kunde fungera som en hedersupprättande arena. Oavsett könstillhörighet, ståndsposition och materiella tillgångar hade alla en heder att försvara. Oenigheten var redan allmänt känd, men genom hustruns utsagor och grannarnas vittnesmål kunde hon få offentligt bekräftat att hon var en ärbar kvinna trots makens övergrepp. Då var brutalitet, fylleri och slöseri tillräckliga anledningar för att utöva påtryckning på maken genom de straff som sockenstämman kunde ådöma honom. Omvänt var det angeläget för mannen att få en moralisk upprättelse eftersom hans anseende riskerade demaskuliniseras om han framstod som flat eller brutal i omgivningens ögon.[237] Den offentliga rannsakningen behövde därför inte innebära någon ytterligare vanära, utan kunde tvärtemot fungera som ett sätt att försvara hedern. Trots att kyrkorådet till synes förbisåg hustrurnas våldanklagelser och motsatte sig alla skilsmässoönskningar utesluter jag inte möjligheten att förhörsförfarandet kunde fungera som ett stöd för de våldsutsatta hustrurna. När rådet utsåg en sexman som skulle övervaka paret eller uppmanade hustrurna att vända sig enskilt till prästen om misshandeln fortsatte tycks det ha varit medvetet om att samlevnaden innebar en reell fara för hustrurnas liv och hälsa. Den fortsatta övervakningen kunde då fungera som ett sätt att stävja mannens våldsamhet.

Furuhagens resonemang kan väl tillämpas på min analys, kombinerat med Roddy Nilssons och Marie Erikssons ståndpunkt att den äldre ärekulturen levde kvar under 1800-talet. Det kunde förklara varför människorna bad om en skilsmässa och bekräfta att de könade repertoarerna ytterst skulle placera ens handlande som hustru eller man inom ramen för det legitima. Det är upp till vidare forskning att utifrån en finländsk kontext och ett långtidsperspektiv studera hur ofta skilsmässoansökningar utan legitim grund framfördes under 1734 års lag och hur kyrkliga och världsliga myndigheter bemötte dem. Fastän myndigheterna utgick från lagen och inte tog i beaktande förmildrande omständigheter

[236] Taussi Sjöberg, *Skiljas*, 48.
[237] Furuhagen, *Berusade bönder och bråkiga båtsmän*, 155, 186–188.

kunde skilsmässoansökans innebörd eventuellt revideras. Jag tror att det kan gömma sig många liknande fall i arkiven förutsatt att protokollen eller kopiorna av dessa finns bevarade. En jämförelse med den svenska utvecklingen kunde med fördel göras.

6. Avslutning

I denna avhandling har jag studerat de argument som kyrkorådet och de inkallade människorna använde sig av i anslutning till den äktenskapliga oenighet som utmättes. Människorna som hördes utgörs främst av äkta makar, men också trolovade par, utomstående personer inblandade i makarnas oenighet och vittnen som grannar och vänner. Jag har i huvudsak använt mig av en manlighets- och genushistorisk teoribildning samt en mikrohistorisk metod för att tolka förhören och besvara frågeställningarna. Kyrkans lära uttolkad genom hustavlan fungerade tillsammans med den kyrkliga och världsliga lagen som den större strukturen som oenigheten bedömdes utifrån. Denna struktur tilldelade makarna deras rättigheter och skyldigheter som make, far, husbonde och maka, mor och husmor. Oenigheten innebar per automatik att någondera hade svikit de förväntningar som ansågs åvila paret och därför försummat äktenskapet och i längden hushållet eller vice versa. Människornas sociala position i förhållande till hushållet var därför avgörande för de handlingsalternativ de hade att tillgå i sin argumentation.

Oenigheten tolkades alltså både av kyrkorådet och makarna själva som endera makens uraktlåtenhet att uppfylla den roll som den var förpliktad att följa. Olika försummelser inom äktenskapet bedömdes lika beroende på vem som hade felat – hustruns trätsamhet uppfattades som lika illa som mannens våldsamhet. Makarna hade gemensamt kränkt äktenskapet genom att leva i osämja med varandra (alternativt skilda från varandra), men hustrun ansågs ofta vara vållande till oenigheten eftersom hon skulle upprätthålla det goda äktenskapet genom att underordna sig mannens husbondevälde. Uppstudsighet och övervåld betraktades båda som religiösa och därmed moraliska brott, men oenigheten kunde också rymma juridiska lagöverträdelser som hor, ofullbordade äktenskap, bodräkt och grov misshandel. Oenigheten var ett brott mot den religiösa och världsliga ordningen och allra ytterst stod hushållets fortsatta produktiva existens på spel.

Makarna strävade så gott som alltid efter att porträttera sig själva och de försummelser som de anklagades för i ett fördelaktigt ljus. Jag har identifierat en återkommande husbonde- och husmorsrepertoar i makarnas argumentation. Eftersom våldet var en integrerad del av oenigheten inleddes husbonderepertoaren i regel med att mannen nekade till anklagelserna om övervåld. Legitimiteten i handlingarna underströks genom att framställa dem som en svarsreaktion på hustruns provokationer. Männen hänvisade både indirekt och direkt till sitt husbondevälde och framställde sig som sansade och tålmodiga också i den aga som de hade

utdelat. Husmorsrepertoaren innebar att hustrun utförligare beskrev våldets omfattning i kombination med att hon framhöll sin underordning och kärleksfullhet för att våldet inte skulle kunna härledas till hennes beteende. Våldet framstod då som illegitim, godtycklig brutalitet. Makarna drog sig inte heller för att påtala andra brister hos varandra. Arbetsförsummelser, alkoholism och olovliga relationer var klandervärda försummelser som användes för att påvisa hur den andra parten hade brustit i sitt husbonde- eller husmorsämbete. Husbonde- och husmorsrepertoaren kunde innehålla sådana element som ytterligare försköt skulden för oenigheten på den andra maken.

Både kyrkorådet och makarna själva uttryckte att deras äktenskap var undermåliga på grund av den oenighet som den andra maken hade orsakat. Jag menar att makarna hade anammat kyrkans syn på vad ett gott äktenskap, manlighet och kvinnlighet innebar och använde sig av en argumentation som var sprungen ur denna världsbild. Hustrurna förväntade sig bli bemötta kärleksfullt, eller åtminstone med respekt för sin position som maka, mor och husmor. Männen krävde att hustrurna lydigt skulle foga sig efter det husbondevälde som de var berättigade som gifta män. Kyrkorådet uttryckte en likadan uppfattning utifrån de tillrättavisningar som makarna mottog. Tillrättavisningarna instruerade hur det goda äktenskapet skulle upprätthållas och ett accepterat beteende skildes från ett icke-accepterat. En skiljedragning mellan manlighet och kvinnlighet samt över- och underordnade manligheter och kvinnligheter gjordes utifrån de rådande ideal som kyrkorådet bevakade. Genom sina försummelser berövades makarna på de attribut som gjorde dem till fullvärdiga äkta makar och husbönder och husmödrar. När dessa positioner ifrågasattes av kyrkorådet, vittnena eller partnern försökte makarna genom argumentationen upprätta sin ära som kvinna eller man. Äran innebar ett korrekt uppträdande utifrån den sociala positionens premisser, inte en inneboende manlig eller kvinnlig essens.

De inkallade människorna var av allt att döma medvetna om hur de förväntades bete sig i förhållande till äktenskapet. Trots att de var bundna av en större struktur menar jag att det fanns handlingsutrymme genom argumentationen. Fallen påvisar en normal exceptionalitet. Oenigheten kännetecknades just av motsättningar mellan hustrurnas och männens anspråk med grund i hustavlans ideologi. Medvetet eller omedvetet använde de sig av språkliga, juridiska och religiösa strukturer för att förhandla om sin andel i konflikten. Jag anser att människorna hade en uppfattning om vad som låg innan- och utanför deras rättigheter. Flera verkade också ha en uppfattning om lagen och rättsproceduren och handla utifrån sådana föreställningar. Det är upp till vidare forskning att göra finländska regionala jämförelser av

kyrkorådens behandling av äktenskaplig oenighet under och före den tid som har studerats. Jag är övertygad om att det skulle finnas många liknande fall som de som har studerats i de protokollsamlingar som finns bevarade. Vidare forskning kunde också följa skilsmässospåren som har framkommit i denna avhandling, alternativt helt andra kyrkorådsprotokoll, i domsagornas protokoll för att studera häradsrätternas förfarande vid skilsmässoansökningar.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Riksarkivet (RA), Helsingfors

Vörå församlings arkiv

Kyrkorådsprotokoll

Kyrkorådsprotokoll (1794–1873)

Tryckta källor

Kyrkolagen 1686.

Litteratur

Bring Karlsson, Linnea. ”Makromodeller, informationshantering och aktörskap – en väg framåt för mikrohistoria? Reinerus Broocmans Hushållsbok (1736–1739)”. *Historisk Tidskrift* 137 (2017:3): 411–436.

Eriksson, Marie. *Makar emellan: Äktenskaplig oenighet och våld på kyrkliga och politiska arenor, 1810–1880*. Göteborg: Linneaus University Press, 2010.

Fiebranz, Rosemarie. *Jord, linne eller träkol? Genusordning och hushållsstrategier, Bjuråker 1750–1850*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2002.

Florén, Anders, ”Liten historisk begreppsordlista”. Anders Florén & Henrik Ågren, *Historiska undersökningar: Grunder i historisk teori, metod och framställningssätt*, 122–145. Lund: Studentlitteratur, 1998.

Frigren, Pirita, ”Tirkistelyä vai ymmärtyksen lisäämistä? Historiantutkija arkaluontoista asioista kirjoittamassa”. Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola (toim.), *Historiantutkimuksen etiikka*, 51–73. Helsinki: Gaudemus, 2017.

Furuhagen, Björn. *Berusade bönder och bråkiga båtsmän: Social kontroll vid sockenstämmor och ting under 1700-talet*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1996.

Götlind, Anna & Kåks, Helena. *Handbok i konsten att skriva mikrohistoria*. Stockholm: Natur och Kultur, 2004.

Hassan Jansson, Karin. ”Kvinnfolk, karlar och könskategorier: Ord och mening i det tidigmoderna Sverige”. *Historisk Tidskrift* 141 (2021:3): 409–442.

Lares, Jenni. *Alkoholinkäytön sosiaaliset merkitykset 1600-luvun länsisuomalaisessa maaseutuyhteisössä*. Tampere: Tampereen yliopisto, 2020.

Lennartsson, Malin. *I säng och säte: Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland*. Lund: Lund University Press, 1999.

Liliequist, Jonas, ”Från niding till sprätt: En studie i det svenska omanlighetsbegreppets historia från vikingatid till sent 1700-tal”. Anne Marie Berggren (red.), *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, 73–94. Stockholm: Forskningsrådsnämnden, 1999.

Liliequist, Jonas, ”Mannens våld och välde inom äktenskapet: En studie av kulturella stereotyper från reformationstiden till 1800-talets början”. Inger Lövkrona (red.), *Mord, misshandel och sexuella övergrepp: Historiska och kulturella perspekiv på kön och våld*, 88–123. Lund: Nordic Academic Press, 2001.

Lindstedt Cronberg, Marie. *Med våldsam hand: Hustrumisshandel i 1800-talets Sverige. En studie av rättsliga, kyrkliga och politiska sammanhang*. Lund: Lunds universitet, 2009.

Lindstedt Cronberg, Marie. *Synd och skam: Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880*. Lund: Lunds universitet, 1997.

Lindström, Jonas & Hassan-Jansson, Karin. ”Pigan i fadersväldet: Regler, undantag och mikrohistoriska möjligheter”. *Historisk Tidskrift* 137 (2017:3): 351–378.

Lönnqvist, Bo. *Kyrkotukten i Vörå under 1700-talet*. Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten, 2010.

Lövkrona, Inger, ”Hierarki och makt: Den förmoderna familjen som genusrelation”. Birgitta Meurling, Britta Lundgren & Inger Lövkrona (red.), *Familj och kön: Etnologiska perspektiv*, 19–39. Lund: Studentlitteratur, 1999.

Lövkrona, Inger, ”Hierarki och makt: Genusperspektiv på arbetsdelningen i det tidigmoderna hushållet”. Britt Liljewall, Kirsti Niskanen & Maria Sjöberg (red.), *Kvinnor och jord: Arbete och ägande från medeltid till nutid*, 31–44. Stockholm: Nordiska museets förlag, 2001.

Marklund, Andreas. *I hans hus: Svensk manlighet i historisk belysning*. Umeå: Borea Bokförlag, 2004.

Nilsson, Roddy & Eriksson, Marie. *Ilska, desperation och lömska försåt: Våldsamma kvinnor i 1800-talets Sverige*. Lund: Nordic Academic Press, 2020.

Nilsson, Roddy. *Kontroll, makt och omsorg: Sociala problem och socialpolitik i Sverige 1780–1940*. Lund: Studentlitteratur, 2003.

Peltonen, Matti. ”Ledtrådar, marginaler och monader. Förhållandet mellan mikro- och makronivå i historieforskningen”. *Historisk tidskrift för Finland* 85 (2000:3): 251–264

Rautelin, Mona. ”Förekom twenne stycken konor: Kvinnor på tingen i Österbotten efter 1600-talets mitt”. *Historisk tidskrift för Finland* 80 (1995:1): 12–38.

Sirén, Kirsi. ”Brottsligheten i Finland i slutet av 1700- och början av 1800-talet”. *Historisk tidskrift för Finland* 80 (1995:1): 39–63.

Sjöberg, Maria, ”Textanalys”. Martin Gustavsson & Yvonne Svanström (red.), *Metod: Guide för historiska studier*, 69–95. Lund: Studentlitteratur, 2018.

Sundin, Jan. *För Gud, staten och folket: Brott och rättskipning i Sverige 1600–1840*. Lund: Institutet för rättshistorisk forskning, 1992.

Sundin, Jan, ”Kontroll, straff och försoning: Kyrklig rättvisa på sockennivå före 1850”. Jan Sundin (red.), *Kontroll och kontrollerade: Formell och informell kontroll i ett historiskt perspektiv*, 39–85.

Taussi Sjöberg, Marja. *Skiljas: Trolovning, äktenskap och skilsmässa i Norrland på 1800-talet*. Stockholm: Författarförlaget, 1988.

Wallach Scott, Joan. *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia University Press, 1988.

Ågren, Maria, ”Källkritik”. Martin Gustavsson och Yvonne Svanström (red.), *Metod: Guide för historiska studier*, 41–65. Lund: Studentlitteratur, 2018.

Åkerblom, Bror. *Vörå sockens historia. 1*. Vörå: Vörå kommuns förlag, 1937.

Åkerblom, Bror. *Vörå sockens historia. 2*. Vörå: Vörå kommuns förlag, 1963.

Östman, Ann-Catrin, ”Oenighet och äkta kärlek: Behandling av äktenskapliga ’trätor’ i ett agrarsamhälle på 1700-talet”. Inger Lövkrona (red.), *Mord, misshandel och sexuella övergrepp: Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*, 67–87. Lund: Nordic Academic Press, 2001.

Webbresurser

Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland. ”Katekesen”. Hämtat 3.11.2021, https://evl.fi/fordjupa-din-tro/kyrkans-bocker/katekesen.

Institutet för hälsa och välfärd. ”Milstolpar för jämställdheten”. Hämtat 2.3.2022, https://thl.fi/sv/web/jamstalldhet/framjande-av-jamstalldhet/milstolpar-for-jamstalldheten.

Nationalencyklopedin. ”Makt”. Hämtat 28.9.2021, https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/makt.

Nationalencyklopedin. ”Våld”. Hämtat 20.10.2021, https://www.ne.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/v%C3%A5ld.

Projekt Runeberg. ”Svenska språkets synonymer”. Hämtat 12.2.2022, http://runeberg.org/synonym/0289.html.

Svenska Akademien. ”Oskicklig”. *Svenska Akademiens ordbok*. Hämtat 22.2.2022, https://www.saob.se/artikel/?seek=oskicklig&pz=1.

Svenska Akademien. ”Otillbörlig”. *Svenska Akademiens ordbok*. Hämtat 22.2.2022, https://www.saob.se/artikel/?seek=otillb%C3%B6rlig&pz=1#U_O1537_33120.

Svenska litteratursällskapet. ”Försvarslös”. *Förvaltningshistorisk ordbok*. Hämtat 16.2.2022, https://fho.sls.fi/uppslagsord/5546/forsvarslos/.

Svenska litteratursällskapet. ”Kyrkoråd”. *Förvaltningshistorisk ordbok*. Hämtat 1.11.2021, https://fho.sls.fi/uppslagsord/9606/kyrkorad/.

Svenska litteratursällskapet. ”Kyrkotukt”. *Förvaltningshistorisk ordbok*. Hämtat 24.1.2022, https://fho.sls.fi/uppslagsord/4691/kyrkotukt/.

Svenska litteratursällskapet. ”Morgongåva”. *Förvaltningshistorisk ordbok*. Hämtat 01.03.2022, https://fho.sls.fi/uppslagsord/568/morgongava/.

Uppslagsverket Finland. ”Landbonde”. Hämtat 10.3.2022, https://uppslagsverket.fi/sv/sok/view-170045-Landbonde.

Uppslagsverket Finland. ”Äktenskapsskillnad”. Hämtat 4.3.2022, https://uppslagsverket.fi/sv/sok/view-170045-Aektenskapsskillnad.

Vainio-Korhonen, Kirsi. ”Vastuullinen historiantutkimus ja tietosuoja”. *Ansvarsfull forskning*. Hämtat 8.3.2021, https://vastuullinentiede.fi/fi/tutkimustyo/vastuullinen-historiantutkimus-ja-tietosuoja.